CONSTITUTION OF KENYA REVIEW COMMISSION

(CKRC)

VERBATIM REPORT OF

CONSTITUTIONAL HEARING, SABOTI CONSTITUENCY AT SABOTI SECONDARY SCHOOL

ON

CONSTITUTIONAL HEARING, \SABOTI CONSTITUENCY AT SABOTI SECONDARY SCHOOL ON JUNE, 28TH, 2002

Present:

Com. Maranga Charles
Com. Dr. Mosonik Arap Korir

Secretariat Staff In Attendance:

Hassan Mohammed – Programme Officer
Anne Cherono – Assistant Programme Officer
Suzanne Mutile – Verbatim Recorder

Pastor Patterson Kea started the meeting with a Prayer at 10.10 a.m. with Commissioner Maranga in the chair.

Pastor Patterson: Na tuombe,

Mungu Baba, Mungu Mwana na Mungu Roho na Mungu Roho Mtakatifu, Mungu uishiye milele, Mungu wa Abrahamu, Mungu wa Isaka na Mungu wa Yakobo, tunakushukuru Baba kwa wema wako, kwa uongozi wako, kwa baraka zako na hata baraka ya uhai ambayo umetupa siku hii ya leo, na kwa siku hii umeandaa kwa ajili ya katiba ya nchi yetu. Tunakuomba basi Baba wetu utumpe ushirika njema uongoze mwenyekiti, uwe Mwenyekiti wewe mwenyewe ukiongoza yeye, ukiwaongoza wanaoandika, utumpe mawazo ya kuwaza, mawazo njema na yenye baraka. Utumpe ufahamu njema tunapoongea na kila mnenaji Baba wetu wa mbinguni anene kutoka kwako ili mwisho wa mkutano huu uwe wenye baraka na kuwa baraka katika nchi yetu ya Kenya. Bariki kiongozi wetu wa taifa, Daniel arap Moi, anapoendelea kutuongoza. Tunaomba hayo tukiamini katika jina la Yesu Kristo aliye Mwokozi wetu, Amen.

Wote: Amen.

Speaker: Aah, Bwana Commissioners, mumekaribishwa hapa Saboti Secondary School na wananchi wa Saboti Constituency ili tuweze kutoa maoni ya kutengeneza katiba. Sasa Bwana Commissioners nataka niwaoneshe viongozi wa Constituency Constitutional Committee. Nitaanza hapo, na Bwana Joseph Khaoya simama wakuone, huyo ni member wa Constitutional Committee. Again, Mrs Jimshaw ni member wa Constitutional Committee ya Saboti, Mrs Nambane ni member wa

Constitutional Committee, Mr.Kibiswo ni member wa Constitutional Committee kutoka Cherengani, Miss Sarah Kogo ni member wa Constitutional Committee tena kutoka Cherengani, Mr. Chebii naye ni member wa Committee kutoka Cherengani, wamekuja ili watusaidie kazi.

Eeh, upande karibu na Commissioners tuna headmaster wa shule hii na ningetaka tu kwa ufupi aje hapa atukaribishe kwake.

Headmaster: Okay. Commissioners wa Constitution Review Commission position, eeh, Wananchi wa Saboti Division ningependa kuchukua fursa hii kuwakaribisha hapa pengine nitasema tu kuwa wanafunzi wangependa kuja lakini tutapewa nafasi baadaye. Wengi wenu ni wazazi, pengine wanaume kama mna pande ya pahali ya haja, wanaume mtaenda pande ya chini, tuko na vifaa huko chini hao wanafunzi ni vile mtatumia tu halafu wamama wataenda pande ile karibu kwa hostel dormitory ya wasichana kwa saa ya haja. Pengine msiulize baadaye mtaenda wapi. Wamama mtaenda pande ile mwisho, wanaume tuna pande ya kujisaidia upande ya chini huko. Halafu officers wa Commission tuna pahali ya waalimu watatumia pande ile.

Ningependa tu kukaribisha nyinyi hii ni siku yenu, sitaki kuchukua nafasi nyingi, mnakaribishwa sana. Asanteni sana.

Speaker: Okay, asante sana. Wakati unaitwa, utakuja hapa ukalie kiti na utatoa maoni yako hapa. Sasa Commissioners, Bwana Khaoya ndiye anatakiwa awe akisaidiana nanyi mkiwa na shida mnamuuliza ndio kazi inaendelea vizuri.

Bwana Khaoya: Yangu ni kukaribisha ma-Commissioners na tuko na majivuno vile mumepata nafasi kuja hapa by the slopes of Mt. Elgon. Ni mbali kidogo kutoka Nairobi na sitaki wachosha. Hapa vile watu walikuwa wameingia kuregister in that book, register vile mtu aliingia na tungependa kama tungefuata hiyo orodha ili tusije tukawa na marejeo mengine. Kwa hivyo narudisha hii sasa kwa mkubwa wetu leo Bwana Maranga, hatua hii naweka mbele yako utuendeshe tutoe maneno yetu. Asante.

Com. Maranga: Basi, asanteni. Kwanza kabisa mimi nataka kuwakaribisha na mimi nataka kutangaza hii sasa ni mkutano wa Tume ya Kurekebisha Katiba na ile sheria yoyote ambayo inahusika na hiyo Tume ya Kurekebisha Katiba. Kwa hivyo kuanzia saa hii hadi mwisho, wakati tutangaza mwisho wa kipindi huu ni mkutano wa Tume ya Kurekebisha Katiba.

Aah, kitu cha kwanza kabisa, sisi kama Wanatume kwanza kabisa ningetaka kuwajulisha ni akina nani tuko nao ili tuweze tukatoa masharti fulani ili tuweze tukajua tunatoa maoni yetu namna gani. Kwanza kabisa nataka kusema ya kuwa tuko na Commissioners watatu lakini kwa leo kuna mmoja pengine hawezi akafika kwa sababu ya sababu ambazo haziwezi kuepukika. Na kwanza kabisa tuko na Commissioner Dr.Mosonik arap Korir. Pengine awasalimie.

Com. Dr. Mosonik arap Korir: Hamjambo wananchi.

Com. Maranga: Kuna Commissioner mwingine ambaye tunamtarajia kwa sababu alikuwa na hitilafu ya gari ambaye anaitwa

Com. Abida Ali-Aroni ambaye ni makamu wa mwenyekiti wa Tume ya Kurekebisha Katiba lakini ako njiani, asipofika sio mbaya sana tuko hapa. Na huyo ndiye Commissioner wa pili. Na mimi mwenyewe naitwa Dr. Charles Maranga Bagwasi, vile vile ni Commissioner na leo mimi ndio nitakuwa mwenyekiti wa kikao cha leo. Kwa hivyo, nasema asanteni.

Vile vile tuko na wale ambao tunaita watu ambao wanatusaidia kutoka Tume ya Kurekebisha Katiba. Tuko na Programme Officer wetu ambaye anaitwa Hassan Mohammed, Mohammed waonyeshe mkono wako. Huyu ndiye anasimamia Secretariat Staff hapa. Kuna vile vile anayemsaidia anaitwa Anne Cherono, Cherono mkono yako, huyo anaitwa Assistant Programme Officer. Vile vile tunaye Susan Mutile ambaye ananasa sauti zenu wakati mnaongea. Kwa hivyo, hawa ndiyo timu yetu na wakati wowote una taabu zozote, tafadhalini ona huyu tunaita Hassan Mohammed. Kama una jambo lolote la kuelezea ama nini, uelezee Mohammed. Na vile vile tuko na wazee wa nyumbani hapa ambao wale mnaita 3C's wako hapa vile vile ni part ya Tume ya Kurekebisha Katiba.

Aah, wacha niwapatie masharti kidogo. Kwanza kabisa, hiki kikao ni wazi kwa kila Mkenya na Mkenya ni mtu yoyote awe askari polisi, awe askari kanga, awe mwananchi wa kawaida, una haki ya kutoa maoni mbele ya Tume ya Kurekebisha Katiba. Sheria ambayo sisi tunatumia ina haki ya kila Mkenya kutoa hoja zake mbele ya Tume vile anavyotaka. Na kuna njia, eeh, kuna njia tatu ambazo unaweza kutoa maoni mbele ya Tume. Kwanza kabisa unaweza ukatoa maoni mbele ya Tume kwa kutoa maoni yako kwa kuongea. Sisi tunakubali hayo kwa sababu unaweza ukatoa maoni yako na unaswe na sauti. Kila kikao hiki cha Tume, sisi tunafanya kitu tunaita recording ama kunasa sauti zenu vile unavyoongea. Kwa hivyo hakuna jambo lolote ambalo linaweza likatokea. Hata ukiona Commissioner mwenzangu Dr. Mosonik arap Korir haandiki kila chochote ambacho wewe unazungumzia ni kwa sababu tunanasa maneno yako kwa tape. Na hizi zitaenda kuandikishwa tena huko Headquarters ili tuweze tukapata kamili kabisa watu wa Saboti walisema nini. Kwa mfano, kama mtu wa kwanza kabisa atakayeongea hapa anaitwa Wilson Juma Makete, Makete sasa atanaswa na sauti yake na vile anavyoongea. Sisi tutaenda kuandikisha huko, hii report itarudishwa hapa kwa Constituency muone Bwana Makete alisema nini. Hata kama umekohoa mahali fulani, hiyo sauti tunanasa. Tunasikiza hiyo maneno?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Kwa hivyo, hakuna ile kitu ambacho kitapotea. Usije ukasema kwa nini Commissioners hawaandiki, mimi naona Mosonik ananiangalia tu nikiongea ama Maranga, tunaelewana hivyo?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Tunanasa kila kitu. Haya, ya pili kabisa, kwa hivyo unaweza ukakuja mbele ya Tume uongee na utoe maoni yako.

Pili, inatakikana unaweza ukatoa maoni yako kwa njia ya nakala ama memorandum. Kama umeandika karatasi yoyote, memorandum sio lazima iwe imechapwa na typewriter, unaweza tu ukaandika kwa mkono utupatie hii ndio maoni yetu. Hiyo ni njia moja. Unaweza ukajiandikisha, ukafika kwa Hassan ujiandikishe utoane memorandum kama unaenda kazi yako Kitale uelekee bila kuongojea. Tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Njia ingine ya tatu ni mtu ambaye anaweza akataka kutoa maoni ameandika memorandum lakini kuna points zile za muhimu anataka kupendekeza kwetu. Na hiyo vile vile unatakiwa kufanya nini? Kupendekeza hiyo. Saa hii kuna muda sisi tutapeana, kwa yule mtu ambaye ako na memorandum tunampa muda mdogo tu ni chache kabisa ili aweze akatoa maoni. Lakini kwa leo, kwa sababu naona wananchi wengi sana wamejitokeza na hatutaki mtu yeyote awachiliwe mbali, tunataka kama unasema maoni yako uyaseme kwa ufupi kabisa na uweze ukapeana vile inatakikana.

Kwa mfano, kama ni taabu za maneno za mashamba sijui taabu za watu wa Saboti, kuongea maneno ya mashamba, ndio. Lakini pendekeza kwa Tume unataka tufanye nini? Hiyo ndiyo kazi ya muhimu. Kulalamika tu haitoshi, unalalamika na unatupa nini? Pendekezo. Unasema mimi fulani kitu kinanisumbua hapa ni maneno ya security, kama ni hiyo security tuambie unataka namna gani. Ama unasema hapa mimi vile nakaa hapa mimi naona mtu ananisumbua zaidi ni Bwana Chief. Pendekeza, unataka huyo chief asije akakusumbua siku ingine namna gani, tunaelewana? Hayo ndiyo mapendekezo tunataka kama Tume. Kwa hivyo usije ukalalamika tu bila kumpa sisi mapendekezo kwa sababu watu ni wengi na kila mtu anatakiwa kupewa nafasi. Je, nyinyi mngetaka watu wawili watatu waongee kwa niaba yenu?

Wote: Hapana.

Com. Maranga: Basi, kama hamtaki hivyo muda ambao tutampa mtu tunataka tukubaliane sasa kikatiba, tunaelewana? Tunataka tukubaliane nini? Kikatiba. Wale watu wamejiandikisha hapa kulingana na list zile tumeona hapa ni kama watu mia mbili sasa. Na kama tukimpa kila mtu dakika kumi hiyo itakuwa sijui dakika elfu mbili na hiyo hata haiwezi kuwa, na dakika elfu mbili wale watu wanajua hesabu, hiyo ni masaa mangapi? Itakuwa usiku, tena tutaenda siku ingine, hiyo haiwezekani. Si ni hivyo? Tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Kama ni dakika tano vile vile hivyo haiwezekani. Sasa mimi nasema hivi, tukubaliane. Mtu akija mbele yetu hata kama wewe uko na maoni tupeane kwa dakika tatu, tupeane kwa dakika ngapi? Tatu. Tunakubaliana? Dakika tatu, unafanya summary, unasema mimi ni fulani, mimi ni Bwana Wilson Makete maoni yangu ni hii. Na mimi kama mwenyekiti, kwa sababu tumekubaliana ni dakika tatu, mimi nina haki ya kukatisha maoni yako, tumekubaliana? Mumenikubalia nikukatishe

wakati umezidi dakika tatu?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Ndio watu waongee?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Hebu nione wale ambao tunakubaliana kwa kwa mkono. Basi, hiyo ni katiba. Hiyo tumeandika kikatiba, muda wetu ni dakika tatu kwa kila mtu. Sawa tu, dakika tatu, na utaona dakika tatu ni muhimu sana.

Speaker: Dakika tano basi.

Com. Maranga: Aa aah, tano watu wengi hawataongea na mimi najua wengine mnarudi mbalimbali, mumetoka wengine mbali sana na watu wamejiandikisha. Haya, kikatiba ingine ya pili tutafuata hii list vile mumeingia. Mimi nimempatia kama Bwana Makete ndio mtu wa kwanza, hii hakuna njia yoyote, tunaelewana? Atakayefuata yeye ni Masengeli, atayefuata yeye ni Mutasi ambaye anafuata ni Makokha, tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Kwa hivyo hiyo ndiyo list nitafuata. Kitu kingine mimi nataka niwaambie, ukikuja hapa kwa hii mashine ya kunasa sauti unaanza kwa majina yako. Sababu tunakwambia uanze kwa majina yako kamili ni kwa sababu sisi tunanasa ili wakati tunaandika report tunajua hiyo report ilitokana na Masengeli, hii report ilitokana na Makete. Kwa hivyo usije ukaaibika wakati tunasoma historia wewe uonekane ulitoa maoni si ya maana. Kwa hivyo ukija hapa toa maoni ya maana, tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Kama wewe unakuja hapa kuzungumza maneno ambayo si ya maana, ni watoto wako watakuja kusoma na wajukuu wajue ulisema nini, ama namna gani?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Kitu kingine, hapa hatutaji majina ya watu. Hata kama Chief, D.O, Mbunge hata awe ni nani, hutaji mtu kwa jina. Wewe unakuja hapa unasema mimi naongea ofisi ya Rais. Mimi nataka ofisi ya Rais iwe namna hii. Ukija hapa kama unaongea kuhusu ofisi ya chief, hapana taja chief ambaye anatoka location yako. Sema mimi ma-chief nataka wawe

namna hii, tunaelewana? Kama ni police, hapana taja police fulani, wewe sema maneno ya police, tunaelewana? Hiyo ni sawa sawa?

Wote: Sawa.

Com. Maranga: Kwa sababu sasa ukitaja fulani na fulani na yeye aje aseme huyu fulani ameongea namna hii, sisi sio korti leo hapa, sisi tunataka kuchukua maoni, tunaelewana?

Okay, ingine ambayo mimi nataka kuwaambia ni kuwa kama hutaki kuongea mbele ya Tume hata kama umejiandikisha hapa, tunaelewana? Kama hautaki kuongea vile vile unaweza ukaniambia Bwana Chairman maoni yangu yametolewa na fulani, sina haja ya kuongea, tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Na kwa hivyo kuna watu ambao mnaweza mkakuja hapa, mkaketi mkasikiza, msikie vile wengine wanaongea. Kwa hivyo hiyo nayo vile inafanya nini? Inakubaliwa. Mwisho kabisa, wakati umeshaongea hapa, ukishamaliza dakika yako tatu, unaenda huko kwa Bwana Hassan Mohammed kuna kitabu chetu ambacho tunasema ni official register ya Commission, unajiandikisha unaweka sahihi. Hiyo ndiyo tutaweka ndio baadaye ukitaka kusema mimi nilitoa maoni hapa Saboti Secondary School, wapi report hiyo? Wacha nione kama ulitoa, tumeelewana? Basi kuanzia sasa ni kuanza kuita watu moja kwa moja na watu tafadhalini kitu ingine mheshimu maoni ya wenzenu. Hata kama mtu anaongea vibaya kabisa, usiwe na moyo wa kusema ati ho! Eeh ni nini, kwa nini huyu anaongea namna hii? Kama mtu anasema anataka majimbo, sawa sawa, hiyo ni haki yake. Kama mwingine anasema anataka Serikali ya umoja, hiyo ni haki yake. Hata kama mwingine anasema chochote, hiyo ni haki yake. Kwa hivyo msianze kusema aah, hiyo sio mzuri, unasikiza mtu kama wewe unataka kugeuza hayo maoni yake, kuja utoe maoni yako ambayo ni kinyume ya yule mwingine. Hii ni kama debate, ni kama nini? Debate, na huwezi ukatukana mtu yeyote na mtu ambaye unapeana maoni sio hawa wamekuja kusema hapa, ni sisi wanatume, tunaelewana? Hao wengine ni wasikilizaji tu na wanakuja kutoa maoni.

Mwisho kabisa, mtu anaweza kuongea lugha yoyote. Unaweza kuongea lugha ya Kiswahili, unaweza ukaongea lugha ya kimombo, unaweza ukaongea lugha ya mama. Kama hapa lugha ya pande hii mtu anaweza akaongea kama haelewi Kiswahili na Kimombo lakini mjue ya kuwa ile dakika tatu kama unataka mtu atafsiri maneno yako, vile vile inahesabiwa, tunaelewana? Tuelewane hivyo, kama mtu unakuja hapa unataka kuongea lugha ya Saboti ama Kiluhya ama nini inatakikana sisi tufanye nini? Tafsiri. Kwa hivyo kama unaona hiyo dakika yako itaisha haraka ni vizuri na unaona Maranga ametoa saa na nimeweka mbele yangu, tumeelewana? Sasa hiyo ni kuonyesha kazi karibu kuanza.

Basi, mtu wa kwanza kabisa ……… kwa hivyo wakati unafanya registration huko, tuonyeshe kama unataka kuja kuongea ama

unakuja kukaa hapa ndani kama observer yaani mtu ambaye anakaa kwa mkutano asikize wengine, hakuna ubaya , inakubalika tu. Sio lazima kila mtu aongee. Pengine point ile yako mtu alikuwa anataka kuongea vile vile imeshaongewa, na kwa hivyo kumalizia tu jameni leteni mapendekezo. Watu wa Saboti kitu kitatusaidia kama Wanatume ni yale mapendekezo yenu. Kama ni elimu unaongea, usituambie maneno mingi kuhusu elimu, hata sisi ni Wana Kenya. Ongea tu kidogo unasema napendekeza hivi. Ongea hivi unapendekeza hivi, tunaelewana? Basi, Bwana Wilson Juma Makete, mtu wa kwanza, dakika tatu. Anza kwa majina yako Mzee.

Wilson Juma Makete: Asante sana Commission, mimi naitwa Wilson Juma Makete. Kushaandika Wilson Juma Makete? Sasa neno langu ambalo mimi nataka zungumza hapa, nataka nione maoni yangu kitu kinanisumbua ni harambee. Nataka hii Commission kama inawezekana watoe harambee. Kitu cha pili warudishe control prices, control prices sababu hii vile sisi watu ya ukulima tunaumia nayo kwa habari ya watu wengine wanafanya free. Watu kuleta vitu nje kuleta hapa na hii kama mahindi na sisi tunaumia na mahindi yetu hatuuziwi bei nzuri. Kitu cha tatu nataka President awe kwa miaka mitano ndio kitu ambacho mimi niko nacho hapa kwa roho yangu.

Com. Maranga: Unaambiwa urudie.

Wilson Juma Makete: Ndio hapo, ya ya nyuma?

Com. Maranga: Hiyo hiyo umesema.

Wilson: Ya President?

Com. Maranga: Hapana hiyo ya…ya President iwe miaka?

Wilson: Miaka mitano.

Com. Maranga: Okay.

Wilson: Ndio.
Com. Maranga: Thank you.

Wilson: Tuseme kama vile mimi nakusasema mambo ya kwanza ya kutoa harambee halafu ya pili eeh control price inarudi kwa control na hii ndio kitu ambaye itaweza saidia sisi wakati ujao. Kama wakulima tunaweza kupata aah, tunaweza kupata njia ya kuuza mahindi yetu badala ya sisi saa hii tunauza mahindi kwa gunia mia nne na mahindi inatakiwa tuuze kwa gunia elfu moja mia mbili.

Com. Maranga: Ya mwisho Mzee wangu.

Wilson: Hiyo ndio sasa ya mwisho kabisa.

Com. Maranga: Asante sana, nashukuru.

Wilson: Haya.

Com. Maranga: Aah, na sasa…hebu niwekee sauti kwa hii kitu. Aah na mimi nataka kukuambia ya kuwa asante kwa kutoa maoni na nakuomba uweke sahihi kitabu chetu rasmi. Asante sana, hiyo hapo. Anayefuata anaitwa Wycliffe Masengeli, Wycliffe? Keti, yule atafuata yeye ni Francis Mutasi, ako Francis Mutasi, Francis, ndio wewe?

Francis: Ndio mimi.

Com. Maranga: Basi uwe tayari tu. Mimi nataka uwe tayari, asante. Na tena kitu ingine ningewaelezea kuwa sisi kama Commissioners kama unatoa oni fulani na tunataka tujue kwa undani kidogo vile unamaanisha, tunaweza tukakuuliza swali ili tu uweze ukatufafanulia zaidi unamaanisha nini, tunaelewana?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Asante, endelea kwa majina kwanza.

Wycliffe Masengeli: Eeh, kwa majina naitwa Wycliffe Masengeli kutoka Saboti Division. Nitaanza na kuzungumzia juu ya afisi ya Rais. Naona ya kwamba mtu ambaye anataka kugombea kiti cha Urais asiwe Mbunge. Na pili tuone ya kwamba atawajibika kwa mihula miwili ya miaka mitano katika ofisi ile. Mamlaka yake ya kuwa Amiri Jeshi na kuteua afisa kama Attorney General, kuteua kama Auditor General na Mkuu wa Sheria iondolewe katika ofisi hiyo, na alindwe na sheria mpaka atakapomaliza muhula wake. Akiwa atatoka ofisini na makosa, ashtakiwe baadaye.

Naona ya kwamba Serikali iwajibike iwe ya Bunge, kiongozi awe ni Waziri Mkuu kuhusu hiyo Bunge na aajibike kwa ajili ya maswala ya kisheria. Jambo lingine nimeona ya kwamba tume zote nchini ambazo ikiwemo Tume ya Marekebisho ya Katiba iwe chini ya mamlaka ya Bunge ndiyo iwajibike kwa mambo kama hayo na marekebisho mengine.

Ninakuja katika afisi ya Mkuu wa Sheria, afisi ya Attorney General, Auditor General, Speaker au Mkuu wa Jeshi, hawa nyadhifa za ofisi hizi zote ziteuliwe na Bunge ili waajibike kwa Bunge kwa wakati wote watakuwa ofisini mwao. Na wawe na ulinzi katika afisi zao wasiwe wakitolewa bila sababu iliyo maalum.

Umilikaji wa ardhi – Naona katika nchi yetu umilikaji wa ardhi hauendi sambamba na mahitaji ya wakaaji wa mahali pale. Kuna ardhi ambayo inayomilikiwa na Serikali, kuna ardhi ambayo watu wamenunua kutoka kwa wazungu walioacha mashamba na huku tungali tunalipa ushuru, umepata title deed na unalipa ushuru. Tunataka huo ushuru ukatolewe ili kila mtu awe na kibali maalum na kumiliki shamba lake. Tunaona ya kwamba kama rasilmali ya Serikali kama mashamba, misitu, watu wanaokaa eneo hilo waajibike kwa asili mia thelathini na Serikali iwe na asilimia sabini katika hayo mambo.

Walemavu wamesahauliwa sana katika nchi yetu hii, ninaomba ya kwamba Serikali iangalie mambo yao ya elimu, mambo ya kibiashara na hata ikiwezekana wanapoteua Wabunge maalum wawe walemavu na watu wasiojiweza katika hali yao.

Com. Maranga: Ya mwisho.

Wycliffe: Naona ya kwamba uchaguzi wa Urais uwe awe na asilimia thelathini katika kura zote kwa mikoa mitano na katika uraia naona ya kwamba raia yeyote wa Kenya aishi mahali kokote anakotaka anapochagua yeye mwenyewe na sheria imlinde, imtunze mahali hapo kwa ajili ya mali yake na umilikaji wa yote aliyo nayo.

Serikali iajibike kwa ajili ya kutuondolea biashara huru. Biashara huru imeleta taabu kwa mkulima na tena Serikali iwajibike kwa mavuno ambaye tunayozalisha katika nchi ya Kenya isitolewe kutoka nchi ya ng'ambo ili ikoseshe soko ya mazao yetu. Naona ya kwamba ninapomalizia nasema ya kwamba walemavu wote nchini wapewe fursa ya kusoma bure masomo yao katika viwango vile watakavyowezekana kusoma. Mungu…

Com. Maranga: Okay, endelea. Thank you very much.

Wycliffe: Nasema ya kwamba, Mungu na awabariki Tume hii ili maoni haya yatekelezwe jinsi wananchi wanavyotaka.

Com. Maranga: Asante, Masengeli hiyo memorandum uweke jina lako upatiane kwa Programme Officer wetu kwa sababu hiyo ni nakala ya muhimu kwetu. Thank you very much. Mzee Mutasi halafu atafuatwa na…

Mutasi: (Inaudible)----

Com. Maranga:…amesema ile umesema, asante. Basi asante, thank you very much, Okay, thank you very much. Moses Makokha, Moses? You are next please. Atafuatwa na Rachael Sutuma, Rachael ako, Rachael? Basi baada ya…Fra, eeh Makhoha huji, Moses hataki kuongea?

Moses: Nitaongea.

Com. Maranga: Basi kuja sisi wewe ndiwe naongojea, jameni, na Rachael Sutuma, wewe ndio utafuata Moses, sawasawa? Thank you.

Moses Makokha: Asante sana. Kwa majina ni Moses Makokha kutoka katika Location ama Division ya Saboti katika soko la Moroki. Kwa hivyo mimi wazo langu la kwanza ama pendekezo langu katika Tume hii ni katika sehemu ya ofisi ya chief. Ni kwamba chief awe akipigwa transfer kwa sababu yeye ni mfanyi kazi wa Serikali na kama hapigwi transfer, basi pia achaguliwe na wananchi kwa baada ya kipindi cha miaka mitano.

Sehemu yangu ya pili ni kwamba sehemu ya ukulima. Vyombo vyote ama bidhaa za ukulima zisitozwe ushuru na Serikali na kwa sababu katika sehemu hii wakulima wananyanyaswa kabisa vitu kama mbolea, mbegu vinatozwa ushuru wa hali ya juu na wakati wakulima wanavuna mavuno yao pia wanapoenda kuuza katika masoko pia wanatozwa pia ushuru kwa hivyo mambo hayo yaondolewe.

Sehemu ya tatu ni kazi – Mfanyi kazi katika nchi yetu ya Kenya, idara zote za Serikali ziangaliwe kwa uangalifu kabisa ili ya kwamba wote wanaoajiriwa katika idara zote za Serikali, wawe wamewakilishwa kutoka makabila yote arobaini na mbili kutoka katika nchi yetu ya Kenya. Kwa sababu wakati mwingine ukienda katika maofisi utapata kuna kabila moja ambalo linafanya kazi hapo na ilhali katika nchi yetu ya Kenya kuna makabila mengi.

Basi katika sehemu yangu ya nne ambayo ni ya mwisho ni kwamba nazungumzia juu ya squatter. Mashamba ambayo yanapewa squatters wetu katika nchi yetu ya Kenya, Serikali yetu ifuatilie kabisa na kuhakikisha kwamba anayepewa shamba kama squatter awe ni squatter kamili kwa sababu kuna watu ambao hawana chochote kabisa, wanaishi masokoni na kuna mtu ambaye anamiliki shamba la ekari hamsini, ekari mia moja labda mwingine pia amefanikiwa na ekari kama kumi lakini wanapokaa wa-squatters unakuta amepata sehemu kila mahali amejiingiza kuwa yeye ni squatter. Na kwa hivyo squatter halisi yeye anapatikana ya kwamba hana chochote, hana mbele wala nyuma.
Na kwa hayo machache Mungu na aweze kuwabariki.
Com. Maranga: Aah, swali moja.

Moses: Asante.

Com. Maranga: Moses, kwa mfano, kama tuseme tuamue tupatie squatters wote shamba, eeh kwa mfano,

Moses: Yes.

Com. Maranga: inamaanisha kuwa hatutakuwa na squatters wengine baada ya kupeana squatters wako Kenya hii sasa?

Moses: Squatter hawakwishi,

Com. Maranga: Mimi nauliza, kuna njia ingine yoyote tunaweza kusaidia squatters, maybe badala ya kuwapatia mashamba. Kwa mfano, kama squatter akipatiwa acre moja, hiyo kweli itamtosheleza na familia yake kulima na kukaa na nini? Si hao watoto wake tena wataanza kuwa squatters?

Moses: Haimtoshelezi, kwa hivyo napendekeza ya kwamba katika sehemu hiyo napendekeza ya kwamba Serikali iwe ikiangalia watu kama hawa na wawe wakipewa marupurupu mwisho wa mwezi ikiwezekana,

Com. Maranga: Social Welfare?
Moses: Yeah,

Com. Maranga: Thank you very much.

Moses: Kwa ajili ya kuwainua.

Com. Maranga: Asante sana, kwenda weka sahihi huko. Haya Rachael Situma? Unaanza kwa majina yako mama. Chukua hiyo mike na uanze kuongea. Anza na majina.

Rachael Situma: *Lisina, ndangwa Rachel…..*

Com. Maranga: Okay, ngoja hebu tupate ambaye anatafsiri. Nani yule atatusaidia? Okay, thank you, he is there. Unaongea vile anaongea, usije ukatafsiri usiongezee, unaongea vile anaongea.

Rachael: *Lisina liase Rachel Naliaka Stiuma.*

Translator: Majina yake ni Rachael Naliaka Situma.

Rachael: *Ese nechile anano khulondekhana nende eofisi yefwe ya Chief.*

Translator: Amekuja hapa kwa ajili ya ofisi ya chief.

Rachael: *Khulondekhana nende bakhasi nibo basakhulu babwe bafwichanga.*

Translator: Kwa ajili ya wamama wajane,

Rachael: *banyolanga basakhulu babandi babeelangakho, mala nga neboola ao, benya bababukule kimikunda ekio babalekhe ao busa.*

Translator: wameridhiwa na wanaume wengine na wanataka kuwapokonya hiyo mali ya ardhi.

Rachael: *Nono liliene eli, efwe khulalolanga khuli lisiro nilio. Baleenyala bariena?*

Translator: Sisi tunaangalia hiyo jambo ni mzito sasa watajiwezaje?

Rachael: *Lundi bali ne babana benya basome.*

Translator: Wana watoto wanaotaka elimu.

Rachael: *Mala baababukula bulime.*

Translator: Wamewapokonya mashamba.

Rachael: *Balanyola bariena makao?*

Translator: Watapataje sasa makao?

Rachael: *Namwe maendeleo balanyala bariena?*

Translator: Watafanyaje maendeleo?

Com. Maranga: Unapendekeza nini?

Rachael: *Nenya babayete.*

Translator: Anapendekeza ya kwamba wasaidiwe.

Com. Maranga: Ongoja kidogo, anaendelea? Okay, endelea tu.

Rachael: *Nilio mbendelea Lundi, ese ndola ndi efwe efwe elubeka we ofisi, khuli bakasa, mala nifwe emoni ya Raisi*

musirekere, -mu Trans Nzoia muno.

Translator: Anaonelea ya kwamba yeye ni mzee wa vijiji na hao ndio macho ya Serikali katika Trans Nzoia.

Rachael: *Nono khukanakana khwase mbola ndi, Serikali ikhoya fwesi ikhulole emoni ne khunyolangakho sindu sititi.*

Translator: Anasema ya kwamba wazee wa mitaa wawe wakipata marupurupu.

Com. Maranga: Asante mama, lakini ngojea kidogo kuna swali kutoka kwa Commissioner mwenzangu.

Com. Mosonik: Mama akasema kuhusu chief, alianzia kusema chief na hakukuwa na mapendekezo.

Rachael: *Efwefwe nono khwichanga mu-staff yefwe khu Chief. Nono nga nekhwichanga, khwamanya khuli Harambee chilikho.*

Translator: Huwa wanakuja katika staff yao katika afisi ya chief na wanajua ya kwamba harambee ziko.

Com. Maranga: Oo ooh, kwa hivyo chief anawadai harambee?

Rachael: *Efwefwe nga khuchangishanga Harambee chino, nono abwene ao nio khulililа bakasa khuli andi fwesi abechanga khunyolakho sindu sititi, nio be…*

Com. Maranga: Okay, very good.

Translator: Okay, wanachangisha harambee na analia ya kwamba pia hao wapewe sehemu.

Rachael: *Sekhwinyala khu…*

Translator: Kwa maana hawajiwezi.

Com. Maranga: Okay, asante. Okay, jiandikishe hapo, mwambie ajiandikishe hapo. Okay, yule anayefuata sasa anaitwa Moses Supu, Moses Supu ako, Moses? Ni wewe, unataka kutoa maoni? Haya, endelea. Una dakika tatu na unaanza na majina yako.

Moses Supu: Aah, mimi majina yangu ni Moses Supu. Maoni yangu ya kwanza ni kwamba kabla squatters wale ambao

wanaandikwa waweze kupewa mashamba, kwanza wangekumbukwa wale walifukuzwa kutoka ndani ya forest. Kwa maana kuna watu waliotolewa ndani ya msitu miaka zilizopita lakini mpaka sasa wanakaa masokoni na kwa manyumba za wengine, hawana mahali pa kuishi. Kama ingewezekana wangeangalia majina yao kwanza wapewe mashamba ili wengine waangaliwe baadaye.

Jambo lingine la pili ni kuhusu makanisa - Katiba yetu pia ingeliruhusu wale wahubiri wadogo wadogo ambao ndio wanaanza wawe registered na wasipewe vikwazo nyingi sana wanapojiandikisha.
Na singekua na mengi zaidi hapo maana mengi yamesemwa.

Com. Maranga: Bwana Moses, ningekuuliza hivi, hii makanisa kidogo kidogo tunasikia wananchi wengine wanasema mengine hii makanisa kidogo kidogo imeleta vurugu nyingi sana kwa makanisa kubwa. Utasemaje kwa hayo?

Moses: Shida ya makanisa madogo na makubwa kuleta vurugu ni kwa sababu wale wakubwa wanaona kwamba ni hao tu wangestahili. Lakini kwa Mungu sote tuko sawa na inawezekana tuwe wahubiri kama sawa na wao.

Com. Maranga: Okay. Haya asante, weka sahihi Moses Supu. Anayefuata ni Councillor Nana Daniel, good, karibu Councillor. Atafuatwa na Protus Nyongesa, Nyongesa ako? Basi wewe uwe tayari wakati Councillor anamaliza, wewe ndiwe wa kwanza huko. Ngoja utafuata, thank you.

Daniel Nana: Mimi ni Daniel Nana, Councillor Saboti Ward. Nazungumza kuhusu upeanaji wa ardhi. Upeanaji wa ardhi uwe unasimamiwa na community ambayo inazunguka kwa area hiyo. Sioni sababu yoyote allotment kutoka juu iwe inapeanwa kama kwa ma-D.C, iwe inapeanwa watu ambao wanaweza kujimudu. Sisemi ya kwamba kila Mkenya apate shamba, lakini kama mashamba makubwa kama ya A.D.C, kama ingekuwa inatoa kazi kwa wananchi wangefaidika zaidi.

Neno lingine ambalo ningelisema kufuatana na polisi kushika wahalifu. Polisi akishahakikisha ya kwamba mtu ana hatia ya kushikwa kwa maana amefanya kosa ambalo anastahili ashikwe na afikishwe mahakamani haraka inavyowezekana. Sio kuweka kwa police cells kwa muda ambao usifae.

Nakuja upande wa kukunywa pombe - kunywa pombe tunalaani ulevi, hata pombe ya kizungu ni pombe. Lakini kama Waafrika wangepewa pahali yao kama wanamaliza kazi wapumzike ni kama Busaa na mambo mengine kwa maana hawawezi kukaa tu na pombe ya kizungu iko bei hii ya hali ya juu.

Kuhusu ulinzi – Ulinzi si nzuri sana hasa wizi wa mifugo na unajua Mkenya ukipoteza hata ng’ombe mmoja, kumpata mwingine ni ngumu.

Elimu – Elimu ingekua Serikali ingesimamia tuone ya kwamba elimu ya msingi inakuwa ya bure kuwezesha kila Mkenya apate kuelimika. Matibabu yangefanywa vivyo hivyo hivyo.

Mambo ya upeanaji wa mashamba kwa wamama – Wamama wengi wanakuwa fukara kwa sababu ma-title deeds au vyeti vya kumiliki mashamba viko kwa wazee pekee yao. Na ingekuwako vile wamama wawe na majina yao kwa title deeds ili wasiwe fukara kwa maana mambo mengi yanafanyika sasa hapa mama wengi hawana mabwana na hawana mashamba.

Ofisi ya President, Prime Minister aingie ndani. Aah, Wakenya – Wakenya wakiwa wazazi wawili, anakubaliwa kila mara moja awe Mkenya na kama mmoja ni Mkenya, apewe kitambulisho. Na Mkenya ambaye anahitimu miaka kumi na nane, apewe kitambulisho haraka inavyowezekana.

Com. Maranga: Ya mwisho, Councillor.

Daniel: Ya mwisho ni nauliza Tume iwakilishe kwa njia ya uhaki namna tunavyoendelea na kwa kuwekwa mabadiliko ili tusiwe na mahangaiko kama katiba ile iliyokwisha.

Com. Maranga: Basi nataka kushukuru wewe kwa maoni yako na nimeona wewe iko na memorandum kubwa kabisa, hiyo memorandum utupatie ama hiyo sio memorandum?

Daniel: No, memorandum nitakupatia.

Com. Maranga: Eeh, utatupatia na uweke sahihi, asante sana kwa maoni yako.

Daniel: Asante.

Com. Maranga: Tunashukuru, thank you. And next, Nyongesa. Aah, Mr. Nyongesa atafuatwa na Japheth Wetungu, ako? Where is Wetungu, Wetungu ako wapi? Hayuko, unataka kuongea, Japheth, wapi Japheth Wetungu, utaongea?

Japheth: Memorandum.

Com. Maranga: Basi asante. Eeh, Andrew Majune?

Wote: Ako.

Com. Maranga: Utaongea?

Andrew: Sawa.

Com. Maranga: Sawa basi uwe tayari. Endelea.

Protus Wangila Nyongesa: Asante sana Tume ya…

Com. Maranga: Chukua mike, uanze kwa majina yako.

Protus: Mimi naitwa Protus Wangila Nyongesa. Hapa katika mbele ya Tume nafikiri nitaripoti kisanga juu ya umasikini ambao ni ugonjwa mkubwa sana ambao umejikita eneo la Trans Nzoia kwa ujumla sawa na Ukimwi. Mimi kwanza ninavyoongea ninajihisi kwamba matajiri ambao wamemiliki mashamba ambayo yalikuwa ya wazungu wanawagandamiza Waafrika wenzao. Ya kwanza mishahara ni ya chini sana, mtu kafanyie shilingi sitini ilhali hana shamba na watoto wanaenda shule. Mishahara kwa ujumla iangaliwe katika mashirika ya Serikali na ufisadi, jambo ambalo limeleta ubaguzi, ukabila ndani yake.

Upande wa unyanyasaji nafikiri, upande wa chief ama ofisi tawala, nafikiri wengi wamesumbuliwa sana area hii kwa upande wa vinywaji kama alivyosema mwenzangu nitagusia pale. Utapata kuona kwamba maaskari wanapohusika sana sana katika maeneo ya kunasia pombe haramu ambayo imepigwa marufuku wataitisha hongo – shilingi elfu mbili. Jambo ambalo ni sawa na kupanda mchongoma kwa huyu masikini, upwete. Jambo lingine nitagusia hapa ni kuhusu ule umasikini Serikali iangalie sana, itenge maeneo ambayo wale watu masikini watapewa kulima. Sana sana nakumbuka mambo hayo yanayotendeka kule Tanzania. Mashamba ya ubwete, mtu akalima akapata yake akanunua akaenda, akawachia wengine. Asante sana.

Upande mwingine nitagusia ni wa usalama kuhusu ma-home guards wale waliokwenda shule wanawaita walinzi hawa. Mimi sikuingia katika klasi, nilienda shule darasa la tatu. Hapa utapata wale wamepewa bunduki, wamemiliki bunduki kikabila. Kabila zingine zinatembea na fimbo tu, hapa sasa bila mshahara mtu ataweza kufanya kazi usiku nafikiri hawalipwi. Sasa pale ni kushindwa kwa Serikali, kumiliki bunduki, silaha ambayo ningependa mbele ya Tume iangaliwe sana. La sivyo watu wote wapewe bunduki ili wakati jambazi anakuja anajua yule mtu nikienda nitaanguka hivi.

Basi, upande wa umasikini, nashindwa ni nini inaendelea kwa sababu makampuni, utapata wale ma-M.D's katika ile kuhongwa wanawaajiri watu wao. Wamesahau mtoto wa masikini yule, hata hapandishwi cheo wengine wana retrenchment hata bila malipo, wanakwenda bure mikono mitupu. Wakafanya kazi wakachoka miaka sabini hawajachangia kitu N.S.S.F huko, watakula nini? Mzee akazeeka, tumbaku atatumia na nini kama hajawekewa pesa? Jambo hilo nafikiri liangaliwe kwa makini. Asanteni sana.

Com. Maranga: Asante kwa maoni yako na tutayatilia maanani kabisa, weka sahihi kitabu chetu rasmi. Andrew.

Atakayefuata Andrew ni Joseph Khoya, Joseph ako? Just a minute, Joseph ako? Okay, you will be next. Aah, thank you.

Andrew Omuse: Yes, kwa majina ni Andrew Omuse, Majune Catechist, Saboti Parish. Kwanza maoni yangu kwa Tume hii ni kwamba mambo ya kudharau imani ya makabila mengine katika Kenya tafadhali tunaomba ya kwamba isifuatiliwe sana. Mimi nasema kama Mteso kwa sababu Wateso wana mila zao na wakati inapofika wakati wa tohara, Wateso wanahangaishwa sana.

Jambo lingine ni kwa upande wa bursaries kwa ajili ya watoto masikini katika eneo letu. Twaona ya kwamba mtoto wa masikini ambaye anayesoma vizuri kwa sababu wazazi wake hawajiwezi twaona ya kwamba wanabaki nyumbani bila msaada wowote wa Serikali. Napenda Serikali ijayo kuona kwamba mtoto wa masikini mahali popote alipo, tafadhali asaidiwe na msaada wa elimu.

Pia, kwa upande ya makao tunaona kwamba kuna matajiri wengi sana katika nchi yetu ya Kenya….wana ekari tano kuonyesha ya kwamba umasikini umepata kutoka kabisa.

Na pia upande wa mambo ya kazi naona kwanza pia kuna watu wengi wamesoma na kwa sababu ya ukabila ambao tunao sisi twaona kwamba tukipata mtoto amesoma vizuri sana kwa sababu hana kabila lake katika ofisi ananyanyaswa na anabaki nyumbani bila kuchukuliwa katika idara yoyote. Basi, yangu namaliza kusema ya kwamba Mungu aweze kubariki Tume hii ya Katiba, asanteni.

Com. Maranga: Aah, asante sana Joseph kwa maoni yako…

Andrew: Thank you, ni Andrew.

Com. Maranga: Ningekuomba tu uweke sahihi kitabu chetu rasmi, thank you very much. Anayefuata ni Coleta Cheruandui, Coleta Cheruandui next. Halafu atafuatwa na Jacqueline Naibei, Jacqueline ako?

Coleta Cheroandoi: Kwa majina ni Coleta Cheroandoi. Natoka Tavoti Division katika Location ya Kinyoro. Maoni yangu ni kuhusu tu laini za akina mama haswa tumenyanyaswa. Kina mama tunapoenda kama mfano wakati wa masiasa tunapuuzwa na wanaume, tunatukanwa, tungelipenda nyinyi watu wa sheria mtupatie sheria yenye wanaume hawawezi kutupuuza mbele ya watu ili itulinde tuwe pia na uhuru. Kwa ajili hiyo kitu inawawezesha akina mama hawako free kufanya kazi vile wangelipenda.

Lingine ni wazo hili, hii maneno ya culture na tohara tungelipenda haswa Sabaoti culture tungelipenda hiyo tohara tuache na hebu mtuachie kwa ajili sisi wenyewe tutamaliza vile tulianza sisi wenyewe bila ya watu wengine kuingilia wenye hawajui maneno ya hiyo kimila. Hebu watuachie halafu sisi wenyewe tumalize.

Tume ya Kurekebisha Katiba sina mengi lakini ningelipenda sheria ya kutunza akina mama nchini Kenya mtusahau wakati ile zingine haswa wakati mwingine tena kabla sijamaliza nilikuwa karibu kusahau. Kabla ya uhuru Kenya, akina mama tulikuwa na watoto na watoto wanaume wenye tulizaa na hao walitusaidia. Na wakati huu wazee tunazaa nao watoto wanatupuuza, watoto wanajaa kwa streets wakisema ni wa wanawake na iko wale wanaume tulizaa na hawa. Tunataka sheria ya kushikia sisi hawa wanaume tulelee hawa watoto pamoja. Kwa hivyo sina mengi, nimeshukuru kwa hayo.

Com. Maranga: Nina swali moja. Kwa hivyo unataka tohara ya wasichana iendelee?

Coleta: Isiendelee lakini watuachie vile tulianzisha sisi wenyewe tukatishe pole pole.
Com. Maranga: Kwa hivyo unasema iendelee nyinyi ndio mtaamua vile itaisha?

Coleta: Hapana, tunataka iishe lakini sisi tuendelee kwa ajili iko akina mama wengine wasi…

Com. Maranga: Aa aah, wacha nikuambie, wewe unasema msituingilie kwa hiyo tohara, tunataka iishe pole po..

Coleta: Pole pole.

Com. Maranga: Na tena unasema hutaki iendelee. Kwa hivyo mimi nataka utupe ukamilifu kabisa, uambie Tume unatakaje iendelee ama isiendelee?

Coleta: Isiendelee lakini mwenye hajapashwa tohara asiambie mwenye alitoshwa tohara kwa ajili haelewi.

Com. Maranga: Okay, asante. Thank you very much.

Coleta: Asanteni nanyi.

Com. Maranga: Okay, weka sahihi hapo. Eeh, hii ndio tunasema mjadala wa katiba ama namna gani?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Hiyo unapeana kwa ule ama hii ni copies? Ni copies, okay thank you very much, umepeana kwa…kwa Mohammed?

Speaker: Nitapeana.

Com. Maranga: Mpa yeye, huyo ndio mtu wa muhimu anatuwekea hapo kabisa, Jacqueline Naibei.

Jacqueline Naibei: Wacha niongee halafu ataa… Naitwa Jacqueline Naibei kutoka Kisawahi na nafikiri yale ambayo wenzangu wameongea haswa mama Coleta tumekuwa tumekaa na yeye karibu na yameongewa yale labda ningeongea ingawa ninaweza kufafanua kidogo juu ya vile amesema juu ya tohara.

Nataka kusema hivi, kwa wale communities ambao labda hawa-practise hayo mambo ya tohara kwa wasichana, tohara kwa wasichana sisi Wasabaot tumeona sio nzuri ijapokuwa isiwe ni kitu ambacho imesemwa tu ovyo ovyo mpaka kabila zingine wanaona kwamba haikuwa na umuhimu wake. Nataka niwaambie hivi na labda wanaume wa Sabaot wakiwa hapa na wamama wanaweza kunikubalia ya kwamba tohara kwa wasichana Wasabaot mbeleni ilisaidia sana wasichana wa Sabaot. Wangeweza kuolewa wakiwa mabikira kwa sababu kuna vitu vyao ambao walikuwa wakiambiwa ya kinyumbani yenye walikuwa wakifuatia na wanaitilia mkazo, wanaitilia maanani mpaka siku ile msichana ataolewa bila kuonana na mwanamme na hiyo ingesaidia sana. Tungepata wasichana Wasabaot wengi hawakuwa wamezaa nyumbani ovyo ovyo. Kwa hivyo nataka kusema hivi, sipingi kwamba hiyo kitu iendelee lakini sisemi ya kwamba iendelee lakini isiwe ni kitu ambaye inaongelewa tu na kila mtu ovyo ovyo kutangazwa ovyo wachia sisi wenyewe tuseme mambo yetu nyumbani.

Ingine, nasema ukweli kwa sababu hiyo kitu ikiwa ni kitu isiwe ni kitu inafinywa halafu…

Com. Maranga: Patia yeye nafasi, patia yeye nafasi, wacha atoe maoni yake nyinyi mtatoa yenu.

Jacqueline: Si vizuri sana uongelee ile kitu huelewi ama hujui. Sisi wenyewe tunaweza kusema nyumbani hapa ni mbaya hapa ni nzuri kwa ajili ya hii na hii na hii. Tunaenda kanisa, tunaenda shule, tunajua umuhimu yake ama ubaya wake. Kwa hivyo wachia sisi sio mtutangaze ovyo ovyo maana itafikia mahali hata wasichana wengine wa kabila zingine watatudharau waone sasa tulikuwa tunafanya vitu ile useless na sisi wenyewe tulijua umuhimu wake.

Nataka kusema tena hivi, kuna mama alisema saa zile juu ya urithi. Kweli, sisi mimi nataka kusema kama mama ya kwamba akina mama tumeumia kwa upande ya urithi. Mwanamme akifa mama anang'ang'aniwa na wanaume wa boma hiyo kwamba anataka kurithi maana mali yao ilifanya nini, ilipeanwa. Na unaona inaumiza wamama wengi wamepoteza vitu vingine hata watoto wengine hawasomi kwa ajili ya kulazimishiwa. Kama kitu au…kama labda urithi itaendelea kwa watu wengine na kama labda mtu amependana na shemeji yake kimapenzi vile labda alipendana na mume wake, isiwe kitu ya kulazimishiwa. Mama mwenyewe aamue kwa upande wake.

Na kuna ingine tena nilitaka kusisitiza. Ingawa hii ilikuwa ni kitu imesemwa ni kwa ajili ya hawa watoto ambao wamezaliwa nyumbani na wasichana wetu ama na wamama wenye hawajaolewa. Nataka kusema hivi, wamama wengi wameumizwa na

wanaume kwa njia hiyo. Watoto wengi wamezaliwa mtu anazalia mama watoto karibu tano hana makao, ana-rent nyumba labda ya shillingi mia mbili anaenda kibarua, na huyo mtu hajali na anaita ni watoto wake kimadharau tu, hata hawezi kujali aseme wacha nipeleke hawa watoto shule ama hata wacha ninunue nguo. Kama sheria ingewekwa ya kuchukulia hawa wanaume hatua kali nafikiri hata mambo ya usherati ingekuwa imepungua hata Ukimwi haingekua inaendelea. Kwa hayo machache nasema ni asante.

Com. Maranga: Basi hayo ni maoni ya mama Naibei, asante. Kwenda uweke sahihi, kwenda weka sahihi kitabu chetu rasmi. Kuna Joseph, nani yule alitoa maoni? Kuna hitilafu ya jina hapo, ni nani yule ali-appear?

Wote: Andrew.

Com. Maranga: That was Andrew, so Joseph hajatoa? Haya, sasa wakati ni wako, dakika tatu mzee wangu. Toa maoni ya muhimu naona umetupatia memorandum kubwa kabisa. Toa ile maneno ya muhimu, asante.

Joseph: Nashukuru kupewa nafasi, ingawa haitoshi. Kwanza Constitution hii ni ya muhimu kuliko zote ambazo zimewahi kufanyika hapa Kenya. Unaelewa 1963…

Com. Maranga: Ungeanza na majina yako kamili.

Joseph Khaoya: Majina yangu ni Joseph Khaoya, Joseph Khaoya, E.B.S. Hii ndiyo ya muhimu kuliko zote ambazo zimefanyika. 1963 tulikuwa na majadiliano Lancaster lakini hiyo walikuwa wanabishana tu kuona wazungu wanatetea mali yao namna gani na sisi Waafrika siku hizo tulikuwa saa yote tunapiga simu Lancaster letea sisi uhuru wa aina yoyote. So, nobody ever took into consideration the common man’s affairs.

Ile ya 1966 ambayo nilikuwa huko kwa Bunge ya kwanza, it was to revise na kuvunjilia mbali maneno ya Majimbo na hakika Wakenya hawakuuliza maneno ingine kuweka kwa Constitution. Kwa hivyo, hii ndio mimi naonelea ni Constitution ambayo inaweza Wakenya tukaketi na tukatoa moja ambayo inaweza kulast 500 years from now. Na ndipo nasema lazima mwende pole pole mpewe nafasi ya kutosha, kama hamwezi kumaliza this year, mpewe nafasi next year na kama kuna shida hata Bunge iongezwe maana nina mfano in 1966, wakati tulikuwa tunajadiliana hii mambo ya majimbo na kuondoa majimbo, Bunge tuliamua tukaongeza miaka mbili zaidi kutoka 1967 kura ikapigwa 1969. Kwa hivyo isiwe iko kelele kabisa nyingi katika nchi pengine kufikiria Bunge kuongeza muda yao na ya Commission kuna makosa. Hakuna makosa bali mimi vile naona hii Wabunge wangependa kujiongeza mishahara mara kwa mara ikiwa wataongeza Bunge na hatuwapi ruhusa kuongeza mishahara kwa hiyo period of extension.

Nazungumza juu ya future President – Tunaye President wetu mtukufu mpendwa amefanya kazi yake karibu sasa miaka ishiri na

nne. Na ingawa tunasema two terms of five years each making a total of ten years, this is somehow misleading wakati inaenda kuwa applicable kwa Presidents ambao watakuja siku zijazo. Kwa hivyo ningeonelea kwamba vile tumeona mungeweza tume tumeona hapa mkate vile anafinyana, miaka kumi imekwisha hata kuna mapambano huko, tungepeana term tatu kwa ma-President ambao watachaguliwa baada ya President wetu mtukufu Moi. Ni maneno mengi na kujaribu kusukuma kwa dakika tatu is almost impossible. Lakini mzee Moi, wakati wake ukija unakuja mwisho mimi kama mzee mkongwe naonelea lazima tupeane retirement package ambayo inaweza kufanya huyu Mzee akaenda akaketi vizuri. Moja ni kwamba akimaliza Bunge na kazi ya Urais kwa miaka tano ambayo inafuata, mtu yeyote asipeleke yeye kortini ya Kenya. Hii itampa peace of mind apumzike kama mzee. Apewe pia mshahara wa kutosha kujilinda kwa uzee wake na pia apewe security ile ambaye mwenyewe anachagua ili wasije wakaingiza masecurity ambayo watamaliza huyu Mzee wakati analala usiku. Tunataka tu wale security ambaye anapenda na baadaye nasi tuulize kwamba awachane na maneno yote asiwe running commentary kwa vile President ambaye tutakuwa tumechagua,eeh? Aketi na hata asijaribu kusaidisha sisi kupata next President, hapana, sisi tumpe heshima yake na aende aketi sisi wenyewe Wakenya tupambane kutafuta President mwingine.

Na jambo lingine ambalo nataka kusemea kwa ufupi ni kwamba appointment na dismissal ya Ministers and Assistant Ministers, appointment ni maneno ya furaha lakini tumeona mara nyingi Minister iko kwa Government function yeye ako kati kati anaendesha halafu sijui redio saa saba kawaida hii maneno ambaye inatokeanga saa saba ya mchana. Redio mtu ameketi kwa gari hapo na anatoka huko kwa gari anapeleka kabarua kidogo kwa huyu Minister ambaye iko kwa kazi, anaambiwa unasikia? Saa saba wametangaza wewe umefutwa, eeh? Wewe umefutwa na maneno inaanza mara moja. Wengi wame-collapse. I have been an Assistant Minister myself before and I know how painful it can be, it can be very painful. Wewe unaona mtu anaanguka tu, hujui anaanguka nini, opponents wake ndio wanapata nafasi ya kucheka na kusherekea, si tulisema, eeh? Vitu kama hivi, we have to be civilized about dismissing our Ministers in future. That kabla matangazo yoyote kwa redio, huyu apeanwe awe served na ile karatasi ya dismissal ndio baadaye hata wakitangaza kwa redio, pia yeye yuko tayari. Otherwise, it is a very uncouth way of dismissing our leaders.

Com. Maranga: Last point, Sir.

Khaoya: Sorry, I have two points. One is food security and the other one is squatter problem. Now, very briefly food security inataka kwamba future Government wasipewe wasipewe nafasi ya kuchezacheza na staple food yetu ikiwa ni mahindi, ikiwa ni maharagwe…

Com. Maranga: Aah, tafadhalini muende pole pole unajua tunafanya recording na hiyo sauti itakuwa recorded na hamtaki maneno ya Sabaoti tuseme ilikuwa sauti tu na hiyo ni viti mnavuta. Chukueni pole pole ndio msongee, sawa sawa. Asante kwa kuheshimu hiyo. Endelea.

Khaoya: Future Government wasipewe ruhusa ya kuchezacheza na mimea yetu ikiwa wanafanya urafiki na COMESA ama na

wengine mpaka ikasababisha hali ambapo tuko watu wa Trans Nzoia saa hii bei ya mahindi imeenda chini maana Serikali yetu imefanya urafiki na mahindi bei rahisi ya shilingi mia mbili inatokea Uganda, eeh? Kwa hivyo in future no Government shall be permitted kufanya urafiki na nchi zingine wakifanyia urafiki mmea wetu ambao ni staple food na staple food inatambulika kama mahindi siku hizi, maharagwe na hivi viazi vya kizungu. Pengine tunaacha ingine.

Kwa hivyo la mwisho ambalo nataka kusemelea, Wazee mnisamehe, ni hii squatter problem which is as old as the history of Kenya maana squatter ilikuwa wakati wazungu walikamata White Highlands, walitaka watu wawasaidie kazi na hapo ndio squatter ikatokea. 1931 Carter Commission iliingilia jambo hili hata wakazungumza juu ya wanaosha wafanyi kazi, mzungu akapewa ng'ombe mbili ya maziwa ama nini? Wakafikia maneno kama hiyo, wapewe 1/6th of an acre, eeh, na ng'ombe mbili ndio ulikuwa unasikia zamani kwamba nimekata blue. It was because certificate hiyo ilikuwa rangi ya blue na ile mechanization imeingia kwa wingi, matractor sasa watu hawatakiwi wengi na vile ng'ombe za kizungu zinaingia exotic breeds, hivi vitu vikawa vinafifia. Ikawa sasa ni Mwafrika ndio ananunua shamba la mzungu na katika maandishi, free of encumberances na nyinyi kama mawakili mnajua huwa sasa mtu amenunua shamba lakini hanunui ma-squatter. That is the problem mnayo na ikiwa tuna haja ya kumaliza hii, tunaimaliza. Ikiwa tunaamua leo na Commission kwamba wale watu ambao walikuwa Saboti Constituency ama Trans Nzoia, watu ambao walikuwako watu wazima, 18 years and above the year of our Lord 1963 ndio wakati tulikuwa tunapata independence. Ikiwa watu wale tunaingia na kutambua na mimi nitakuwa mmoja wa kusaidia kutambua hawa, ikiwa wanatambulika it is possible kuwapa mashamba acre moja moja, not acre, hectare that is 21/2 acres. Kila mmoja apewe hiyo, yeyote alikuwa Trans Nzoia wakati tulikuwa tunapata uhuru kila mmoja apate hiyo, it can be done. Lakini kosa ni kwamba wale ambao wanaulizwa sasa kwenda kupeana kama D.C, D.C anajifanya yeye ni squatter anakamata acre mzima, eeh? Kama Minister, unaona Minister hapo hata Attorney General hata nani. Hawa ni ma-squatter ya Trans Nzoia wanakamata acre hamsini, acre mia moja, this way we can never do it. Nafikiri lazima tupeane nafasi hata ikiwa ni muda mfupi, Commissioner of Squatters hata mimi nipewe hiyo pesa. Six months tutakuwa tumemaliza hiyo shida ya squatters halafu tuwe na kazi ya wengine ambao watakosa mashamba kutokea hapo, maana tunachanganya wale ambao walikuwako na wale wengine ambao wameuza mashamba yao tena wanaenda sokoni. Na ukiuza sasa shamba ukaenda sokoni ati uitwe squatter mpya, hii si kweli, tunataka wale wote ambao walikuwa. It is really not fair, tumepata independence na watu ambao pia walikuwako wanapata independence aendelee kuwa squattor kwa Khaoya kwa miaka thelathini ingine, I feel very painful, very painful indeed.

Com. Maranga: Asante Mheshimiwa.

Khaoya: Asante

Com. Maranga: Unajua umeenda juu sana na nimekuheshimu kwa sababu ulikuwa Mheshimiwa na nikuheshimu sana,

Khaoya: Tena ni Mzee ya zamani

Com. Maranga: Na tena ni mzee ya zamani. Haya, sema la mwisho.

Khaoya: La mwisho ni poverty eradication. Hii bila access kwa kaloan kidogo kwa wakulima hawa wataendelea kuwa masikini year after the other. Maana unaona sasa ukipita hapa kwa njia Bwana Commissioner utapata asubuhi wakina mama na watoto wote wanabeba majembe wanatembea kwa barabara wanatafuta kazi. It is very painful. If these people could be given small loan ya kulima acre tano na ajilipe mshahara mwenyewe kutoka kwa ile kaloan yeye aweke mbolea ya kutosha, eeh, apalilie mahindi yake sawa sawa acre mbili acre tano apate kama magunia mia mbili hivi, that would be about 200,000 shillings tutakuwa tumemaliza hii na bila A.F.C kurudi in place, we are in trouble. Tafadhali na-recommend A.F.C or any other organization like it ipewe nafasi na wakulima waendelee kupata pesa kidogo dogo, mbolea, seed kupalilia hata kupata kanyama kidogo unaandika ndani ni kupalilia lakini si wewe ndio unaenda kupalilia, kanyama kidogo….

Com. Maranga: Asante Mzee wangu, asante…

Khaoya: Asante sana, thank you very much.

Com. Maranga: Asante na tumeshukuru kwa maoni yako. Eeh, wananchi nimempa dakika chache tu juu kwa sababu yeye ni mzee na alikuwa kiongozi kwa hivyo msione ubaya sana, asanteni. Basi Mzee tupe hiyo memorandum na ujiandikishe. Abraham Chebet is the next. Atafuatwa na Pastor Peter Kimaswet, ako? Pastor ako? Basi uwe tayari sana, huyu akitoka uwe karibu. Watu ni wengi na hatutaki mtu akose nafasi ya kuongea mbele ya Tume.

Abraham Chebet: Yes, kwa majina naitwa Abraham Chebet na langu Bwana Commissioner Sir ni jambo ambalo limenitatiza kwa makaazi yangu ya kwamba ningependa through you Bwana Commissioner nikwambie jambo ambalo linatutatiza.

Jambo hili lenyewe ni hotuba ambayo ilitolewa mradi tu Waziri Mkuu wa kwanza katika nchi hii alipohutubia watu wananchi juu ya ardhi. Yeye ilikuwa alitoa hiyo hotuba tarehe 5 Februari katika uwanja wa Kamukunji Stadium, tarehe 5 Februari 1962. Jambo hilo ndilo jambo ambalo linatatiza sana kuhusu mambo ya ardhi. Yeye alisema hivi, ningependa nisome hiyo kama in quotation Bwana Commissioner Sir. Alisema ya kwamba, "Mimi ninawaambieni mjihadhari kwa sababu watu wengine watakuja kuwadanganya. Ooh nchi yako itachukuliwa na Wakikuyu, nchi yako itachukuliwa na Wajaluo, nchi yako itachukuliwa na Wakamba, mitasadiki mambo hayo? Na jawabu ilikuwa ni kwamba hapana. Katika Constitution, katika katiba mpya Serikali yenu imeahidi kwamba kila sehemu ya nchi kama ni ya Maasai itakaa kama hivyo. Itatawaliwa na Wamaasai wenyewe, kama ni nchi ya Wakipsigis itakaa ikitawaliwa na Wakipsigis wenyewe. Kama Wanandi, Wanandi ndio watakao watatawala nchi yao, hiyo ni kusema ardhi yao. Hakuna mtu kutoka nje kwenda kunyang'anya mali yao, mashamba yao ni shauri yao kujua watafanya nini".

Kwa hivyo, Bwana Commissioner Sir, pendekezo langu ambalo ningependa nitoe pendekezo kufuatana na hii vile ninasema

mimi ni mmoja wa wale, mtoto yule alifanywa kuwa squatter katika ardhi ambayo ilikuwa ni yake na nimekuwa kama mtoto squatter. Na kufuatana na hiyo hakikisho ya makabila kwa ardhi yao, ningependa nipendekeze hivi Bwana Commissioner ya kwamba the Pre-independent land treaties or forceful acquisition of ancestoral or traditional land must be removed and the land in question returned to the Pre-independence owners. This was accepted wakati walipokwenda katika Lancaster hata wakati wa hao majimbo ilikubalianwa kwamba wao wenyewe na hiyo ndiyo ilikuwa jambo ambalo watu walikuwa wakipigania.

Kwa hivyo hata yule Waziri Mkuu alisema hivi, “Our greatest asset in Kenya is land. This is the heritage we received from our forefathers. In land lies our salvation and survival. It was in this knowledge that we fought for the freedom of our country”. Kwa hivyo mimi napendekeza the indigenuous mimi kutoka jamii ya Wasabot ni mmoja wa wale ambao tulikuwa tunaishi hapa katika Trans Nzoia ambapo shamba au mashamba ilinyang’anywa na wazungu wakafanya sisi kuwa landless up to death. Sabaot community have not been given the schemes wakati tulipopewa uhuru, watu wale ambao walikuwa squattors walipewa settlement schemes katika jamii hii hatukupewa. Kwa hivyo hilo ndilo jambo ambalo naona ni kwamba ni chungu sana ikiwa Serikali imekubali nyinyi kuja hapa naomba kwamba tuwe na katiba ambayo itafikiria na kurudishia indigenuous land yao. Hiyo ndiyo mimi naomba.

Com. Maranga: Asante Mzee Chebet. Ile tu swala ningekuuliza kabisa pengine ungechukua muda mfupi kabla hatujamaliza kuchukua maoni ya Tume uandike historia fupi kuhusu hii shamba kwa sababu hatuwezi tukajua kila makabila kwa mfano, Nairobi inasemekana ilikuwa ya Wamaasai. Sasa Nairobi inakaliwa na kila kabila ya Kenya na Wahindi na kila mtu, tunaelewana?

Chebet: Yes.

Com. Maranga: Sasa pengine ungetuambia hii historia unataka hii indigenuous land iende urefu nyuma mpaka hadi lini, tunaelewana? Ni miaka gani unataka uweke kama mark kwa sababu kila watu wanasema tulikuwa tunakaa hapa miaka fulani, wengine miaka fulani, tunaelewana?

Chebet: Nimekuelewa.

Com. Maranga: Sabaot wakati wazungu walikuja maybe ndio walikuwa wanakaa
hapa,

Chebet: Nimekuelewa.

Com. Maranga: Tunaelewana?

Chebet: Tunaelewana.

Com. Maranga: Kwa hivyo tupate historia…

Chebet: Kwa hivyo…

Com. Maranga: … ndio wakati tunajaribu kurekebisha tuone tunafanya nini.

Chebet: Asante sana Bwana Commissioner.

Com. Maranga: Okay.

Chebet: Jambo ambalo ninge nitakujibu ni kwamba hiyo historia tunaweza kupa hata leo.

Com. Maranga: Very good.

Chebet: Asante sana.

Com. Maranga: Basi utupatie.

Chebet: Thank you.

Com. Maranga: Thank you very much, andikisha na utupatie memorandum. Aah, Pastor ako wapi, Pastor? Tafadhalini muwe kwa haraka kwa sababu watu ni wengi hatutaki kupoteza muda, Pastor Peter Chemaswet, ndio sababu naita watu mapema. Eeh, anayefuata ni Hon. W.A. Kisiero, Mheshimiwa ako, Mheshimiwa? Basi uwe karibu hapa Mheshimiwa wakati huyu anamaliza uingie show, thank you. Aanza kwa majina Pastor, karibu.

Pastor Peter Chemaswet: Mimi naitwa Pastor Peter Chemaswet wa Kanisa la Baptist.

Com. Maranga: Endelea.

Pastor Peter: Langu leo hii nashukuru ya kwamba Tume hii imefika mahali hapa kwa ajili ya kuchunguza mambo ya kutengeneza Katiba mpya katika nchi yetu. Ni jambo lililo nzuri ni kitu ambacho tumepewa nafasi safi ili ya kwamba tukapate kusema mambo yetu kulingana na vile tunavyohitaji. Langu ni kusema ya kwamba katika Katiba hii tunahitaji Katiba ambayo itatambua haki ya watu wote kuishi bila ya masumbuko. Na Katiba hii itambue swala la ardhi haswa jambo ambalo limeletwa

na mzungu na shida yote ikaingia mpaka wakati huu na ndio maana tumekuja kujaribu kurekebisha. Yale ambayo tunajaribu kurekebisha ni matatizo ambayo yaliletwa na mkoloni kwa sababu mkoloni alipofika mahali hapa alikuta ya kwamba watu walikuwa wanakaa bila shida ijapokuwa walikuwa na shida tofauti tofauti lakini matatizo ambaye alileta baadaye ndiyo maana tumekuja kuyarekebisha.

Kwa hiyo, ningependekeza kwamba Katiba ambayo itakayoundwa itatambua haki ya wale watu ambao wanaitwa minorities, walio wachache katika maeneo ambayo wamo ndani. Hasa tunapoangalia katika eneo hili la Trans Nzoia tunaweza kuona ya kwamba watu kama Wasabaot ni watu ambao mzungu alimwondoa mahali hapa na aka-create yale ambayo yanaitwa Whiteland Slums na kwa hiyo ingefaa ya kwamba haki ya hawa watu ambao waliotawanywa ikapate kutambuliwa na wapate kupewa sheria itakayolinda kuishi kwao mahali hapa na hii ni kusema kwamba Katiba hii ambayo tunahitaji iwe ni Katiba ambayo itatambua na kurekebisha ile Katiba iliyokuweko 1962 ambayo ilikuwa inazungumzia mambo ya Majimbo.

Na ninaposema ya kwamba mambo ya Majimbo, simaanishi ya kwamba watu wakapate kuhamishwahamishwa na ili ya kwamba original people wapate ardhi yao, sio hivyo. Namaanisha kwamba watu hawa wapate kuishi pamoja kwa amani na haki ya yule aliyekuwepo sheria ikapate kumtambua na wapate kuweka special priorities ili ya kwamba wakapate kukuwa na representatives katika Parliament na hiyo namaanisha kwamba wawe na nomination wapewe kwa sababu wakienda kwa mambo ya kura hawataweza kwa sababu wao ni wachache. Kwa hiyo hii Katiba ikatambue hawa watu, wapewe special eeh, vile ilivyokuwa katika wa 1960's kulikuwa na huyu Bwana ambaye aliyekuwa anaitwa Chepchikit, kuna kitu kama ile ilikuwa imewekwa mahali hapa Trans Nzoia. Kwa hiyo ndio naomba ya kwamba wapate ku-create jambo kama hilo ili hawa watu pia wawe na representatives katika Bunge yetu kwa new katiba mpya.

Jambo la pili ambalo ningezungumzia ni ya kwamba Katiba hii ikapate kutilia maanani na kuweka sheria iliyo kali juu ya jambo ile ambaye inaitwa corruption kwa sababu corruption imeleta shida. Watu wakipewa ardhi utagundua ya kwamba wale wanaohusika kutambua na kuweka watu wapate kupata ardhi wanaingia katika mambo ya rushwa, wananunuliwa ovyo ovyo hata wengine openly wakionekana wakipewa hela. Na kwa hiyo ina na wale wanaotakikana kuingia katika ardhi ile hawaingii, wale wakubwa wakubwa wanaingia. Kwa hiyo naomba ya kwamba Katiba hii mpya ikapate kutilia maanani jambo hili ili ya kwamba atakayehusika na kuvunja sheria kwa kuchukua hongo wakapate kuwekwa katika eeh kuchunguzwa vizuri.

Com. Maranga: Ya mwisho Pastor,

Pastor Peter: Naam.

Com. Maranga: your last point. Hata umepita dakika tatu.

Pastor Peter: So, asante.

Com. Maranga: Lakini maliza ya mwisho, ya mwisho.

Pastor Peter: Ya mwisho, ningeomba ya kwamba kwa sababu iko Katiba inakuja, naomba ya kwamba katiba hii ikapate kuruhusu watu kama Mt.Elgon District ikahamishwe ije sehemu za Rift Valley Province kwa sababu mzungu aliwagawa hawa watu na wakagawanyika. Kwa hiyo naomba ya kwamba ikapate kuletwa huku kwa maana watu wanapoimba na kuzungumza huwa wanazungumzia mambo ya ardhi yao na inatakikana iwe hivyo. Ya kwamba wakapate kuhamishwa waje katika eneo hili la Rift Valley Province.

Com. Maranga: Asante, aah hata ingawa sikusikia wewe vizuri sana Pastor, wewe ni mchungaji wa watu wengi, unapendekeza nini kuhusu shamba?

Pastor Peter: Juu…

Com. Maranga: Tunataka very specific recommendation in one sentence.

Pastor Peter: My recommendation about land is this, ya kuwa ardhi ambayo imebaki ipeanwe wakapate kurudisha nyuma kidogo mpaka 1900. Wale ambao wazungu waliwahamisha kutoka mahali hapa mahali popote walipo before the year 1900, nani alikuwa mahali pale? Na iwapo hao watu wapo kwa wingi na hawana mashamba, wapewe kipao mbele moja. They should be reconsidered first.
Ya pili ni ya kwamba iwapo kunao wengine pia ambao walikuja probably baada ya independence na wako squatters, wapate kuangaliwa pia kwa njia ya proportion.

Com. Maranga: Asante, asante sana nakuomba sasa uweke sahihi kitabu chetu rasmi.

Pastor Peter: Thank you.

Com. Maranga: Thank you kwa maoni yako. Mheshimiwa Kisiero, I know you have a good memorandum and you are an honoura…a former Honourable Member of Parliament. Please, I am going to request you to summarize your main points in three minutes.

Hon. Kisiero: Thank you very much

Com. Maranga: Thank you, Sir. Yeah.

Hon. Kisiero: Thank you Mr. Chairman, Sir. Eeh, la kwanza,

Com. Maranga: Start with your names.

Hon. Kisiero: Ooh, Jina langu ni Wilberforce arap Kisiero ambaye alikuwa mjumbe hapo awali na pia Assistant Minister. Jambo la kwanza Bwana Chairman ni kwamba shida ambayo iko Kenya wakati huu ambayo imetufanya kuwa na kamati hii yenu ni kwamba President, presidency is the breeding ground of the problems and this is where the problems are. The Constitution has given the President too much powers including giving out posts and all, appointments of Ministers and what have you and therefore everybody else is fighting to get that position for his tribe because Kenya basically is still ethnically composed. Bado tunafikiria mambo ya ukabila sana.

Com. Maranga: What do you recommend, Mheshimiwa?

Hon. Kisiero: Na-recommend ya kwamba nguvu za President zigawanywe, tuwe na Prime Minister na pia kuwe na President lakini nguvu hizo zigawanywe ili mmoja wao asiwe na nyingi sana. Na hiyo itapunguza wengine ambao wanataka kuja ambao wanataka kung'ang'ania kwenda ku-protect interests za makabila zao.

La pili ni kwamba ukoloni ulileta uchafu maana walipokuja wakaingia wakanyang'anya wale waliokuta, walipoona mchanga mzuri kila kitu nzuri wanafagia kama vile walifagia Wasabaot kutoka Trans Nzoia, na walipoondoka hawakukumbuka kumrudisha yule waliyemfagia. Kwa hivyo hiyo imefanya watu wengine kujifikiria hawatakiwi, ukoloni iliwafagia na pia Serikali pia haikuwasaidia. Tunataka Serikali iangalie indigenuous tribes in various parts of Kenya, waangaliwe haki zao.

Lingine Bwana Chairman ni kwamba tungetaka kuwe na some kind of devolution of powers sio ya Prime Minister peke yake na kugawanya na President. Tungetaka County Councils, Local Authorities wapewe nguvu zaidi ili waweze kutekeleza kazi vizuri bila kuingiliwa.

Lingine Bwana Chairman ni kwamba tungetaka pia Constitution jinsi imeandikwa iko taabu kwa maana wamesema wamempa mtu rights zake, walisema wamepeana basic rights ya kwamba unaweza kwa mfano nitasema moja tu Chapter 5 of Section 78 of the Constitution juu ya kuabudu. Wanasema una haki kuabudu uwezavyo na Constitution ndio supreme lakini unakuta kila wakati watu ambao wanaitwa Seventh Day Adventists wakikataa kufanya kazi siku hiyo ama watoto wakikataa kusoma siku hiyo wanafukuzwa. Juzi watoto walifukuzwa Kapsabet, wasichana wengi ambao ni S.D.A na D.O mmoja kwa maana Madaraka iliingia siku ya Jumamosi akakataa kwenda akafukuzwa na hali Constitution inasema we have protected you. So, look at the limitations provided in the Constitution in various parts of the Constitution maana wanampa wewe Constitution halafu wananyang'anya tena huko nyuma. Surely, school rules are not better than the Constitution. Na huyu mtu ambaye anasema conscience yake inasema nataka kuabudu aheshimiwe kama vile Constitution inavyotaka.

Bwana Chairman Sir, nilivyosema juu ya reversion eeh sijataja Reversion Rights. Katika Lancaster House, katika Lancaster House walipofanya mkutano kabla ya mkutano kulikuwa na Secretary of the Colonies. Alikuja Kenya na tarehe 29 November alisema ya kwamba the great danger…

Com. Maranga: In which year?

Hon. Kisiero: Ooh sorry, 1961, Mr. Chairman. Alisema alipokuwa akirudi Uingereza na akatangaza ya kwamba Conference ya Lancaster ingefanywa tarehe 14 mwezi wa pili, mwaka wa sitini na mbili. Alisema, "The great danger I see is fear, fear of discrimination, fear of intimidation, fear of exploitation I have seen enough to be convinced that there is truth underlying these fears".

Tungetaka Constitution ambayo mtajaribu kuandika iondoe hofu, hofu bado iko. Kama nilivyotaja makabila kubwa kupigania viti vikubwa iko kabila hizi ndogo ndogo ambayo wanakanyagwa vile kama ndume wanapokanyaga tu grass. Hawa makabila muangalie kwamba wapewe nafasi katika system ya election ili waweze kutengewa viti ambavyo wataweza kuzipata kwa urahisi. Some kind of proportional representation but within the usual the usual plurality system ya election. Those areas where those minorities are kama Sabaot waweze kutengewa special seats not only in Parliament, also in Local Authorities and other elective positions so that fear is also removed. Fear of domination, they are small they are unable to compete but once you do that you give them also hope. They are part of Kenya.

Ulikuwa umemuuliza mwenzangu mmoja aliyezungumza ya kwamba ungetaka kujua historia fupi ya mambo ya Wasabaot. Sijui kama utaniongeza muda nikueleze lakini nimeweka summary tumeweka summary kidogo katika hii memorandum ya community,

Com. Maranga: Okay.

Hon. Kisiero: Tumeweka kidogo lakini kwa ufupi ni kwamba…

Com. Maranga: Historia ya Wasabaot in relation to the land in Trans Nzoia.

Hon. Kisiero: To the land in Trans Nzoia and how they have been removed and how they are suffering in small…

Com. Maranga: I give…

Hon. Kisiero: But we are going to give you more information if you need but something is mentioned here.

Com. Maranga: But give me a mentioning in a minute.

Hon. Kisiero: Yes Mr. Chairman, Sir. Sabaot walikuwa ndio indigenuous wenye kukaa Trans Nzoia. Wazungu walipokuja walirecord ya kwamba Sabaot ndio wenyeji, iko katika records na Commission ya kata ya 1932, ni Sabaot pekee yao ndio wali-appear katika Commission wakiulizwa watakuwaje kwa maana wazungu walitaka kuwaondoa. Wakaja 1932 wakapeana maoni yao, wakalia, wakasema jameni mmetunyang'anya lakini wakaambiwa hapana ninyi enda Uganda maana ninyi mnasema Kisebei na iko maandishi iko, records zote ziko available everywhere. Wakahamishwa wengine wakaambiwa ninyi mnafanana na Wamasai kwenda na Wamasai, wakahamishwa na Wamasai, wako Kilgoris wamekuwa nusu Masai nusi Sabaot. Wamasai waliokuwa unfortunate wakashikwa wakapelekwa Mt.Elgon na Bungoma.

Walipokwenda huko wamekuwa Waluhya na wamekuwa Wasabaot, wamepotea. Kwa hivyo kwa vile jameni mgeni anakuja anakutoa anakutimua lakini alipoondoka, si angesema eeh mzee, rudi mimi nakwenda. Hakufanya hivyo jamaa akasahau akafunga mizigo akatoroka bila kutualika. Kwa hivyo imewafanya Sabaot wanaishi kama mbwa, they are all over the place, they are just destitutes. Hatutaki, hatusemi mtu afukuzwe, tunataka Constitution irecognise the rights of the indigenuous the way other Constitutions have accepted in the world. The Canadians have done it, the Americans have done it, the Phillipines have done it and there are some have their rights were returned eventually. You will see in this document Mr. Speaker, I have mentioned afew examples that the rights of those indigenuous people were eventually restored, we are begging for fairness. We want to enjoy a happiness in this country like everybody else. I thank you, Sir.

Com. Maranga: Thank you Hon. Kisiero and mmeona nimempatia nafasi kidogo yeye vile vile alikuwa mheshimiwa kwa hivyo lazima tutambue viongozi wetu, ama namna gani?

Wote: Ndio.

Com. Maranga: Asante, na nyinyi vile vile ni viongozi msije mkajisahau. Aah, tunaita sasa Checkman Sioi, Checkman ako? Karibu, atafuatiwa na Isaiah Karijoo, Isaiah Karijoo ako?

Isaiah: Niko.

Com. Maranga: Okay, basi Mzee wewe ndiwe utafuata. Thank you. Checkman, you have three minutes, Sir, give your main points. If you can do it earlier, the better.

Checkman: Thank you.

Com. Maranga: And Mheshimiwa uwache hiyo memorandum na sisi ...

Hon. Kisiero: Iko tayari.

Com. Maranga:... na umeandika jina lako.

Hon. Kisiero: Yes.

Com. Maranga: Thank you, asante.

kman Sioi: Mimi naitwa Checkman Sioi, ni mkaaji wa Saboti Division, aah Saboti Constituency pahala panaitwa Kibomet. Eeh, dia yale yawe zungumzwa bali nitataja kuhusu mambo ya Parliament. Wakati tulianza uhuru tulipopata uhuru mwaka wa sitini na likuwa na Bicameral Parliament pamoja na Regional Assembly. Kweli, kulikuwa na wale kile kitu tunaita checks and balances na a in practice kwa sababu Lower House ilikuwa inajadilia bills halafu sasa zinatumwa katika Senate ambayo ilikuwa inachunguza na ebisha mahali inawezekana halafu inapitizwa iwe Law. Walakin ilipovunjwa na Regional Assembly zikavunjwa tukabaki na National nbly peke yake na National Assembly imefanya kazi, ndio, lakini kuna makosa.

muda National Assembly imekuwa kama rubber stamp ya ku-rubber stamp decisions ama intentions ambazo Executive inataka zwe. Kwa hivyo tungependa ningependa ya kwamba turudishe ile mwenendo tulikuwa nayo tulipoanza wakati wa Independence. sasa hata mtaona wale mnasoma magazeti, Parliament imeenda imeunda Public Service Commission yake na mnaona ya kwamba tea yenyewe kwa mishahara yake, kwa masilahi yake. Na unaona kweli hata mshahara sasa umepita kile kiwango kile ambacho tukiongeza mishahara tatu ama nne ya parastatal boss, haitoshelezi. Na haswa hao watu wanaokena ni watu ambao ipendekeza sasa, kwa hivyo tungependa tuwe na another set of decision making body.

kipendekeza mambo ya Senate yaani Upper House, ningependa ya kwamba ile representation katika Senate itoke kutoka kila ct tuwe na representation moja. Yaani katika Districts sasa tuko nazo sabini na moja na ingekuwa afadhali tuwe na hawa sabini na halafu tuwe na nomination kutoka minority communities wale ambao wataketi huko. Katika Parliament, tupatie nafasi minority unities wawe permanently represented, nominated because hawawezi kupata nafasi ya kuchaguliwa tukienda katika Universal ge.

Maranga: Sir, your last point.

erforce: Aah, thank you very much. Jambo la mwisho ni ya kwamba ningependa kuhimiza yale yamesemwa na mwenzangu kuhusu la watu wetu walio Mt. Elgon warudishwe watransfaiwe to be administered in the Rift Valley Province. They should come as a ct. We have appealed for this, our parents have appealed for this in the past in successive Commissions but this has not been ed and I hope that your Commission will favourably look into this request. Thank you very much.

Maranga: Thank you very much, asante and may I request you to hand over that small memorandum and register with us.

erforce: I think we have one memorandum.

Maranga: Isaiah Karjoo, mzee apo halafu atafuatwa na Patrick Etiang. Okay, you will be next.

n Kapsale Karjoo: Asante sana mwenyekiti. Mimi kwa majina naitwa Isaiah Kapsale Karjoo. Mimi natoka katika Location ya katika Saboti. Yangu kusema kweli kama vile mzee Khaoya alisema time ni kidogo mambo ya Trans Nzoia ni moto sana na kikana muda mrefu. Nitakuwa brief na nitataja tu kuhusiana na mambo ya squatters. Kusema kweli mambo ya squatters katika Nzoia tungependa katiba iangalie mambo kwa njia hii, kuna squatters ambao waliletwa na Serikali kupanda miti sana sana wengi oka sehemu ya Central. Kuna wengine ambao walikuwa wanafanya kwa mashamba ya wazungu ambao pia ni watu ya hapa nchini a ambao wengine wakati wazungu walienda walipea hao option ya kupewa shamba na wengine wakapewa pesa. Hao wengine ye walipewa pesa wengine walitumia pesa vibaya na wakabakia kuwa squatters, wengine wakauza mashamba yao na wakabakia ters. Kuna pia wale watu ambao wali-importiwa kutoka nchi ya Uganda kama labourers ambao wali-importiwa na Serikali ya ni. Hao watu baada ya sisi kupata uhuru hawakurudi kwao na hao ndio imekuwa matatizo zaidi ambao imefanya Trans Nzoia hii geuza ati ndiyo yao kwa sababu Wasabot walikuwa wamehamishwa hapa na waliona ndio walikuja kunyakua hiyo ardhi.

una wale wengine ambao ni claimants ambao ni Wasabot ambao wanarudi kutoka sehemu ile walikuwa wameenda. Tuseme hii bila ambao wametegwa hapa Trans Nzoia wanajaribu kwa njia yoyote ili kuwazuia wanabandikwa majina kama vile ati Sabaot, ati bei kutoka Uganda ati foreigners kutoka Uganda, hiyo tungependa Katiba itambue kwamba kuna watu walihamishwa kutoka Trans na wakaenda Uganda. Na wakati wanarudi wasije wakabandikwa kwamba ati ni wageni. Hawa ni watu wanatambulikana na na vitambulisho yao wamehangaika, wameenda pande ya Teso wameenda pande ya Busoga na wamerudi wako hapa nyumbani. walienda pande ya West Pokot wamerudi, sasa hapa kama itakuwa Serikali ama kamati hii ya Tume lazima iangalie mambo yao kupea hao makao kutokana na mashamba ya Serikali ile bado iko kwa mkono ya Serikali.

Maranga: Point ya mwisho Mzee, umemaliza?

n: Bado sijamaliza namaliza.

Maranga: Haya, ya mwisho.

n: Ya mwisho ningependa kupendekeza kwamba kuwafunga watu kwa ajili ati wamekunywa pombe ya kienyeji sidhani kama ni itu nafikiri irekebishwe. Sababu pombe ya kienyeji kwa wale wanakunywa nafikiri ni halali sababu ndio hata…

Maranga: Kwa hivyo unataka pombe ya kienyeji…

n: Wale wanataka wakunywe…

Maranga: Iruhusiwe kisheria.

n: Wafanyie sherehe zao sababu ndio inatumika kwa kimila kwa mambo mengi.

Maranga: Ooh. Asante sana Mzee wangu, nakuomba uweke hiyo memorandum yako na uweke sahihi. Thank you very much. is Patrick Etiang. Bwana Etiang atafuatiwa na Christopher Sakwa Sai is it ama Saikwa, Saikwa ako? Uwe tayari.

ck Etiang': Kwa majina kamili ni Patrick Etiang' Munyekenye, nina maoni kama yafuatavyo. Wakati nchi hii yetu ya Kenya ilipata , kiongozi wa kwanza alitangaza kupambana na mambo matatu ama magonjwa matatu lakini magonjwa haya matatu hayakamilika ugonjwa ya umasikini. Watu wengi asilimia themanini ni masikini hapa Kenya. Kwa hiyo naomba Tume mpya ambaye inaenda ebisha Katiba mpya iangalie hali ya umasikini Kenya.

upande wa hapa Trans Nzoia, kwetu hapa juu mlimani kuna National Park. Rasilmali hii inasaidia kuleta watalii wengi kuleta pesa Kenya lakini sasa pesa hizi hazisaidii mkaaji wa hapa Trans Nzoia. Tungeliomba Tume, hiyo pesa ingelisaidia kutengeneza ara, kujenga mahospitali hata kuleta moto nguvu za umeme zikuje sehemu hii isaidie Mwana Kenya wa eneo hii.

ali yetu ya Kenya imeajiri watumishi wa Serikali kama vile askari na tunawaita kwamba Watumishi kwa Wote, lakini kazi hii achia watu fulani wameajiriwa na Serikali ya Kenya ambao wanaitwa KPR. Watu hawa wameajiriwa na Serikali, wakapewa mu, wakapewa silaha lakini hawapewi mshahara. Kwa hivyo hawa watu ni hatari kwa usalama wa wananchi hapa.

omba Katiba mpya ambayo inaenda kutungwa ipunguze tupunguze hasa maoni yangu kwamba ipunguze mamlaka ya Rais. Yeye mwenyekiti wa kila kitu nchini Kenya, mkulima namba moja, mwalimu namba moja, mfanyi biashara namba moja, mambo haya olewe.

upande wa ma-Chief, ofisi ya Chief – Ofisi hii inafanya kazi vizuri sana ikisaidiwa na wazee wa mtaa. Nilikuwa naomba kwamba anaji gharama utawala kutoka juu kuanzia kwa Rais mpaka kwa ofisi ya Assistant Chief ama kwa ma-Chief hapa chini iwe mkasa, tukute Chief, tukute D.C na tupate Rais. Lakini mambo ya Assistant Chief, D.O na P.C hawa watu wanapata mshahara ya bure a.

la mwisho ni kwa upande wa uchaguzi, naomba kwamba tuwe na uchaguzi wa kitaifa baada ya miaka mitano, kuchagua Wabunge na Rais wa nchi hii na Rais aongoze kwa kipindi cha miaka mitano, sio miaka kumi au zaidi. Mwisho..

Maranga: Thank you very much.

ck: Nataka toa ya mwisho tu.

Maranga: Okay, toa ya mwisho tu.

ck: Ya mwisho naongea juu ya kazi Kenya isiongozwe na Serikali ya Majimbo. Hii italeta ukabila mwingi nchini Kenya na watu yanyasana zaidi. Asante sana.

Maranga: Thank you very much, nakuomba utupatie hiyo memorandum yako na uweke sahihi. Christopher Saikwa, aah ita uwe unafika ukiona mwenzetu ama mwenzangu amejaribu kumaliza unakuwa karibu kabisa. Mwingine ni Jonathan Cherogon, Jonathan, you are coming to speak, utakuja kuongea?

than: Ndio.

Maranga: Okay, sawa. Uwe tayari.

stopher Khaefa: Basi Mwenyekiti na halmashauri yako, mimi kwa majina ni Christopher Khaefa, Chief mstaafu. Kwanza sema kwamba watu wameongea juu ya mambo ya Chief, Chief hawezi kupigwa transfer kwa sababu ya kabila yao. Kabila yao mambo yao, desturi yao na mila yao. Walete mtu mwingine pengine hatahiriwi aende mahali watu ya kutahiriwa atafanyaje na hao Kwa hivyo vitu kama hiyo hiyo ni ya kitamaduni, utawala ya kitamaduni hauwezi kutolewa.

i Bwana Mwenyekiti ni kwamba hawa ma-Chiefs hunyanyaswa na ma-D.C. D.C anatoka mahali pengine ana tabia ya nchi yao ka Chief ambaye ako na tabia ya kabila yake akae kama vile watu wao wanakaa. Hiyo kitu ni mbaya zaidi na anaenda kwa baraza ma chief anafutwa as if sio kiongozi wa watu wengine. Hiyo tunaona ni mbaya kabisa, tunataka hiyo mambo ya tawala wa aina hiyo ni kibarbaric sio utawala mzuri.

ema ya tatu ni usalama katika nchi, usalama katika nchi sisi tunazungukwa na nchi ambayo wamekuwa na shida na silaha zinakuja. ka Serikali wawe macho wanyang'anywe hiyo bunduki yote, naona watu wanakufa naona mtu amepigwa na bunduki. Hata Nairobi ewe City ya Kenya ndio mbaya zaidi na watu wanauawa zaidi wale wanabase makabila wengine wale wako huko pengine ni mwana anauawa. Tunaona usalama hapo hapana kuwa mzuri, nataka Serikali na Katiba iwe mzuri.

ka uchaguzi ujao ifanywe chini ya Katiba mpya. Kwa nini watu walie hata hii Katiba ikiandikwa miaka mitatu ijayo, sisi wananchi utafaidika kwa sababu sio yule Mbunge ambaye ako hako, yeye si permanent na kuishi huko, sisi tutatoa yeye na alikuwa anakataa

tiba iandikwe ya nini? Nataka Katiba hii iendelee mpaka ikwishe, uchaguzi yakuja tunafanya na Katiba mpya.

nu ingine kama sisi hapa watu ya Saboti Trans Nzoia, wakati Tume ya Chesoni ilikuja tulikuwa tunataka Saboti Constituency nywe mara mbili. Na hiyo mimi nataka kusema ya kwamba sisi tuko hapa makabila mawili hapa Saboti, Waluhya na Wasabaot. aka tugawanye hiyo constituency iwe mbili, Mbunge mmoja awe Mluhya na Mbunge mmoja awe Msabaot kwa sababu ya haki ya wao. Kwa nini hiyo kitu, hiyo ndiyo inafanya watu kupigana saa yote unasema clashes kwa sababu watu wengine ekanyangwa. Ni miaka ishirini na miaka thelathini na sita sasa kama Mbunge ni Mluhya lakini mambo mengine wakati scheme eanwa ilipeanwa Waluhya peke yake sababu sauti ilikuwa ni yao peke yao, Wasabaot walinyimwa. Ndio tunasema tunataka mwakilishi wa Bunge tukigawanya Saboti halafu shida zetu ziwe zikipelekwa na hawa, hiyo ndiyo daraja yetu na Serikali.

Maranga: Ya mwisho kabisa Bwana Chief.

stopher: Ya mwisho ningesema ya kwamba sisi hapa katika town ya Kitale tuko na watu tunaita chokoraa na Serikali inaona hawa wakitaabika wakirokota vitu mbaya mbaya saa saa sio Wakenya. Kwa nini hawa watu wasitengewe sehemu waelimishwe kama watoto mpaka watu wa huko ukienda huko town unaona pickpocket wako.

ho, nataka sehemu ya Rais ichukue miaka kumi na kama bado anataka aendelee, kura ya maoni itolewe na wananchi wenyewe. unga wale wenzangu wamesema ya kwamba Wilaya ya Mt. Elgon ikuje Rift Valley. Tuna sababu na iko katika memorandum yo Mheshimiwa Kisiero atawapa. Tuna sababu ya kusema hivyo, tunataka Wilaya ya Mt. Elgon ikuje Rift Valley halafu mambo we sawa sawa. Namaliza Bwana Mwenyekiti hapa…

Maranga: Bwana Chief ulikuwa umemaliza lakini maliza.

stopher: Ya kwamba mambo ya squatter, mambo ya squatter vile wenzangu wengine wamesema hata Mheshimiwa Khaoya ema mtu kutoka hapo kuwa D.C ndio ameletwa kuja kupata makao. Hakuna D.C amekuja Trans Nzoia akaenda bure bila kupata a na squatter yule yule wanaimba hapana angaliwa. Mtu kutoka hapa sio mtu, ametoka Kisii ametoka huko anakuja pata shamba na hawa watu ya Trans Nzoia wakizaa wataenda Kisii kweli kupata shamba? Mambo ya Trans Nzoia ibaki na wananchi wa Trans peke yao hapana enda kuleta watu wengine. D.C akuje na aende hapana pewa shamba si bado ana shamba, alitoka kwao ini? Ana shamba.

Maranga: Okay.

stopher: Kwa hivyo tunasema ya kwamba isije ikawa hapa unasema ni ya kabila arobaini na mbili na makabila mengine hapana iko le sehemu ya arobaini na mbili. Watu walifunga kwao wameweka majimbo yao. Nikimaliza nasema nataka Serikali ya Majimbo, sana.

Maranga: Haya yule anayefuata ule niliita anaitwa Jonathan Cherogon atafuatwa na Edward, Edward Chepkortit, utaongea?
.

than Cherogon: Basi mimi naitwa Jonathan Cherogon kutoka Saboti Location.

Maranga: Main points, Sir because time na watu ni wengi.

than: Ama kwa kweli mimi sitakuwa na maneno mengi ya kusema isipokuwa tu mimi naunga wenzangu ambao wamesema ya ba tuwe na Majimbo katika Serikali ijayo.

i Bwana Chairman, mimi naunga wenzangu waliosema ya kwamba Mt. Elgon irudi Trans Nzoia na constituency igawanywe mara Mt. Elgon, hivyo hivyo Saboti. Saboti nayo igawanywe mara mbili iwe constituency mbili kwa sababu hii constituency ni kubwa Bwana Chairman.

tu Bwana Chairman sisi tumenyanyaswa sana na wenzetu, Serikali ingekuwa na control price kwa sababu unakuta Wahindi na biashara wengine wanajifanyia bei zao tu. Kwa mfano mbolea, unaweza nunua mbolea leo saa mbili kurudi huko saa sita utakuta bei imekuwa bei ingine kwa wazungu huko. Kwa hivyo Serikali ingekuwa na control price ambayo haiwezi kunyanyasa mkulima.

e Bwana Chairman kuna watu ambao wanaitwa squatters. Wazungu waliandika watu, wazungu wakatoka wakaacha hao watu sisi Waafrika tukachukua hizo mashamba tukazidi kuandika hao watu halafu baadaye tunatupa hao watu nje tu. Hao watu ambao fanya na wazungu na Waafrika badala ya kutupwa nje tu ovyo ovyo huyo landlord awapatie watu kama hawa acre mbili na zaidi ababu wamefanyia kazi kwa muda mrefu.

Maranga: Asante sana, umemaliza? Ya mwisho…

than: Ya mwisho Bwana Chairman mtu mmoja awe na kazi moja katika Serikali hii kwa sababu kwa mfano, unaweza kuta mtu Makamu wa Rais ni Makamu wa Rais na hali tena ni Waziri katika ofisi fulani. Kwa hivyo hiyo nafasi ingewachia naye hata na ne wafanye hizo kazi.

Maranga: Thank you very much, asante Mzee nakuomba uweke sahihi na hiyo memorandum yako utawachie. Edward ortit atafuatwa na Stephen Makari, ako? Stephen, Stephen Makari? You will speak eeh, you are next.

rd Chepkortit: Kwa majina ni Edward Chepkortit, ningependa kupendekeza hoja kadhaa kwa hii Tume. Ya kwanza nitaanza wa Katiba mpya napendekeza kwamba the role of Kenyan Police should be re-defined kwa sababu wamekuwa ni watu

nangaisha wananchi instead ya kuwasaidia kwa sababu kazi yao zaidi imekuwa ni kushika pombe na kazi zingine za kulinda usalama ananchi wamewacha. Tunasema kuna mambo ya Bill of Rights, wakati maaskari ama askari wanakuja kushika watu wanaingia ngia wanapekuapekua ilhali Constitution inasema kwamba inatakikana wa-produce search warrant. Hii haifanyiki na endekeza kwamba kuwe na msisitizo kwamba sheria ifuate hao mapolisi ambao wataenda kinyume na sheria. Tena cha pili, jinsi wanashikwa wanashikwa kama wanyama, hiyo pia irekebishwe. Kuna mambo tena wakati mtu anashikwa unaona anawekwa nde ati wanafanya investigation, napendekeza kwamba kama kulingana na depending with the nature of the crime, investigation we kwanza ndio huyu mtu ashikwe. Si ati ashikwe ndio aende rumande ndio wanafanya investigation. Na pia the condition in our an Remand Homes and Prisons please ikuwe re-defined in the Constitution. Watu huko wanakaa sijui ni kama dunia ingine.

, nitakuja kwa minority rights, na nashukuru sana kwa Commission kwa chapter ya Constitution, mumeweka chapter ya Minority s. Ni vizuri sana kwa sababu ninapendekeza kwamba Minority groups wamenyanyaswa sana Kenya, kwa mfano, vitu mbili we political leadership and land rights. Watu hao wamenyimwa kwa sababu za kisiasa na pengine hawana representative in the ment. Hasa hapa Trans Nzoia, Trans Nzoia inajulikana kwamba ni District ama eneo ambalo halina mwenyewe. Trans Nzoia a inayo, Trans Nzoia ina mwenyewe. Msabot alifukuzwa na kwa sababu ya hiyo napendekeza kwamba the colonial land ances zitolewe na waseme kwamba wale waliokuwa wanakaa hapa wapewe, we have Government land, we have A.D.C farms, saa y are not operational. I suggest that Sabot people who are still landless should be given these lands na inatakikana iandikwe kwa itution kwamba we have the evidence, we have all the necessary documents na tena napendekeza hivi…

Maranga: Ya mwisho.

rd: Ya mwisho, kuna pendekezo ambayo ilikuwa inasema kwamba kukuwe na ninety constituencies in Kenya kwa sababu under rity Rights nasuggest kwamba under Trans Nzoia kukue na special constituency ya Wasabot ili nao wakue na sauti Parliament. e. May God bless Kenya.

Maranga: Okay, next.

hen Makari: My names are Stephen Makari, I have come here on behalf of the Catholic Diocese of Kitale, Justice and Peace. ave got a document we want to present, a memorandum but I would like to also…

Maranga: Give us the main points, Sir.

hen: Yeah.

Maranga: Yeah.

nen: So, I want to talk about land, I wanted to re-emphasize the fact that because of land problems, we propose that the power or thority to give land, any land in this country especially in this Constituency should be removed from the Office of the President. ndio unaona ma-D.C na wengine wanapata mashamba kwa sababu wako katika order ya Office of the President. Pia tuna hii ya watu kuchukua shamba ambayo tunaita Public Land. Tungependa all public land ijulikane na ipewe L/R numbers ili tujue shamba public land ili mtu asijaribu pengine kulichukua. Jambo lingine, public land inatusaidia sana kwa mfano tuna shamba kama hii Kefis na KARI land na Prison land inasaidia sana nchi hii kwa mambo ya research na mambo kama hayo. Sasa ikiwa watu ambao ependa kupata mashamba watachukua shamba ya Kenya Agricultural sijui station, Institute watachukua shamba kama hii ya Kenya Health and Inspection Unit ni shamba la Prison, utaona ya kwamba mwishowe hatutakuwa na shamba lolote ambalo litafaidi watu kijumla, tungependa mashamba kama hayo wenye wamepewa ikiwezekana Tume hii iwezeshe hiyo mashamba kupokonywa tena ishiwa public.

mbo lingine ningependa kusema wengi wamesema juu ya mambo ya squatters, ningependa kusema hivi Bwana Commissioner man, sio vizuri baada ya miaka ya uhuru muda mrefu sana watu fulani wakiitwa masquatters. Unajua squatter ni mtu mwenye ame aa vizuri, hatupendi kuona mtu ya kwamba ameitwa squatter. Hatuwezi kupenda wakati wa independence huu mtu aseme huyu ni ya halisi, huyu ni squatter. Lazima tuwe na mechanism katika Constitution ambayo itawaruhusu Wakenya wawe na uhuru na wawe vaseme ya kwamba nimekaa vizuri, sio kusema ati mimi squatter. That one…

Maranga: Una unapendekeza nini?

nen: Napendekeza ya kwamba vile mmoja alisema hapa kuwe na situation kama kwa mfano mtu kusema ya kwamba kukosa ba ndiyo kuwa squatter, lazima Constitution ya Kenya iguarantee means juu ya mtu huyo kuishi vizuri na ajione ya kwamba awe na ba ama asiwe na shamba ako vizuri. Infact sio kila Mkenya lazima apate shamba lakini lazima mtu apewe ile social mechanism yo itamwezesha kukaa vizuri. Ningependa kusema ya kwamba pia kama kuna mtu yeyote tuna squatter upande mmoja na upande gine tuna ile inaitwa land grabbers. If there is anybody who got land in a way which is not fair, huyo mtu lazima hiyo shamba tumpe muda mfupi pengine six months ili shamba hiyo awe ametoka. Ningependa kushukuru sana His Excellency wakati alijaribu lolea wale watu ambao walikuwa wamepata shamba ya Kitalale kwa njia ambayo haikuwa halali. Kwa hivyo unaona ya kwamba makosa katika upande wa kupata haya mashamba.

Maranga: Last point.

nen: Last point ningependa kusema ya kwamba tuwe na kitu kama Truth and Justice Commission ambayo itaangalia wale watu o wana shida ya mashamba, sio watu kujaribu tu kusema tungepata shamba njia ambayo iko haphazard. Tuwe na kitu institution ya nguza mambo hayo na mambo hayo pia ishirikishe wale watu ambao pengine kwa njia moja ama nyingine waliweza kuumia kwa bo ambaye ilikuwa inaitwa land clashes. Hawa watu lazima ikiwezekana wachunguzwe na hiyo Commission.

ependa kuzungumzia pia jambo lingine la general issue on land. Ningependa kuzungumza ya kwamba shamba kubwa kubwa hizi he ningependa pia kupendekeza the upper ceiling ya shamba iwe 200 acres. Pia ningependa kusema ya kwamba ile idle land lazima xed. Mwisho ningependa kusema ya kwamba hili jambo la Trust Land hiyo iondolewe ili tuwe na kitu ambayo inaitwa Registered unity Land. Hiyo itaangaliwa na watu wenyeji wenye shamba hilo wataangalia vizuri kuliko kuwa na general issue ya kusema Trust Na wale Trustees pia ndio hao wajaribu kupokonya hiyo shamba.

u upande mwingine, natural resources ningependa kuunga watu ambao walikuwa wamesema ya kwamba 20% or so ya products ba kwa hiyo natural resource kama hii National Park and whatever ifaidishe watu wa hapa. Kama ni shule isaidie kuendeza hiyo na bo ingine ya welfare ya watu.

Maranga: Thank you very much.

en: Thank you very much, ningependa pia kumalizia kusema ya kwamba…

Maranga: No, ongojea kidogo utaulizwa swali.

en: Yes.

Mosonik: Ukasema authority ya kupeana ardhi itolewe kwa afisi ya Rais lakini hukufanya pendekezo iwekwe wapi?

en: Yeah, nilikuwa nataka kupendekeza all the land in a particular area hiyo land iwe under the Local Authorities, tuwe na wazee Local Authorities majorly napendekeza ambao wako elected. Hao wakae na waone nani wanastahili kupata shamba, hivi eana on merits of need for that land but if it is in the Office of the President, tunapata hiyo abuse ambayo tunazungumzia.

Maranga: Thank you very much Bwana Makari but I can see you have a number of your people here, do they really want to because you have presented their memorandum? And are they going to speak?

en: Yeah.

Maranga: Because I have got Patrick Busolo, Mary Nyambane, Shadrack Koech, Lorna Karani, Silas Juma, Boniface oike. Do you want all of you to speak?

ker: Yes, on different topics.

Maranga: Alright, then I will give, I will be more, Okay proceed.

alwa Patrick: Majina yangu ni Wamalwa Busolo Patrick,

Maranga: Because niko na watu wengi sana, unaona hivyo?

ck: Sawa.

Maranga: The we have over now what is the number? Let me see, tumefika almost 200 now so, endelea.

ck: Basi nilikuwa nasema naitwa Wamalwa Busolo Patrick kutoka Kiminini hapa Saboti Constituency. Ningelipenda kupeana ghts on one of the topics in the document we have just presented to you entitled the Local Government. Bwana Commissioner it is nt that we have Parallel Governments at District level namely these are the Local Councils and the Provincial Administration. The Swana Commissioner have had adverse effects over the common man and the entire citizenry in our country. Basically, the two are expensive to maintain and then of course their roles are quite confusing and conflicting, the roles of the P.A.

Maranga: What do you propose?

ck: Their proposals are here, I will give you the recommendations.

Maranga: Thank you.

ck: Still, the P.A or the Provincial Administration is seen as very oppressive in a manner that is relic to colonialism. Our nmendations under the C.J.P.C or Catholic Justice and Peace Commission, we recommend:

he Municipal and Town Councils should be got rid of and in their place, they should be under one title which is equivalent to the ct and this should be called the County. This Local Government should be strengthened by the following; replacing the word district county which is equivalent to that district. That the county will have to receive its annual budget from the Treasury to run its own . However, or besides this, the county should also be allowed to raise its own taxes which shall have to be mandated by the tax s with an accepted quality. That the leaders of the county say, for example, if we have the manager county manager, he should be nted by the Local Authority and then the other leaders should come in after being elected democratically through voting.

Maranga: Last point.

ck: That N.G.O's and C.B.O's in the counties be answerable to the Local Government and then of course, finally, the way you put are recommending that the Provincial Administration especially the office of the D.O and above should be scrapped immediately.

hould be re-introduced by the system of electing chiefs at the local level. The work of the local chiefs will be to preside over in local s. The chiefs who will also be elected will be answerable directly to the electorate. And then finally, their tenure of office and ications will have to be found into the memorandum. Kwa hivyo namalizia nikisema kwamba tumekuwa tukiongea juu ya Local rnment, tupige marufuku mambo ya D.O, D.C na P.C. Halafu…

Maranga: Thank you Sir, thank you.

ck: Asante.

Maranga: Do not repeat yourself. Next is Mary Nyambane, that will be followed by Shadrack Koech, you have to be ready.

Nyambane: Thank you Commissioner Sir,

Maranga: Your names first.

: My names are Mary Nyambane, I am going to make proposals on the economy. First proposal, the Auditor and Controller ral should be appointed by the Prime Minister and be approved by two thirds of Parliamentarians.

osal number two, the same Auditor and Controller General should be given power to audit all the Commissions, Parastatals, Local rities and the Government itself. Then he should also be given power to prosecute those who have misappropriated. This office d work closely with the office of Ombudsman.

osal number three is concerning the Central Bank, it should be protected in the Constitution and independent arm of the Government. n, the Governor appointed should be approved by two thirds of Parliament and have a fixed tenure of ten years in office.

osal number four is concerning the Consolidated Fund – Money withdrawn from this fund should be approved by Parliament, rized by Law and confirmed by the Auditor and Controller General.

lso propose that the Estimates Committee should submit to Parliament its proposals 20 days before the beginning of the financial We should have a Contingency Fund to deal with emergencies and disaster. This Fund should be subject to auditing by the Auditor ontroller General.

Maranga: Last point.

: The last point though there are so many important ones…

Maranga: Give us the most important one.

v: Yes, the other one is about taxation, we propose that Kenyans should not be taxed without being represented. Most taxes are uced by Finance Ministers without consultation.

ng system – We keep our money in banks but the clients do not have control over how their interest is used. So we want that n to be accountable to the customers, they should decide where their money should be kept and how the interest should be used.

Maranga: So you are saying no taxation without services?

v: Yes, that is what I am saying.

Maranga: Thank you very much because…

v: Then,

Maranga: …you have a memorandum, okay, your last one.

v: Let me talk about,

Maranga: No, you are not going to talk about, recommend about.

v: Okay, let me recommend about harambees.

Maranga: Yeah,

v: They should be scrapped off …

Maranga: Okay.

v: Because right now they are being used as substitute to Government services. About the free market, the Constitution should ol prices to avoid exploitation by middlemen. Thank you.

Maranga: Thank you very much, now sign up our register and hand over the memorandum, price control. The next person is rack Koech, please be very brief, you do not need to use the two minutes, we want to save time.

rack Koech: Okay, majina yangu ni Shadrack. The chapter of the Bill of Rights ipewe priority ikuwe Chapter one of the itution. Pia tunapendekeza kwamba kulingana na elimu katika nchi yetu tunasema tunapendekeza kwamba elimu iwe ni ya bure, ularly elimu za shule za msingi na pia tukiona secondary schools tunapendekeza kwamba secondary pia iwe ni bure na endekeza kwamba pesa ambazo zitakuwa zinafund mambo ya elimu zitoke kutoka kwa pesa za taxation.

napendekeza kwamba tunaona haki za kibinadamu ni kwamba hazina uhuru kwa sababu ya exceptions mingi ambazo ziko katika . So tunapendekeza kwamba zile exceptions zitolewe, kwa mfano, tukiona freedom ya kutembea. We have that freedom of ment lakini unaona kwamba kuna ile walakin unaweza ambiwa kwamba una uhuru wa kutembea lakini kwa sababu fulani hauwezi ea. Kwa hivyo tunapendekeza kwamba zile walakin zitolewe na pia hizi haki za kibinadamu ziandikwe katika lugha rahisi ambayo meka na inaeleweka na Wakenya wote.

unapendekeza kwamba tukiangalia haki za watoto, tungependekeza kwamba Child Labour itolewe na yeyote yule ambaye tikana kama ameajiri mtoto ashtakiwe katika makosa ya Criminal offense. Pia tungependekeza kwamba mambo ya under age age, ndoa ambazo zinafanywa chini ya miaka kumi na nane ama zile forced marriages pia zikuwe forbidden na pia zikuwe nalized. Kwa hivyo tunapendekeza kwamba wanawake wapewe haki za kurithi na that is to inherit, access and control property.

Maranga: Thank you, the last point.

h: Pia, mwisho tunapendekeza kwamba haki za kibinadamu zilindwe na tunapendekeza kwamba ofisi ya Ombudsman ibuniwe ili kuzilinda zile haki.

nwisho kabisa tunaona pia katiba iweze kubuni hii kamati ya Truth and Justice Commission ambayo itaweza kuangalia mambo ya mbavyo vimekuwa vikikuweko katika nchi yetu, kwa mfano, tunaona…

Maranga: Thank you, thank you very much.

h:…tumekuwa na clashes na tunaona kwamba Serikali ingeweza ku-compensate wale watu ambao waliweza kupoteza mali yao na aweze kurudishiwa mashamba zao. Asante.

Maranga: Thank you very much Mr. Koech, sign up and give us your memorandum. The next person is Lorna Karani, you have very soon I am reducing my time into two and a half minutes but can you continue, two minutes.

a Karani: My names are Lorna Karani. I am going to recommend about Public Service. The Constitution should state clearly that Servants are the servants of people and all their allegiancy to the Constitution.

osal number two: Members of the Public Service Commission should be appointed by the Head of Government but have approval f Parliament. The P.S.C should constitute of 10 members with their Chair and their Vice Chair. All members may not hold political blic offices at the same time as they serve on the the PS. They will have security and tenure as well as code of conduct and will the fifth period of ten years. The N.G.O's council or other groups that represent civil society should nominate four of the ten bers.

osal number three: The Constitution should guarantee Civil Servants the right to form Associations and Unions to protect and ote their interests. The Unions must be protected so that they do not experience and interfere manipulation that characterize T.U.

osal number four: Public Servants should be willing to work anywhere in the Republic but we do propose that some consultation ialogue takes place before transfer. The right to retire on time and immediate benefits should be guaranteed.
st point, when Public Servants retire at 55, they should not be allowed to return to Government employment in a new capacity, e.g, mount Chiefs. Thank you.

Maranga: Thank you very much Lorna, now you sign up our official register and hand over your memorandum. The next one is Juma.

Juma: Basi ningependa kuchukua nafasi hii naenda kuzungumza juu ya usalama wa nchi. Jambo la kwanza pendekezo la kwanza amba uchaguzi wote wa wakuu wa Serikali kama vile Mkuu wa Polisi na Mkuu wa Majeshi lazima Bunge iweze kumuidhinisha ili e kuchaguliwa lakini Rais asiweze kuwa na mamlaka ya kuweza kumchagua yeye kwa sababu anaweza kumchagua ndugu yake hata a Commissioner wa Polisi.

ekezo la pili ni kwamba uchaguzi wa polisi katika kule recruitment, napendekeza kwamba kuwe na Tume maalum ambayo inafanya iyo kwa sababu wakati huu tunapoangalia uchaguzi wa polisi au jeshi, tunapata ya kwamba kuna ufisadi wa hali ya juu kabisa. Kwa ni vizuri tuweze kuwa na kamati maalum ya kuweza kufanya uchaguzi.

su hawa wenzangu ambao wameweza kuongea juu ya K.P.R's, kweli watu hawa wanafanya kazi nzuri katika grassroot lakini sasa na kwamba wale polisi wa utawala wameweza kuwaachia kazi ngumu kwa sababu hao sasa wanafanya kazi ile polisi wa utawala eweza kufanya. Kwa hivyo napendekeza kwamba watu hawa waweze kuondolewa ili kazi hiyo waweze kuachia Administration e kwa sababu kazi yao ni kufanya kazi katika mashinani.

ngependekeza kwamba maafisa wa Jeshi, wakati kumetokea mzozo tungependa kwamba tuwaone katika grassroot kwa sababu nyingi tunasikia kwamba wameenda kule Bosnia, wameenda wapi kuweka amani lakini wanashindwa kuweka amani katika nchi

Kwa hivyo napendekeza kwamba waweze kupatikana katika grassroot ili waweze kuweka amani kuliko kwenda kule ng'ambo na ka amani na hapa Kenya hatuna amani ya kutosha.

ekezo lingine ni kwamba ningependekeza kwamba katika Police station zote ama zile za hata ma-Chiefs mahali kuna A.P lazima na akina mama ambao ni askari kwa sababu kuna cases kama za rape, defilement na zinginezo ambazo zinapatikana kule nyumbani kati hawa wanaume wanapokabiliana na cases kama hizo, mara nyingi tunaona ya kwamba hawawezi kufanya vizuri. Hii ni kwa u mama angependa kukaguliwa vizuri ili aangaliwe amedhurika kivipi lakini hawa watashindwa kufanya ile kazi. Kwa hivyo dekeza kwamba all police stations kuwe na akina mama ambao wanahudumu pale.

Maranga: Your last point.

Nimemaliza.

Maranga: Thank you very much, thank you very much Silas Juma. Now you hand over, the next Boniface Wanyoike.

face Wanyoike: Jina langu ni Boniface Wanyoike na nitaongea juu ya Judiciary, mahakama. We propose that the appointment of licial Officers be independent of the Executive. The Judicial Service Commission will forward, and shortlist the names to Parliament will then do the selection. Kuhusu mambo ya Judicial Service Commission, at present it is literally made up of Presidential ntees so we propose that a new J.S.C be established. It will consist of the following; two Justice of the Supreme Court, one person ated by the Public Service Commission, Chief Justice, two nominees of the Law Society of Kenya who will both have more than years of continuous standing as advocates.

ile pia tunapendekeza kuwa umri wa majaji uelezwe kikatiba. Vile vile tuwe na…

Maranga: Unapendekeza umri gani?

yoike: Napendekeza kwamba umri huo uwe tu ni kama sawa na wale watu watumishi wa Serikali kwamba ni kufikia miaka hamsini wili ana-retire.

Maranga: Kwa judges? Okay, 52, okay.

yoike: Judges. Vile vile pia tunapendekeza kwamba kuwe kunatolewa huduma ya kiwakili, kwa mfano, kama mtu amehukumiwa o cha kifo, kinyonga awe anapewa na Serikali huduma hiyo yani legal aid. Vile vile tungependekeza tuwe na korti ya kikatiba yo itakuwa ikielezea maswala kuhusu katiba na tungependekeza kwamba Deputy Chief Justice awe kiongozi wa korti hiyo.

ile kuhusu mambo ya uchaguzi tuwe na korti ya kushughulikia mambo ya uchaguzi. Korti hiyo iwe tu inafanya kazi kwa mwaka huu po uchaguguzi uko ili kusuluhisha matatizo yoyote ya uchaguzi. Kuhusu mambo ya Court Prosecutors, tunapendekeza kwamba ve polisi kwa sababu yale mavazi yao yanafanya watu hata kuwa wanahangaika sana kimawazo. Tunapendekeza awe ni mtu ye amewahi kufanya kazi ya uwakili zaidi ya miaka mitano. Vile vile tungependekeza tuwe na korti ya jioni, evening courts ili ba wale ambao wamepatikana na makosa madogo madogo kama vile traffic na kadhalika wawe wanapata muda pale joini nga kazi, wanafikishwa mahakamani na wanahukumiwa na wanalipa fine. Hiyo itatusaidia pia kupunguza urundikanaji wa kesi ya mahakama na vile vile kupunguza watu kujaa ndani ya cells.

Maranga: The last point.

yoike: Kumalizia, tungependekeza kwamba Attorney General asiwe ni Mbunge bali awe tu ni mtu ambaye amechaguliwa na watu kama si watu Bunge liweze kumteua. Vile vile tuwe na korti ya kutembea, mobile courts. Kama hapa Saboti tuwe tunaletewa kama hapa karibu kwa sababu ikiwa mbali usafiri unakuwa mgumu sana.

Maranga: Thank you very much.

yoike: Asante sana. Asa…

Maranga: Thank you and I request you to hand over your memorandum.

yoike: Thank you very much.

Maranga: Now, let me give this chance to Hon. S. K. Mweibei. You have three minutes, give your main points. Actually I am ng the time to two minutes because we have many people. Thank you.

Mweibei: Thank you Bwana Mr. Commissioner, yangu itakuwa mafupi mafupi…

Maranga: You start with your full names.

el Kisoro Mweibei: My names are Samuel Kisoro Mweibei.

Maranga: Samuel?

Samuel: Kisoro Mweibei.

Maranga: Okay.

Samuel: Nitaanza hivi, stakeholders wa Kenya ni makabila zote za Kenya. Stakeholders sio Catholic Church, Episcopal Church C.C.K for that matter. Mimi nasema hivi Bwana Commissioner, ilikuwa ni makosa sana kuteua ma-Commissioner ishirini na tisa tu Kenya hali katika nchi jirani kama Uganda waliteua ma-Commissioners mia tatu, mtu mmoja kwa kila constituency. Sababu hivi, walioadhiriwa na ukoloni waliopoteza ardhi yao sio Catholic Church, ni makabila fulani kama Wasabaot, Wamasai, Wanandi, riama, name it.

Maranga: Toa mapendekezo.

Samuel: Pendekezo yangu ni hii; ningependa kusema hivi, hapa katika Kenya mtu masikini kabisa awe na shamba acre kumi.

Maranga: Okay.

Samuel: Napendekeza kwamba mtu masikini awe na kitu ya kumpatia mtoto wake. Mtu masikini ya mwisho awe na acre kumi neno ya forests…

Maranga: Mheshimiwa, hapo unapendekeza Social Welfare to all Kenyans?

Samuel: Yes, Yes.

Maranga: Thank you.

Samuel: Ya pili, forests: Tunasikia kuna sehemu imetengwa sana ya forests, mimi ningependekeza kwamba Idara ya Msitu nde miti kando ya barabara zote katika Kenya ili ichangie maneno ya forests. Ya pili ma-Commissioners, huduma kama hiyo…

Maranga: Kimya, please. Hayo ni maoni ya Mheshimiwa.

Samuel: Huduma kama ya Wildlife, for example, sehemu zingine Bwana Commissioners utoana kwamba watu wengine maliza wanyama wao wa pori hata hawana masungura. Sasa idara hiyo ya KWS, watu wanaoajiriwa katika hiyo idara wawe ni ambao wako na misitu yao, wako na masungura wao wa kuchunga. Watu wengine ambao wamemaliza yao watulie na wafanye .

Bwana Commissioner ni kwamba Parliament iwe ni chamber mbili; Upper House, House of Commons ambayo katika Ng'ambo a House of Commons na hapa itaitwa House of Community ili kila mtu mmoja mmoja kwa kila kabila na makabila ya Kenya haipiti

na sio arobaini na mbili, niko na list ya watu hamsini na saba hapa kabila hamsini na saba. So the maximum of seventy wakuwe members of House of Community na Wabunge wa kawaida wakuwe katika Lower House sababu wanachaguliwa kupitia simple ity.

umalizia Bwana Commissioner, utaona katika kwamba settled areas kama kwa mfano Laikipia, Nakuru na hapa Trans Nzoia na democracy. Democracy ni mahali kabila moja tu inafanya kama kule Nyanza, Kikuyuni, huko Ugreek hiyo ni democracy, hapa ni a kamili. Kwa hivyo, tuangalie culturals mahali pastoralists wanakutana na cultivers, cultivers walikuja kama wafanyi kazi wa ngu na pastoralists walikuwa wenyeji. Tujaribu kuweka hawa hakuna haja ya extremism, extremism on one side does not pay. Sisi ni WanaKenya tuhudumiane kwa njia mbali mbali, kwa mfano naweza kufananisha hivi, makabila ndogo ndogo ni kama nyuki pia na asali na ni tamu. Kabila kubwa kubwa wako na pembe ya ndovu na pia inaleta manufaa, hii wakikaa mzuri tutakaa mzuri a.

hivyo sehemu kama ya Saboti ambaye ina watu registered voters 95,000 ingegawanywa hata iwe constituencies tatu, tuwe na i ambayo ina-cover 5 Locations na tuwe na sehemu ya Kiminini ina-cover mpaka town halafu watu wengine pia wakuwe huko na ne wakuwe na nafasi ya kupumua. Hii mambo iangaliwe na Katiba sababu it is cultural beliefs, usipokuwa na yako na lako halipo yonge hana haki, hata ukiokota unasemekana umeiba. Kwa hivyo ningesema sana katika Commission mchunguze ili wananchi wa a wakae wakipendana. Maneno ya extremism nikifafanua, nchi kama Somalia ni kabila moja lakini wamepigana miaka kumi zaidi, ivyo saa ingine tufanye tu moderation, hakuna haja ya extremism.

alizia Commissioner,

Maranga: Hiyo ndiyo ya mwisho kabisa, Mheshimiwa.

Samuel: Nikimalizia, nipee dakika moja ndugu yangu, dakika moja…

Maranga: Eeh,eeh, si unaona…

Samuel: Nikimalizia, maneno ya ardhi: Hapo wazungu waliweka lease ningesema kwamba ningependekeza kwamba hii mission itupilie mbali hiyo maneno ya lease na ipendue ardhi yote iwe under RLA, RLA ile ambaye hakuna expiry.

wa kumalizia maneno ya rapists, the whole world wanawake ni wengi kushinda wanaume, hakuna haja ya mtu kuwa rapist. Rapists ri kupelekwa kwa prison, rapists watengewe kisiwa kama Lake Victoria mahali watahudumiwa au Lake Rudolf sababu Bwana missioner ya kusema hivyo a rapist katika prison anafundishwa carpentry, carpentry haihusiani na sexual appetite yake, labda mtu kichwa ni mbaya ama ni roho. Kwa hivyo rapist ni kama homosexual, watengwe na watu wengine. Nashukuru Bwana missioner, asante sana, ninawaombea Mungu sana.

Maranga: Thank you very much Mheshimiwa, thank you very much, asante. Register and put your name. Thank you very much, s Morris Juma, Juma ako, Morris Juma? Huongei? Okay, yako yameongewa? Okay, asante. Thank you, next is Sikisa Joseph, Joseph ako?

oh: Niko.

Maranga: Una yaongewa? Okay, asante. Omuse Kakoro, yameongewa?

se: Nitaongea.

Maranga: Utaongea, kuja basi. Wewe ndio naongojea. Halafu wacha ni..Ferekia Auni, Ferekia Auni ako?

Nitaongea.

Maranga: Eeh? Utaongea, uwe tayari baada ya huyu Mzee wako kumaliza. Okay, thank you. This is the one who is talking, e Kakoro. Unaonaje? Moto, yeah. Unaanza Mzee kwa majina yako na utoe maoni kwa ufupi kabisa una dakika mbili u nusu. chukua hicho kitu, hicho ni kipaza sauti anza tu kuongea useme mimi ni fulani, anza.

se Kakoro: Mimi ni Omuse Kakoro kutoka Saboti Location

i: (Inaudible)-------Weka karibu, weka…okay, hapo.

se: Hivi?

i: Eee,

se: Mimi ni Omuse Kakoro niko Saboti Location, Division. Mimi ni Mteso. Katiba ya sasa ambayo tunataka, tunataka umoja, ka amani…

Maranga: Ongea kwa hiyo kipaza sauti.

se: Tunataka amani…

Maranga: Ongea kwa hiyo kipaza sauti hiyo.

se: Hii?

li: Eee,

se: Hivi?

li: Hapo….hapo mbele, haya ongea, ongea.

se: Tunataka amani, tunataka upendo, tunataka unyenyekevu kwa kuwa Mungu aliyetuumba sisi ni kiumbe chake na alipoumba, mba mtu mmoja aliumba watu wengi, makabili mbali mbali. Na kitu kimetawanyisha makabila ni mdomo lakini sura ni moja. Mimi ni kusema hivi, katika hii nchi yetu ya Kenya sisi Wateso hapa Saboti tuseme Trans Nzoia tuko wengi sana karibu watu elfu ishirini hatutambuliki. Hata saa hii nimekaa hapa Bwana Commissioner, sisikii wakisema kuna kabila ingine inaitwa Teso, sijui ni kwa nini.

Maranga: Order, patia yeye nafasi. Wacha tusikize maoni ya Mzee.

se: Now, mimi ni mtu wa hapa Trans Nzoia kwa miaka mingi tulikaa na wazungu, wazungu wakaondoka wakatuacha hata kuna maandishi ambayo mzungu aliniandikia wakati alienda kama ni mtu naitwa squatter sijui nani atasoma.

Maranga: Hebu hebu, eeh Hassan bring that document.

se: Alipowacha sisi hapa Saboti Division, mzungu akaenda. Mzungu alipoenda, sisi tukabaki hapo hapo hapo hapo mpaka saa hii barabarani na nimeona watu wengi wakijiita squatter. Lakini mimi nikienda kuchunguza saa hii ma-squatters wale wazungu acha ni wachache sana lakini wengi wamejaa. Kumbukeni sisi nasi wale wazungu waliwacha katika nchi yetu hii ya Saboti Division.

Maranga: Tafadhalini muwe kimya, tunarekodi. Kama mnataka mrekodiwe watu wa Sabaot mlikuwa mkiongea, sawa sawa. nataka tu kuwaambia tunanasa sauti za Mzee na kila mtu hapa, asante.

se: Tunataka sisi nasi tutambulike, Wateso ambao tuko Trans Nzoia hapa. Ikiwa wakati huu, chochote ambacho kinakuja ndisha watoto wetu katika masomo hata hakuna mmoja ambaye anaweza chaguliwa wakati wa uchaguzi…

Maranga: Mzee, mzee kitu ningekuambia ni hivi, unaongea taabu zako vile umekaa hapa upande wa Trans Nzoia. Tungetaka ie mapendekezo vile unataka tukusaidie kama Wanatume.

se: Pendekezo langu, chochote ikipatikana kama ni habari ya squatter,

Maranga: Okay.

se: Sisi naye tufikiriwe.

Maranga: Okay.

se: Kama habari ya watoto wetu ambao wanasoma na wanapita wale wote wafikiriwe katika Trans Nzoia. Sisi wote ni binadamu o Mungu alituumba, kiumbe cha Bwana. Makabila ambayo wako hapa ni kabila ile mimi tangu mimi niwe hapa…

Maranga: Tafadhalini kimya kidogo, mkiongea mnaongea kwa sauti ya chini, tafadhalini.

se: Makabila ambayo mimi tangu niwe hapa mpaka wa leo nimekuwa mzee ile mimi nilikuwa naona hapa, Sabaot ambayo saa hii ta Sabaot lakini zamani walikuwa wanaitwa Masai Elgon. Saa hii wanaitwa Sabaot halafu mtu naitwa Mluhya, halafu mtu naitwa o ndio watu wa hapa Saboti Division. Lakini maneno yote ile sisi tunaongea hii tumeshindwa na kusema Sabaoti peke Sabaoti peke hapana. Sisi wote ni watu.

Maranga: Haya, asante mzee. Maliza ya mwisho…

se: Ya mwisho nikimaliza iko maneno mbili mniwachie niongee.

Maranga: Sio kuongea, upendekeze.

se: Pendekezo?

Maranga: Eeh.

se: Jambo la mbolea na mbegu imepanda zaidi. Sisi masikini tumeshindwa vile tunapata tunapanda chakula. Tuna wengine panda mahindi bila mbolea na unaona hata Rais wetu alienda Ng'ambo kuzungumzia habari ya chakula na sisi hapa mbolea nda zaidi, mbegu imepanda zaidi. Kamati ya leo kuturudishia mbegu chini na mbolea chini.

Maranga: Thank you.

se: Jambo la pili la kumaliza habari ya watoto wetu katika masomo, mngetusaidia kwa sababu kuna watoto werevu sana na ta akifika Form 4 au school fees inakosa na hiyo mtoto anafukuzwa…

Maranga: Kwa hivyo unatakaje? Unataka elimu iwe ya bure?

se: Nataka elimu, hii form 4 na form 3 tugawane sisi naye raia…

Maranga: Okay.

se: ..tutoe kutoka standard one form 1 na form 2, itolewe hiyo Serikali.

Maranga: Okay. Asante Mzee…

se: Nimalize mniwachie, wacha tu kidogo.

Maranga: Masaa ndiyo mbaya sana na mzee ni watu wengi. Haya sema sentence ya mwisho, kwa heshima ya kizee.

se: Sentence ya mwisho, mali ya mtu kama amenunua shamba yake akae na alindwe na Serikali, akae na mali yake bila nyaswa na bila kutishwa.

Maranga: Thank you very much,

se: Asante sana.

Maranga: Asante. Basi, utuwekee sahihi hapo Mzee, asante. Yule niliita mwingine alikuwa anaitwa Perekea Auni, mzee una a mbili tu utoe maoni ya muhimu na mapendekezo. Anafuatwa na Bramwell Wanyala, Wanyala ako, Wanyala? Utaongea?

yala: Hapana.

Maranga: Okay, huongei? Asante sana. Stanley Wasike, utaongea? Okay, basi uwe tayari. Thank you. Okay, anza kwa a yako.

kia Ilauni: Mimi Ferekia Ilauni.

Maranga: Ongea kwa hiyo kipaza sauti.

kia: Mimi Ferekia Ilauni, mkaaji wa Sub-location ya Saboti hii. Maoni yangu ni habari ya uchumi. Sisi tunalima kahawa na

aga kahawa binafsi kama mahali mimi nakaa tunapeleka gunia elfu moja na mamia ingine. Kutoka miaka kumi, hakuna kurudishia ata elfu tano kusema ati mkulima apate hii na tunasikia kwa redio kahawa imeuzwa kwa dollar namna hii, kahawa imeuzwa kwa namna hii…tulete kahawa ingine

Maranga: Unapendekeza nini, unapendekeza nini?

kia: Napendekeza Serikali ikumbuke sisi, kwa nini sisi tunalima bure na pesa inabaki Nairobi kwa miaka kumi?

Maranga: Kwa hivyo unataka Serikali isimamie ama namna gani?

kia: Serikali iwache kutoa maneno ile nasema yeye hawezi kusimamia bidhaa…

Maranga: Okay.

kia:..ya Kenya, asimamie kahawa tupate kusomesha watoto. Sisi tumekauka wanatuma maneno weka mbolea unaweka mbolea, watu kutengeneza ndani hapana kuwa kwekwe na unavuna kahawa nyeupe unapeleka hakuna kurudishiwa motole hata moja. Hiyo maoni yangu mimi nasema Serikali ndiyo inakula pesa hii au wafanyi kazi ya huko?

Maranga: Okay.

kia: Kwa nini hapana rudishia sisi hata elfu tano?
bari ya elimu: Mimi naongeza habari ya elimu iko namna hii, kuna watoto wengine wanasomeshwa na watu masikini zaidi na anapita grade mzuri sana na kupata kazi ni ngumu na tena kunipa bursary ni ngumu. Kwa nini bursary inaenda kwa mkono huu na mkono kuna kwa watoto wengine wanapiga taabu? Wanarudi kuiba mayai ya watu na umeelimisha mtoto wewe masikini bure. Tunaomba ry igawanywe kwa watu wote wa Kenya, sio kusema pande hii, pande hii, pande hii mtoto narudi kukunakuna mayai nyumbani na omesha mpaka Form 4 na amepita kwa Division hata kwa B+ na mwenye anapita kwa E+ ndiye huyo yuko kwa office kwa kazi, u gani hiyo? Mimi nauliza hapo, Serikali ichukue watoto yote kama mimi.

Maranga: Asa…

kia: Mimi nina wanawake tatu lakini watoto wa nyumba ile mimi nachunga, watoto wa nyumba ile mimi naelimisha hata akifika 4 yake nasema baba ndiye huyo. Serikali ichukue watoto wote ni wa Kenya ni wake, sababu Serikali iwe inaweka watoto hawa.

Maranga: Thank you.

kia: Ninaongeza kidogo maneno moja,

Maranga: Ya mwisho hiyo.

kia: Ya mwisho sasa hiyo. Neno moja ambalo mimi naona nyinyi mnagusa, mnagusa neno lingine ni nzuri tu na baadaye mimi kama ni ya taabu. Habari ya kusema Majimbo, hiyo mwenye aliandika zamani majimbo hiyo, sorry mwenye aliweka zamani i ya Kenyatta na nini na majimbo, na majimbo ndio. Mwenye aliweka sign kwa nini tena anakumbusha mtu baba yangu alikufa nbushwe tena ati nilete. Sasa majimbo kila mtu, Waluhya, Kalenjin, Wanaroko, Turkana, kila mtu wende wakae kwa District yao wasomeshe watoto yao wanipe kazi kwa District yao ama tunatembea Kenya nzima?

Maranga: Kwa hivyo unapendekeza nini?

kia: Mimi napendekeza namna hii, hakuna kitu kile naweza sema…

Maranga: Order, order, order. Kimya kidogo, eeh…

kia: Hakuna kitu ambayo inaweza sema ati Waluhya nini Kale nini Majimbo. Watu wakae kwa imani, wasikilizane kiumbe cha u wote. Hapana kusema wewe kwenda jenga huko, kwenda kaa huko na akikaa huko mtoto wake ataenda Nairobi kama watu airobi naye anakataa Majimbo huko. Watoto watapata wapi kazi?

Maranga: Basi, kwa hivyo, kwa hivyo hutaki Majimbo? Wewe hutaki Majimbo?

kia: Sitaki Majimbo mpaka kukufa yangu.

Maranga: Okay. Haya asante Mzee, kwenda weka sahihi, thank you very much. Stanley umefika, Wasike? Dakika mbili, ey Wasike, atafuatwa na Mr. Patterson Keya, Patterson Keya, ako? Just a minute, Patterson uko? Utaongea?
rson: Ndiyo.

Maranga: Basi, uwe karibu kabisa. Thank you. Stanley Wasike.

ey Wasike: Thank you Mr. Commissioner for giving me this chance. My names are Stanley Wasike Waluicho. First of all I am to run through my points, the first point being land. In my opinion, I will say that the issue of land should not be from the top down should arise from the bottom to up. That is, the village elders and the clan should be responsible in giving advise pertaining the issue d, ownership and other allocation concerning the land.

Maranga: Okay, next point,

ey: Next point is that it is against the logic that someone might be having over 3,000 acres of land while others are having only an while others are squatters, peasant farmers. This, a Constitution should be enacted to compel these who have 3,000 acres of land to a maximum of 100 acres so that the rest should be distributed accordingly to those who do not have land.

e issue of squatters, I want to bring to your attention Mr. Commissioners that the Government has been releasing some land to ters and it is shocking that those who have received land in the name of squatters are the people who are already in the Public ce working. So, it is in my interest the Constitution should fully back those people so that we should screen those who have already those land if they are already in Public Service, the allocation should be revoked and given to genuine squatters.

y, on inheritance, thirdly this is a cosmopolitan constituency whereby all tribes live in this constituency. So, when it arises that land d be distributed to the squatters, it should not be distributed to one tribe alone. It should be distributed to all tribes that live in that tuency.
griculture, the Government should subsidize farm inputs and implements.

Maranga: Your last point.

ey: By doing so, we will have given the farmer potential to yield more and therefore eradicating poverty.
vil Service, there are some Civil Servants who give their service to the people directly; the Veterinary Officers, the Chiefs and the tant Chief. So, the people should be empowered that if these people do not meet their demands, they should be voted out and put npetent and qualified personality.

Maranga: Thank you very much.

ey: Lastly, on Member of Parliament, as of now we are having Members of Parliament who have poor track record of opment. The Constitution should give us the assent that if we agree on certain disagreements against a Member of Parliament, we d write a letter to the Speaker to declare the seat vacant. By doing so, the Member of Parliament will be put on his toes and come to the village to enact projects that are beneficial to the community.

Maranga: Thank you very much, it is only that I did not have time, I wanted to ask you what functions should an M.P perform am not asking you now. Thank you very much, please sign there. Mr. Patterson Keah? Then you will be followed by Michael la, do we have Michael Ndalila, Michael? Utatoa maoni?

ael: Yeah.

Maranga: Basi uwe tayari. Proceed, Patterson.

r Patterson Keah: Bwana Commissioners, jina langu ni Pastor Patterson Keah arap Chepkwechi Chemaimak. Yangu ni point u na niondoke. Na nitaanza Bwana Commissioner na kusoma Biblia. Nitasoma kutoka kitabu cha Matendo ya Mitume, mlango mi na saba na mistari ni ya ishirini na sita na ishirini na saba. Nitasoma kwa Kimombo. "And he has made from one blood every of men to dwell on all the face of the earth and has determined their pre-appointed times and the boundaries of their dwelling. He etermined the boundaries of their dwelling so that they should seek the Lord in the hope that they might grope for him and find to

ndiyo yale ambayo Mungu alifanya, Bwana Commissioner, na hiyo ukiangalia ni mambo ya regionals, region, majimbo. Majimbo wanadamu ndiye alileta, ni Mungu ndiye alileta Majimbo. Na ikiwa ya kwamba ikiwa kila mmoja atakaa katika makao yake, ndio damu wote ulimwenguni watakaa vyema. Hakutaka mmoja akose ardhi. Basi, kwa hivyo mimi napendekeza, namba moja, itution ya Kenya iwe na Serikali ya Majimbo na ikiwa na Serikali ya Majimbo basi itakuwa kila Jimbo litakuwa na Parliament yake, wa na Regional Assembly. Na katika Regional Assembly, mambo ya squatters itakwisha, mambo ya landlessness itakwisha, wale groups ambao ni indigenuous watakuwa attended na hakutakuwa na clashes tena. Lakini msipo-allow hiyo, clashes hamtasahau a.

Maranga: Thank you very much, Pastor. Your last point.

r Patterson: Jambo la pili ni ya kwamba mambo ya chokoraa katika ma-towns. Chokoraa katika town imekuwa hata jambo la unisha kwa makanisa. Kwa hivyo, hawa machokoraa wengine hawana wazazi, you cannot tell who is the parent, wengine wana mmoja lakini…

Maranga: Unapendekeza nini, Pastor?

r Patterson: Sasa napendekeza hivi, kuwe na sheria ambayo ina-control mambo ya kuwa na watoto outside wedlock, outside ock. Kuwe na sheria ya kuchunga hiyo kwa sababu wakati huu ukienda katika masoko mbali mbali kuna wanawake ambao wana o chungu nzima huyu mtoto ni wa bwana baba yule, mtoto huyu ni wa baba yule na wanaleta hasara katika community. Asante.

Maranga: Thank you very much. Asante, weka sahihi. Asante kwa maoni yako. Ndalila? Next atafuatwa na Fridah Masengeli, Fridah ako, hatuja…utaongea?

h: Nitaongea.

Maranga: Haya, uwe tayari mama.

ael Wafula Ndalila: Kwa majina naitwa Michael Wafula Ndalila kutoka Mbakhele, Saboti. Yangu, mbili kutoboa kwa maana…

Maranga: Na una dakika mbili, Mzee wangu.

ael: Sitaenda kwa maneno mengi.

Maranga: Mmmh,

ael: Bunge litachukua jukumu la…

Maranga: Ongea kwa hiyo kitu hiyo, hiyo mike, hiyo kipaza sauti.

ael: Bunge litachukua jukumu la kupanga idara zote Serikalini katika taifa. Rais atasimamia nyumba mbili: Bunge na Upper House. e Minister atasimamia nyumba mbili; Lower House na Regional Assemblies. Prime Minister atasimamia sorry, Bunge litabaki kuwa e, Cabinet itolewe nyadhifa hiyo igawanywe kwa Upper na Lower House. Kugombea viti cha Ubunge Mbunge awe na lugha aina Kiingereza, Kiswahili na lugha ya mama. Mitihani iwekwe. Raia wana uwezo wa kufuta Mbunge wao kwa kupiga kura. Tuwe na nge wanaochaguliwa na raia, wanawake pia wataruhisiwa kugombea nafasi mbali mbali kwenye taifa. Tuwe na Katiba ya kuruhusu li ya mseto kwa ajili ya umoja. Tubadilishe tuwe na mfumo wa vyama vitatu pekee, vingine vipigwe marufuku. Majengo ya Bunge na chamber mbili za kusikiza maoni.

Maranga: Ya mwisho,

ael: Raia aweza, sorry.

Maranga: Ya mwisho Mzee wangu.

ael: Nitasema tu moja ya mwisho,

Maranga: Yeah, yeah.

ael: Kwa ajili ya wananchi kutoka nje au kuruka mpaka, hii tunataka mtu asitoke katika mkoa wake, wilaya yake asafiri pamoja nii yake aende katika mkoa mwingine, alete msongamono. Hii tuwe na sheria, mtu na haki yake na watoto wake na mali yake i pale. Asante

Maranga: Thank you, asante sana. Ngoja, ngoja kidogo kuna swali, kuna swali. Nawaomba namna hii, hayo ni maoni ya a Michael Ndalila kwa hivyo huna haki ya kusema ndio ama la. Kusema ndio ama la ni Tume ya Kurekebisha Katiba. Asante. , iko swali kwako.

Dr. Mosonik: Ulipendekeza vyama vitatu pekee ni…ukiulizwa ni vipi, vyama hivi vitatu utasemaje?

ael: Ni kwa ajili ya ku-register, waregiste tu vitatu lakini wasiwe na tena na wakati fulani wa ku-register vingine waongeze. egiste tu vitatu.

Maranga: Asante Michael, Thank you very much. Mama Fridah Masengeli, sasa chukua usukani. Na wewe nakuomba uweke na upatiane hiyo memorandum kwa Programme Officer wetu. Fridah, unaanza kwa majina na uketi ama unataka kusimama? unataka kusimama, ni uamuzi ni wako.

h: *Khe ndoma mu lubukusu.*

Maranga: Unataka mtu wa kuongea na wewe, wa kutafsiri? Haya, kijana huyo chipukizi iko hapo. Aanza kwa majina yako.

h Masengeli: Mimi majina ni Fridah Masengeli.

Maranga: Endelea…

h: *Nenya ndi, fwesi baalosi kwenyilekho sisala mu-Parliament*

slator: Ati wamama pia wametaka kiti kwa Parliament.

h: *Khubela, basakhulu nga nebali ibweni, sebekhebukhanga baalosi tawe.*

slator: kwa sababu wazee wakiwa kule mbele, hata hawakumbuki wamama.

Maranga: You should have the translation also coming through, alright.

slator: Ati sababu wazee wakiwa kule mbele, hata hawawakumbuki wamama.

h: *Bakhukhwesela asi luli lukali zaidi. Sibakhukhebulilakho tawe.*

slator: Wazee wanavutia chini wamama, hata hawawakumbuki.

h: *Liliene elio nilio mbele ne nalio khulomalomakho khu Tume, ekhukanakanekho likhuwa nga liliene elio.*

slator: Hilo ndilo alikuwa nalo kuzungumza kwa hii Tume iwakumbuke kwa jambo hilo.

Maranga: Asante sana mama, tunashukuru.

h: *Likhola khabili, muhosipital. Nga nekhucha sia hosipital, wamemile omwana alikho afwa, lakini bali rusia chishilingi. solikho ne silingi khaba ndala yong'ene ta.*

slator: Jambo la pili ni hospitali, unaweza kwenda kwa hospitali na mtoto hali mahututi na huna pesa lakini lazima unaulizwa kutoa

Maranga: Anapendekeza nini?

h: Napendekeza mtusaidie.

Maranga: Okay.

slator: Mubayete. Muwasaidie.

Maranga: Okay.

Maranga: Asante sana mama, kuweka sahihi. Basi hiyo ndiyo maoni ya wananchi. I think, sijui ni Bilah, Bilah Chipcho, Chipcho yapi?

cho: Niko hapa.

Maranga: Okay, Bilha Chipcho, your turn now.

Chipcho: Kwa majina naitwa Bilha Chipcho kutoka katika Kinyoroso, Saboti Constituency.

Maranga: Ongea kwa mike ndio tusikize vizuri.

: Asante. Nafikiri kabla sijasema yale ambayo nataka kusema, kwanza nitachangia kwa upande wa squatters. Watu wengi uwa wanazungumza juu ya squatters na mimi nitachangia kidogo tu hapo. Mimi ningependa hivi, hawa watu kwa sababu wana shida , ingetakikana katika District hii ya Trans Nzoia ambayo ina shida na squatters kuwe na kamati katika District ili ione matatizo ya watu halafu wajue ya kwamba watapata ekari ngapi kwa sababu hatuwezi kujua mpaka kuweko na kamati. Ni hiyo tu ni hapo tu ye nataka kusema.

imi nitazungumza juu ya uraia: Katika nchi yetu ama Katiba yetu inasema ya kwamba mtoto ambaye anaweza kubaliwa kuwa mraia ni ni kutoka kwa baba yaani baba yake ni Mkenya. Na tena inasema hivi kama mwanamke ni Mkenya na bwana naye ni Mkenya eza kupatiwa uraia. Sasa mimi nikasema hivi ninapendekeza hivi, hata msichana ambaye amepata mtoto vile vile akubaliwe kuwa kwa sababu hii, msichana anaweza kutoka nje ya nchi na akaenda nchi za ng'ambo akapata mtoto na huyo mtu ambaye alimpa mtoto kule hatapenda yule mtoto na mama hatawacha mtoto wake, atakuja, apewe uraia.

taenda sasa kwa upande wa Electoral System na Process kwa sababu nitaongea kidogo kwa sababu mengi yametajwa. Ya za mimi ningependa kusema ya kwamba secret balloting ipate kuendelea kwa sababu hiyo ndiyo system iliyo mzuri hata kwa mchujo kwa ule uchaguzi mkuu. Ukianza kufanya ule mwingine ule tulikuwa tunafanya hapo nyumaye ambaye tunasimama nyuma ya mtu, a chuki na watu wanapigana. La pili, katika Constituency inatakikana tuwe na watu ama idadi ya watu ambao wanafika watu elfu ini na tupewe Constituency ili kila kabila pengine itaweza kuwakilishwa. Na katika urban yaani katika town, kama inawezekana ya watu wafikie karibu watu hamsini.

Maranga: Ya mwisho,

: Na ningependa kusema ya kwamba katika…napendekeza hivi, wanawake wapewe nafasi katika Bunge kwa ku-nominate kwa u wakienda upande wa uchaguzi, wamama wachache ndio wanafaulu. Na tena vile vile minority group waweze kupewa.
ngine ambalo ningesema, ningesema ya kwamba ule uwezo ambao Rais amepewa aendelee nao isipokuwa kabla hakujafanyiwa uzi, yeye apate yaani kutangaza mali yake aliyo nayo ili tujue ana mali gani na ingine ikiwa juu yake tunajua amepata kivipi.

wisho, uchaguzi wa M.Ps na Councillors ifuatwe kwa ule mtindo wa zamani kwa sababu tunaona ya kwamba ni jambo ambalo eza kuendelea na tumezoea liendelee hivyo. Na la mwisho ni juu ya Electoral Commissioners: Inatakikana tuwe na watu ishirini na ulingana na Provinces zetu ambazo tuko nazo katika Kenya. Kila Province itoe watu watatu ili kila Province iweze kusimamiwa.

Maranga: Asante sana.

: Nafikiri ni hayo tu.

Maranga: Asante, unaona nimempa muda kidogo, keti kidogo. Kitu ulisema ati kila Constituency iwe na watu arobaini, 0…

: 40,000

Maranga: Elfu arobaini, sasa nauliza wakaaji, watoto, akina mama na kila mtu ama wale ambao wamejiandikisha kama wapiga

: Wale ambao wamejiandikisha kama wapiga kura.

Maranga: Asante, hiyo ndiyo nilikuwa nataka. Thank you. Now fanya registration na uweke memorandum yako hapo. ma Marango, Andiema Marango? Wakati ni wako. Basi Andiema Marango atafuatwa na Raphael Wanyonyi, Wanyonyi ako? kidogo tu lakini uwe karibu. Nakuita lakini usije saa hii lakini uwe karibu, asante. Haya, Andiema Marango. Dakika mbili mzee ı, watu ni wengi…

ngo: Nitazungumza machache tu.

Maranga:..na utoe mapendekezo ya muhimu.

ngo: Nataka mtu wa kuzungumza kwa Kiswahili.

Maranga: Unataka kwa Kiswahili?

ngo: Eee.

Maranga: Basi, wewe unaongea lugha gani?

ngo: Kisabaoti.

Maranga: Kisabaot, lete the Msabaoti halafu atafsiri hapa. Nani huyo? Haya huyo mmoja ame…wapi mwi…wapi yule weza kututafsiria? Yes, kuja. Haya huyo mmoja amejitokeza, asante.

na: (Saboti dialect)

reeno Ndiema Marango

slator: Anasema majina yake ni Ndiema Marango.

ma: Kachaana kauurenguwong', sekengalaale chaachek.

slator: Anasema amependa kwa kufika kwenu hapa ili tuseme yetu.

Maranga: Wee mshikie hiyo mike ndiyo inakuwa rahisi, aha.

ma: Kikewuufye bikaab koreet (sabowootok), mankikochi distriktit

slator: Anasema Wasabaot walisahauliwa hawakupewa wilaya yao.

ma: Kiwatye serekalit kukoneech chifuunok, sekiketyi kikoochi sabowootok mbereenik chikikutook.

slator: Anasema Serikali pia walisahau wangeliwapa ma-Chief ili wao Wasabaot wapewe mashamba yaliyopatikana.

ma: Kuyu chifuuok chiingete bonnonik aak lokokwaa.

slator: Kwa sababu ma-Chief ndio wanaweza kujua hao masikini pamoja na watoto wao.

ma: Kiweuufyee serekali boyiikaab kook, ndekiingeet ndekikochine kiy kisich, nde wuune, angetoob?

slator: Anasema wale wazee wa mitaa walisahauliwa sana Serikali ingeliwajua sijui angelitaka wapewe mshahara kidogo ama vipi,

Maranga: Hajasema hivyo. Wewe tafsiri yale anasema.

ma: Nde kikikochine kiy kisich.

slator: Amesema wangelipewa kitu kidogo.

ma: Acheme bikaab koret kuuyu kicham biiko tukul kimengyiin.

slator: Anasema anapenda Wasabot kwa sababu walipenda kila mtu aishi sehemu yao.

ma: Kabuntoochi yi keyeme kekoneech distriktiit nyenyo

slator: Anasema imefika wakati wao nao wapewe wilaya yao.

ma: Chooto chikatinye

slator: Hiyo ndiyo nilikuwa nayo.

Maranga: Asante Mzee na nashukuru kwa maoni yako. Asante ndugu yangu kwa kutafsiri lakini lazima utafsiri kamili kabisa, you very much, saidia yeye kuandikisha. Haya, next Raphael Wanyonyi, Raphael, haya sasa wewe shika mike ujitambulishe za ndio uendelee. Na usisome! Utupe ile points ya muhimu, okay? Dakika mbili.

ael Wanyonyi: Mimi kwa majina Raphael Wanyonyi Wafula. Pendekezo langu la kwanza…

Maranga: Zungumza kwa mike vizuri, chukua…

ael: Pendekezo langu la kwanza tumeheshimu sisi watu wa Kenya tumeheshimu Rais wetu kwa uongozi wake ambao ametutawala ishirini na nne.

Maranga: Tafadhalini, yale ni maoni yake na mkae kimya please. Mpe nafasi atoe maoni, endelea.

ael: Kwa sababu viongozi wetu wa KANU pamoja na upinzani ndio wametuletea matatizo sana kufuatana na mambo ya Katiba sa.

Maranga: Sasa unapendekeza nini?

ael: Ninapendekeza kura ya urais ipigwe mwaka huu na kura ya ubunge ipigwe mwaka ujao.

Maranga: Okay.

ker: Endelea Mzee.

Maranga: Endelea…

ael: Pili, kuhusu mashamba ya Trans Nzoia sisi ni Wanakenya na kama ng'ombe imeanguka ni heri tugawane sisi wote si kabila

peke yake.

Maranga: Endelea.

ael: Mwisho, sisi ni Wanakenya. Tuko huru na inatakikana tukae kwa usalama kuliko kuzozana sisi wenyewe.

Maranga: Okay.

ael: Mwisho, sisi ni Wanakenya inatakikana tukae kwa sababu tuko huru tukae kwa usawa kwa sababu yale maneno ambayo ungumzwa kwa wakati huu, yule mtu ambaye alikuweko mwaka wa hamsini na mbili angeona yale mateso ambayo yalikuweko na peru kwa wananchi.

Maranga: Asante Mzee wangu.

ael: Yangu ni hayo.

Maranga: Asante na uweke sahihi na utupatie hiyo memorandum. Thank you very much. Next Gabriel W. Mang'oli, tunaye Chepsigor Kapkamba, ako?

: Niko

Maranga: Utaongea?

: Ndiyo.

Maranga: Haya, uwe tayari. Haya, anza kwa majina Mzee na uongee kwa ufupi kabisa, una dakika mbili.

iel Wanjala Mang'oli: Ndiyo, hata mimi nataka hivyo. Kwa majina mimi ni Gabriel Wanjala Mang'oli natoka kwa Location ya oro. Nafikiri mimi sitasema mengi, nitasimama.

Maranga: Mmmh, sawa.

iel: Eeh, ma-officer wa Commission, mimi nitasema kwa ufupi na sitasema kwa kuenda kombo kombo, hapana. Ninyi mkiwa ma-officer wale mmekuja kuchukua maoni ya wananchi, mimi maoni yangu ni kuwaambia tafadhali, maofisa chukueni haya maneno. kitika Serikali yetu, ndiyo tunaipenda, lakini viongozi wa Serikali ndio wameleta mateso, mateso yenyewe ni haya, Serikali mwaka emanini na saba ilifukuza watu kwa mashamba wale ma-squatter ikawatoa kwa mashamba inasema mtoke wanapanda miti. Serikali

wenyewe Bwana Commissioner tena imeuza hiyo mashamba na wale ma-squatter sasa wamekaa kando wanaitazama, je? Hawa wawapeleku Uganda ama Tanzania? Ningependa kuuliza Commissioner muandike hilo jambo, hawa nafasi inaweza patikana nia wapelekwe huko ama Uganda? Mimi hapana mwana siasa lakini nasema nikiwemo mmoja, unaniona tu na hii nguo lakini ni kwa barabara kwa nyumba ya kukodesha.

imi sitapeleka maneno mengi Bwana Commissioner. Shida ile mnaona Serikali inasema ati inaleta misaada kwa masikini mtu hana i pa kukaa na nyinyi mnasema Serikali inasema inaleta misaada, inaleta mbinguni ama inaleta kwa nani?

Maranga: Ungetaka kuona namna gani?(inaudible)-----

iel: Ningependa kuona Serikali ikiwa inajua hawa watu ma-squatter iliwatoa, iwahurumie na iwape iwarudishe kwa nafasi hiyo hata a kuwauliza nafasi kama ni pesa

auliza kuliko imewafukuza wako kwa barabara na tena hii iwe Serikali ya mtukufu Rais ndio tena maofisa wanauziwa hayo amba.

Maranga: Ya mwisho.

iel: Ya mwisho mimi nauliza tuko kama Commissioner inawekana kama kuna nafasi ya kwenda Tanzania ama Uganda itusaidie twende huko kuliko kuteseka hivi. Nafikiri mimi sina maneno mengi, ni hayo Bwana Commissioner sababu mateso haya fanya hata…

Maranga: Asante…

iel: Bwana Commissioner, wacha nimalizie tu. Hata wizi, wizi ule mnasikia watu wanaiba sijasema kabila moja, hawa watu hawana o na nyinyi mnasema sasa hawa watu watakaa namna gani, si ni kupanga plan hata waibe kitu cha mtu ndio wafaidike? Asante Bwana Commissioner.

Maranga: Asante Mzee kwa maoni yako, asante, asante. Wapi Bwana Kapkamba? Uwe kwa ufupi kabisa, una dakika mbili. anayefuata ni David Kimam, David Kimam ako?

d: Naam.

Maranga: Basi uwe tayari, halafu…

Chepsigor Kapkamba: Mimi ni John Chepsigor Kapkamba. Mimi mkaaji wa Location ya Kisawai, Saboti Division, Trans

hapa. Mambo yangu ni ya kwamba kwanza nitayaanzia kwa upande wa hii Commission ambayo iko siku ya leo. Nafikiria hii mission itatusaidia sana haswa watu wenye wamefika taabu miaka tangu tunapata independence. Kwanza, ningewaomba ya ba Commission, hii Commission ingepewa nafasi ya kutosha ili wamalize hii Constitution kwa sababu Constitution ambayo ilikuwa ngoza ni Constitution ambayo imefikia kiwango population ya wananchi katika Kenya wamekuwa mzito kwa juu ya Constitution Hiyo Constitution ambayo iliundwa mwaka elfu moja mia tisa sitini na mbili, kweli ikawekwa sahihi tarehe ishirini na nne mwezi wa mwaka wa sitini na mbili, hadi sasa hii Constitution ingekuwa reviewed miaka kumi iliyopita. Lakini saa hii ningependa kusema ya ba Commission hii ipewe nafasi ya kutosha hadi wamalize.

lection ikuje baada ya Constitution kumalizika. Jambo la tatu Presidency: kweli President ako na kazi mingi, alipewa kazi mzito i huo kulingana na population ambayo ilikuwa iko. Saa hii kama ingekuwa Prime Minist…Vice President ingawa tuko naye lakini lent akuweko na Vice na Prime Minister akuweko na Vice Prime Ministers wawili, hiyo ikuweko.
lingine kazi ya ofisi ya President zipunguzwe zipewe kwa ma-offices zile zingine. Halafu, nikuje kwa upande wa Public Service nission…

Maranga: Na hiyo ndiyo utamalizia na utoe pendekezo la mwisho.

: Ningali niko na points karibu ya kutosha.

Maranga: Mzee, nakuomba tu nakuomba unajua tulikubaliana kikatiba, si ni hivyo? Kwa hivyo tufanye mambo yetu Katiba. unataka kutengeneza Katiba nzuri lazima uiheshimu ile Katiba ndogo, vile tulikubaliana asubuhi.

: Sasa tumemaliza dakika ingine.

Maranga: Okay, haya, haya. Okay (inaudible)-------

: Sasa, nakuomba Commissioner, nakuomba ya kwamba Public Commission ingekuwa inakuwa distributed iwe sub sub Public nissions kwa every district ili watu wa minority nao wapate nafasi kwa sababu wale wa majority ndio wana-dominate offices zile na kumbuka watu wao. Sasa, wale wenye minority hawakumbukwi, hilo ndilo jambo ambalo naona.

lingine T.S.C: T.S.C nayo iwe distributed iende kwa ma-districts ili watu wengine nao wapate nafasi kwa sababu wale wa ity hawana watu ambao wanaweza kuwakumbuka. Wale wengine wa majority wako na godfathers kwa watu wengine na wengine pata taabu, hiyo nimeweka hapo.

e kwa upande wa Judiciary: Kweli, kulingana na wakati kweli Judiciary ilienda mpaka ikapotea kwa mwelekeo wake. Sasa kwa u ya hiyo ni kwa sababu ya majority, watu wengine wako wengi kwa Judiciary Department na watu wengine wananyongwa. Sasa

galia hapo mimi ningependa nione Judiciary ifanywe.

le tena kwa upande ya…

Maranga: Ya mwisho, sasa ya mwisho. Nakuheshimu, ya mwisho kabisa.

: Haa, sasa kwa upande ya…

Maranga: Sababu naona umeona umeandika memorandum, hiyo sisi kama Tume tutasoma.

: Hii ilikuwa hapana memorandum,

Maranga: Eeh, ni nzuri, mimi naona. Si unachukua hiyo points.

: Sasa ningekuja kwa upande ya A.F.C.

Maranga: Okay.

: A.F.C naona kweli watu wengi wameumia sana kwa sababu ya interest ambayo wanaita compound interest, imeumiza watu wengi Mimi ningetaka mrekebishe sehemu hiyo. Na upande wa Coffee Board, Coffee Board ingekuwa distributed mara tatu katika a ili services yote ifikie kwa watu wa kahawa kwa sababu watu wengi wameumia na kahawa sasa imepotea katika Kenya na veko. Na ningependa hiyo nione ya kwamba iangaliliwe sana.

wisho, lakini mambo yangu mingi niwewacha nje lakini ningependa kusema Mt. Elgon District namna imesemwa ingefikiriwa irudi upande wa Rift Valley. Kwa hiyo mimi nasema asanteni Commission, kazi yenu iwe ya baraka kwa watu wenye wako kwa shida, ally the minority kwa sababu hawana namna ya kukuwa represented. Kwa upande hata ya Parastatal bodies wako kwa shida na hata wakikuja kwa mambo ya harambee, hawana watu wenye wanaweza kuwachangia. Watu wale majority walidominate kila .

Maranga: Asante Mzee, asante Mzee Kapkamba…

: Asante.

Maranga:.. kwa maoni yako na tafadhali hiyo karatasi unayo kwa sisi kama Tume hiyo ni memorandum. Weka jina lako upatie amme Officer, asante. Tutaenda kuweka tutaenda kupiga chapa na tutakuletea ripoti. Anayefuata ni David Kimam, atafuatwa na d Kariuki, Kariuki ako? Basi uwe tayari. Next, okay, you have two minutes, main points Sir. Thank you.

d: Mimi…

Maranga: Majina.

d Blasio Kimam: Mimi naitwa David Blasio Kimam. Natoka eneo la Saboti Location, Saboti Division. I would like to say this natural resources, you will find that I will start with Pan Paper. You will find that this machine is a foreign oriented machine such vhatever the natural materials, they are from this locality and you will find that after taking all these materials, the sufferer is this n. First, we have the environmental degradation then secondly you find that they have taken their resources from these. Then they them barely with no economy then at the end of the lesson, you will find that the beneficiaries are the foreigners and here we are just rely that way. So my recommendation to this Commission is that it should impose law that can bar these foreign oriented, let us say anies, to reap the natural resources of any given community their, let us say their economical power.

Maranga: Okay, second point.

d: Second point, you will find that I am still on natural resources.

Maranga: Okay.

d: If it had been that the community was given the powers to undertake the resources within their locality, you will find that it might he recommendations to whoever are concerned, then basing on the topography of our area, you will find that we have areas that fall our locality that are viable for production of this hydro-electric power. But because we are not given the power to maintain these l resources, it is in the hands of the Government fully. I recommend that such resources, we should be given a certain given ntage around 50%, the local community to man those resources within their area of jurisdiction.

Maranga: Your last point.

d: Yes, my last point I think…

Maranga: Or that was your last point?

d: No, no, no.

Maranga: Okay, your last point.

d: My last point is about the Office of the President: We find that all these messes about this corruption, I blame barely the Office President, it is the one that has caused all this messes…

Maranga: So what do you recommend?

d: I recommend that anybody to be appointed within any given area or rather office, that there must be a body that its work is to eople professionally. You will find that somebody is appointed to be Minister or to be an Ambassador whereas he started in try, you see? A mess has already creeped in.

Maranga: Thank you very much.

d: Welcome.

Maranga: Now I request you to hand over your memorandum and thank you for your views. Gerald Kariuki, next. Atafuatwa ancis Wanyonyi, Francis Wanyonyi ako?

cis: Niko Commissioner.

Maranga: Utaongea, eeh?

cis: Ndiyo.

Maranga: Basi uwe tayari.

ld Kariuki: Mimi kwa majina naitwa Gerald Kariuki ni mkaaji wa hapa Saboti. Mimi
penda kuna watu waliotumia cheo chao katika ofisi ya Rais wakitumia Chief, wakitumia D.O na A.P kubomoa manyumba ya watu waliokuwa wamenunua manyumba, acre zao kidogo. Kwa upande ya squatter,

Maranga: Umependekeza nini hapo?

uki: Hapo ningependekeza Tume ile inayoundwa ichunguze wale walionyang'anya wengine warudishiwe haki yao.

Maranga: Okay.

uki: Pande ya ma-squatter: Watoto hawajui ukabila isipokuwa mababaze ndio tunajua ukabila. Tungependa Katiba inayokuja gue yeyote yule ako katika Kenya akiwa ni mwananchi wa Kenya halisi. Sina mengi.

Maranga: Okay, asante. Asante Bwana Kariuki, next Bwana…hey, Bwana Kariuki weka sahihi hapo umefika mbele ya Tume. is Wanyonyi, let me also announce that students are allowed to present their views. If there are any students who want to present views, you put your names down then I will give you a very special consideration and then you go back to class. So, those ones want to present both boys and girls so I can have those names then I will be able to give you a chance, thank you.

cis Wanyonyi: Kwa majina ni Francis Wanyonyi, natoka Divisheni ya Saboti.

Maranga: Ongea kwa mike vizuri.

cis: Ninatoka kwa Divisheni ya Saboti.

Maranga: Okay.

cis: Pendekezo langu la kwanza ni kuhusu mashamba. La kwanza, ningependa mashamba tuishi vile tulivyo, yaani ninapinga bo ya ukabila na Majimbo. Unajua vile tulipata uhuru mwaka wa sitini na tatu mpaka saa hizi ni miaka mingi sana hata mtoto ambaye wa 1963 kwa saa hizi ni mtu mzima kabisa na ukimrudisha kwa maneno ya Majimbo, ya kwamba hao waende huku hawa waende itakuwa ni kubomoa nchi yetu ya Kenya. Na ninapendekeza ya kwamba tunataka tuzalishe kabila ambalo linaitwa Kenya, tusiwe na bila ambayo hao wanaitwa Waluhya, hawa sijui Wamaragoli, hawa watu gani, tunataka tuwe watu kabila moja na ndipo tutaweza ga nchi yetu ya Kenya.

o lingine la pili kuhusu mashamba kama kuna ma-squatters kugawa mashamba tuwe na ugawaji ulio mzuri yaani tuwe na Tume yo inagawa na iwe inagawa kulingana na ma-squatters vile walivyokuwa wamekaa. Kwa sababu niseme hivyo, wazungu walikuwa eandika watu tabaka mbali mbali, tuwe na ma-squatter wote, wawe Wakikuyu, wawe Waluhya, wawe Wasabaoti, wawe rkana, wawe Waborana, hivyo, hivyo, hivyo, tutakuwa tunajijenga.

Maranga: Point yako ya mwisho.

cis: Point yangu ingine ni ya kwamba ma-title deeds ziwe zinapeanwa yaani majina yawe ni mawili, ya mama na ya mzee.

Maranga: Thank you.

cis: Jambo la mwisho Bwana Commissioner ni kuhusu elimu. Ninapendekeza ya kwamba elimu iwe ni ya bure kutoka kwa nursery

wa university.

Maranga: Thank you.

cis: Kwa sababu niseme vile kuna watoto ambao ukienda kwa nursery wanafukuzwa, wanakosa elimu na huku Serikali inagharamia lika waalimu wa elimu ya watu wazima.

Maranga: Asante, hayo ni maoni mazuri na hiyo memorandum utupatie na uweke hapo kwa register yetu, thank you very much, rancis Wanyonyi. Can I have Councillor Matui, Councillor Matui, wapi yeye? Basi uwe haraka una dakika mbili ya kutoa maoni ya muhimu, naona umeandika memorandum utatupatia. Just give us the main points and main recommendations. Thank you.

i: Asante sana Mwenyekiti, langu…

Maranga: Start with your names.

cillor Ronald Matui: Jina langu ni Diwani Ronald Matui wa…

Maranga: Ronald?

ld: Ronald Matui.

Maranga: Okay.

ld: Wa eneo la Kisawai. Nitagusia sehemu mbili muhimu, kwanza ni katika upande wa ardhi na pili katika uchaguzi wa Bunge na li za wilaya.

Maranga: Okay.

ld: Katika upande wa ardhi ningependekeza katika Tume hii ya kwamba wenye nchi wapewe nchi. Hapo ningepende tu ieleweke ma mwananchi sababu tukiwa hapa sisi zote sisi ni watu wa Kenya kwa hivyo tunajiita wananchi, kwa hivyo nikisema mwenye nchi anisha yule yuko kabisa mahali anastahili kuwa na hajapewa haki ya kurithi ardhi. Nasema hivi kwa sababu wakati ya wazungu e nchi ndio waliohamishwa na hili jambo la squatter na wale ambao hawana makao ni jambo ambalo limetokea wakati mzungu gia katika nchi hii. Kwa hivyo squatter ni yule mtu alikuwa anafanya kazi kwa mzungu na alikuwa akipewa malipo yake na kuna i ambapo alitoka ndipo akakubali kufanyia mzungu kazi na kuna yule aliyefukuzwa na mzungu, sasa huyo ndiye anatakikana alie kwanza.

sehemu ya pili ni katika upande wa uchaguzi: Ningependa tu kusema ya kuwa katika Bunge letu ningependekeza makabila zote nchi yetu wawe na mwakilishi katika Bunge. Tusifuate tu idadi ya watu ambao wanaweza kupiga kura. Nasema hivi kwa sababu wote sio sawa, kuna kabila ambayo ina idadi ya watu wengi na tukifuata idadi ya watu wanaweza kuchagua Wabunge zaidi ya ini, na wengine hata wakose kufikisha ile idadi inatakikana, hivyo ni kusema watakosa kumchagua mpendwa wao kuwaakilisha Bunge. Kwa hivyo ningependekeza ya kuwa hii sehemu ya nomination ya ku-nominate Wabunge itolewe kwa sababu imetumika a. Ukiona hasa katika upande wa Kikuyuni kuna Wabunge wawili wamekuwa nominated na tuna zaidi wa Wabunge arobaini a sehemu hiyo. Kwa hivyo hili jambo la nomination of MPs tungesema pia labda iwekwe kando na ielekezwe kwa upande wa wale na idadi ya kutosha.

a Serikali ya wilaya sehemu ambaye inanihusu, ningesema ya kwamba ili mtu awe diwani, pia iwekwe kiwango cha elimu katika u ya uwakilishi ya Serikali za wilaya. Na tena pia ndio mtu achaguliwe kama mwenyekiti…

Maranga: Unapendekeza kiwango gani?

ld: Kiwango cha kidato cha nne.

Maranga: 'O' Level?

ld: 'O' Level.

Maranga: Thank you.

ld: Na pia ningependekeza ili mtu achaguliwe kama Mwenyekiti wa Wilaya, wa Serikali ya Wilaya, ama achaguliwe kama hawa r wa Municipality, lazima aombe kura ya kila mwananchi ili mwananchi apate nguvu ya kuchagua mtu ambaye atamhudumia vilivyo. tu madiwani kuchagua Chairman ama kuchagua Mayor. Kwa hivyo hiyo tungependa ukitaka kuwa Chairman wa Serikali ya a, uzunguke katika Wilaya nzima ili upigiwe kura na kila mwananchi.

Maranga: Your last point, Sir.

ld: My last point ni katika upande ya vijana na akina mama. Baada ya kufanya uchaguzi wa Serikali ya wilaya hawa vijana wote wilaya wachague kijana mmoja awe Diwani ili kuwawakilisha kule, na baada ya hiyo pia, akina mama wote katika wilaya ague mama mmoja atakayewaakilisha katika Bunge. Kwa hivyo kwa haki ya wanawake ningesema hivi, tukisema wanawake ema wale wake ambao labda hawana waume zao. Kwa hivyo kuna utofauti kati ya haki ya mwanamke na haki ya bibi. Kwa hivyo sema hivi, wale wanawake wanaona labda hawana wazee na wangependa haki yao iangaliwe, pia wapewe muda wa kukaa pamoja

wanawake wasio na waume wao na wachague kiongozi wao. Lakini kwa upande wa bibi, bibi ana mume wake kwa hivyo haki watamaliza na mume wake wakiwa nyumbani, asante sana.

Maranga: Thank you very much. Hebu, Councillor unaweka sahihi official register yetu na utupatie hiyo memorandum yako e sahihi na uweke jina lako. Ningetaka kutangaza ya kuwa hapo awali nilisema kama mtu ako na memorandum ameandika ama a kwa Kiswahili na unataka kuondoka, utakuja tu moja kwa moja hadi kwa Programme Officer Hassan Mohammed. Hassan, hebu ji…unaweza kuja hapo you hand over your memorandum and then you leave, okay? Anayefuata ni Wellington Simiyu, Simiyu una Francis Wanyonyi ameongea, Wellington Simiyu, unaongea Mzee? Haya, atafuatwa na…huyo atafuatwa na Ngutuku Absolom, ku Absolom uko?

uku: Niko.

Maranga: Utaongea?

uku: Ndiyo.

Maranga: Basi, uwe tayari, eeh? Na vile vile nilitangaza kuwa wanafunzi wakiwa tayari nitaelezwa ili niweze kuwapa special ory, hawa ni watu wa dakika moja moja watoe maoni ya muhimu ili warudi darasani, thank you. Nani huyo Mzee?

ngton Simiyu: Mimi naitwa Wellington Simiyu…

Maranga: Hiyo kitu, kwa nini haifanyi kazi? Can you adjust Mohammed, maybe Hassan I think there is a problem with the e.

ngton: Mimi nitasema…

Maranga: Okay.

ngton:..maneno mawili,

Maranga: Sema majina yako.

ngton: Wellington Simiyu Mumeru.

Maranga: Okay, endelea.

ngton: Jambo la kwanza, upande wa utawala: Ma-District yamekatwa, tunataka Province ya Rift Valley ikatwe mara mbili kwa u mimi nikitoka hapa nikienda kutafuta Province ama mkubwa wa Province, ako mbali sana. Kwa hivyo ningependa Province ya Valley ikatwe mara mbili.

o la pili, upande wa ukulima, upande wa kahawa tunataka hivi, wale wanunuzi ambao wananunua kahawa kutoka America ama wakuje kwa District yenyewe kama Trans Nzoia, tuwaone hapa hapa kwa sababu mimi kama mkulima wa kahawa ninaweza ea na miguu yangu nione kama vile kahawa inanunuliwa.

o lingine la mwisho, ninataka hivi, mtu akiiba kitu cha mtu, mtu huyo asipewe bond ya kwamba arudi nyumbani ili atakuja kufanya Hiyo ndiyo maarifa ambayo inafanya huyu mtu aibe zaidi, kwa hivyo ningependekeza huyu mtu akiiba kitu cha mtu, awe ndani ya paka case yake ikwishe, asante.

Maranga: Asante Mzee, weka sahihi kitabu chetu rasmi. Ngutuku Absolom, Ngutuku? Saa ingine sababu nafanya hivi veka yule mtu ambaye anafuata awe tayari. Atafuatwa na Benson Sekong, Sekong ako? Basi, you are next.

lom Ngutuku: Asante sana Mwenyekiti, kwa majina ni Absolom Ngutuku. Natoka Saboti Division, Saboti Location. Tangu sisi e uhuru tumekaa kwa amani ya kutosha. Na hili jambo linaenda kwa Armed Forces: Kwa maoni yangu nasema ya kwamba Armed s wamekaa kwa amani sana, wamekula vizuri, wamenyakua mali ya Serikali ya kutosha bila kufanya mambo mengi. Napendekeza vamba kwa sababu ya amani ambayo tunayo, nataka viwanda vianzishwe katika Armed Forces ili wawe productive.

i ya pili, katika Kenya, tungali changa sana kuwa na ufalme wa ukoo, yaani Royal Families, ufalme wa ukoo katika Kenya haitakiwi. ataka mtu akitaka kuwa President atoke kwa makabila yote arobaini na mbili katika Kenya.

u ni kuhusu Rights of the Citizen: Serikali yetu tukufu imepatia sisi mamlaka ya kuabudu na kwa sababu ya hayo, kuna madhehebu yo ime-register mengi sana ambayo mengine yameanza kudhuru wananchi. Sasa napendekeza ya kwamba kabla dhehebu andikishwa, Serikali ifanye uchunguzi wa kutosha ili dhehebu liandikishwe na hata kama inatakikana, lengo la hilo dhehebu lijulikane. sababu nasema hivyo, wakati huu kuna madhehebu ambayo yako registered na yako yanadhuru wananchi. Ni hayo tu ambayo o.

Maranga: Sasa asante, mimi nataka wazee Sekong, Sekong atafuatwa na Ngeiywe Ngeiyo Macheso, ako? Ngeiyo Macheso Utaongea?.

on Sakom: Kwa majina mimi naitwa Benson Sakom…

yo: Ndiyo.

Maranga: Okay, uwe tayari.

on: Maoni yangu au neno langu la kusema ni…

Maranga: Majina?

on: Nimesema.

Maranga: Okay, sema kwa ndio Chairman asikie.

on: Benson Sakong.

Maranga: Thank you.

on: Yeah.

Maranga: Proceed.

on: Maoni yangu ni kuhusu elimu: Katika sehemu yetu hii, kuna kiwango ambacho kinatakikana ili watoto waende kwa college ikifika kwa area yetu inawekwa kiwango cha hali ya juu na hali sisi tungali chini.

Maranga: Unapendekeza nini?

on: Napendekeza irudishwe iwe D+ mpaka C- au C+, C pekee yake kwa sababu imewekwa C na sisi hatuwezi kufika huko kwa u tungali huko chini. Neno lingine.

Maranga: Please give him a chance, endelea.

on: Neno lingine, neno la Katiba: Kura lazima ipigwe wakati Katiba imeisha. Kuhusu misitu: Msitu wetu huu ambao unalindwa na fe, mimi napendekeza hivi, wangeandika vijana wa hiyo area ili walinde vizuri kwa sababu wanaelewa huko ndani zaidi kuliko yule anaandikwa na kuletwa. Mwisho, zaidi ya hiyo iingie kwa District ili sisi nasi tufaidike. Ni hayo tu.

Maranga: Thank you very much, asante sana Mzee wangu. Bwana Majeso ingia, Ngeiyo, wapi Ngeiyo?

yo Chebwet Macheso: Kwa majina naitwa Ngeiyo Chebwet Macheso. La kwanza ni kuhusu uzalishaji wa chakula: Ni aibu sana vetu kuomba omba ilhali tuna ardhi ya kutosha. Napendekeza hivi, katika Katiba mpya, tuwe na large scale farms ambazo ikiwa na Serikali chini ya County Councils, na watakaolima tunataka quantity not quality ili tulishe watu wasio na mashamba. Kwa wawe wakipewa kama lease, akishindwa mwaka wa kwanza kutoa kuzalisha vizuri, inampasa apewe onyo, ya pili aondolewe na ne waingie kwa kulima.

o lingine ni kuhusu urithi: Kuhusu urithi wa mashamba ni aibu sana mimi nimezaa kijana ana miaka thelathini na anataka tena wala, kurithi mali yangu. Yule ambaye anastahili kurithi ni yule yuko chini yangu yaani yule under 21 years, huyo ana haki hata iza kwa nini unataka kuuza shamba. Lakini yule amepita hiyo, yeye naye ni wa kwake.

o lingine Bwana Commissioner Sir ni kuhusu title deeds. Ni jambo la kushangaza sana unakuta ya kwamba mtu anaweza nunua o au mercedes ya milioni hamsini anapewa log book on the spot. Lakini ukinunua shamba unasumbuliwa miaka nenda miaka rudi. uwa kwamba nikinunua shamba processing ifanywe on the spot na nipewe title deed.

o lingine ni kuhusu elimu: Kwa upande wa elimu ni ghali sana na tunataka expatriates katika nchi yetu. Napendekeza ya kwamba ya bure ianzie secondary kidato cha kwanza hadi university ili tupate expatriates katika nchi yetu.

o lingine ni kuhusu nidhamu katika shule: Kwa wakati huu ni jambo la kusikitisha sana Bwana Commissioner Sir, kuona ya kwamba ana wangu akipata mimba shuleni kwa bahati mbaya tu anafukuzwa na hali yule mvulana aliyehusika anaendelea.
o lingine la mwisho, Sir, ni kuhusu security ya nchi hii. Hayo mambo ambayo tumezungumza yote hata wenzangu wameeleza, ezi kuwa nayo tusipokuwa na usalama wa kutosha wenzangu. Na mimi ningelisema hivi, we learn through experience. Mwaka wa a tatu tukapata uhuru tukaendelea vizuri…

Maranga: Pendekeza, sitaki historia.

yo: Yes, asante. Kwa hivyo tunaona ya kwamba tusipokuwa na security ya kutosha, haitawezekana. Pendekezo langu ni kwamba atu indigenuous people must have their own places.

Maranga: Okay.

yo: Ili tusiwe na mambo ambayo yalikuweka hapo nyuma.

Maranga: Asante Bwana Ngeiyo.

yo: Asante sana, thank you very much.

Maranga: Thank you very much. Now, the next kuna timu ya watu wasiojiweza ambao wako kumi, I think they are about ten, ama wataongea wote ama ni kiongozi wao ataongea, Kipkalia Namaswa? Ni wawili tu wataongea? Ooh, okay, okay, sawa. Kipkalia Namaswa, Kipkalia? Okay, come. Atafuatwa na Emmanuel Shikuku, ako wapi? Emmanuel Shikuku atafutwe awe u kama hayuko, ndio huyo? Basi, wewe ndiwe utafuata. I am still waiting for the list from Sabaot Secondary School when it comes, act on it, thank you.

alia: Mimi ni Kipkalia Namas…

Maranga: Hebu ongea kwa mike vizuri, muwekee aongee kwa mike vizuri, okay. Haya, ongea Mzee. Una dakika mbili kutoa ndekezo, eeh?

alia Kirimiti: Mimi ni Kipkalia Kirimiti Namaswa kutoka Location ya Machewa, nimekuja hapa kutoa maoni yangu. Maoni kwanzia kwa juu kwa Rais ninasema Rais akiwa anachaguliwa mpya anachaguliwa kutoka kwa kabila nyingine sio kabila lile ili na nafasi kwa wengine nao. Kama ni kutoka katika nafasi ambayo ama yaani kabila ambayo ilikuwa imetawala, wawe ni washauri u ama ni (inaudible)------wawe ni washauri lakini sio kuongoza ili pengine Kabarak ama Gatundu kule hospital kama inajengwa ve nayo kwa wilaya zingine.

kurudi hapa nyumbani, kwa upande wa ma-Councillor na wa-M.P ningependa iwe kitu kama ni majimbo ili kwa sababu ya amani zia Chief, Sub-Chief iwe ni kabila fulani, kwanzia Councillor na M.P ili kuleta amani na ile pengine Msabot anaenda Mombasa anaenda kuanzisha huko ati yeye anagombea huko kiti halafu anasababisha fujo, si mzuri. Haya, kwa hivyo kwa kufanya hivyo pia ni Wasabot sasa kila kabila nalo linaweza likawakilishwa. Kwa mfano, hata mimi napendekeza hivi, katika Costituency ya oma mmoja wapo wapewe kabila ya Bamamek…

Maranga: Mmmh?

niti: Constituency moja wapewe Bamamek na kila kabila lile ambalo liko katika Constituency liwe linampigia ama wenye gombea hicho kiti wawe Bamamek pekee yao.

katika upande wa wasiojiweza kuanzia nyumbani, ningependa pale wale walikuwa wanatumia zile mnaita African Socialism. Sasa African Socialism ilikuwa ni kusaidiwa na jamii, kusaidiwa pengine kama wewe hujiwezi unasaidiwa na jamii. Kwa saa hizi penda Serikali inasaidia wasiojiweza kuanzia kwa ofisi ya Assistant Chief na ofisi ya Chief ili pengine kushughulikia. Katika saa hii ne hata mimi hivi sijafaidika na sijiwezi kwa sababu ufike District ama ufike Provincial Level ndio uweze kupata nafasi kama hiyo.

toto ambaye alipita na B+ na hajaingia University kwa sababu sijapata njia ya kuweza kumsaidia mtoto kama huyo na ni msichana.

kama hiyo shughuli yote ningeweza kupitia kwa ofisi ya Assistant Chief na Chief, wangeweza kutusaidia. Na katika ile mambo ne wanasema ni harambee, harambee kweli iendelee lakini harambee imekuja kuchukua kama ile kitu tunaita kimukanda, kikundi po wenye nguvu ndio wanajichangia lakini kama wewe wanajua wewe haujiwezi kweli hawawezi wakakuchangia. Ukiita harambee a mtu atakuchangia kwa sababu wanajua hautaenda kumtolea. Kwa hivyo, wasiojiweza wawe wakipewa loan ama hiyo mkopo ya jiweza kupitia kwa ofisi ya Assistant Chief ama kwa Chief kwa sababu huyo ndiye anamuelewa zaidi na anaelewa na shida zake. hana shamba, kama hana elimu ama chochote kile.

Maranga: Ya mwisho Mzee wangu.

iti: Ya mwisho ni upande wa mashamba: Watu wengi wameongelea hapa upande wa mashamba. Katika Trans Nzoia kweli i tulikuwako na wazungu kweli tulikuwa na mapato, ni maziwa mingi ilikuwa inatoka, mahindi mingi ilikuwa inatoka lakini sasa vile nda kugawana mashamba acre mbili mbili na huna mkopo, sasa hiyo pia inaleta ingali ni masikini tu na hiyo acre mbili unagawana na zako na watoto wako halafu ni wizi na kadhalika hivyo. Even katika large scale farmer hakuna kwanza mapato yanarudi chini. a mimi napendekeza watoto ambao wako ama watu ambao wako umri chini ya miaka hamsini kurudi chini, badala ya kupewa mba wapewe maloan waanzishe biashara na shughuli zingine pengine ufundi na kadhalika hivyo. Lakini upande wa kusema uatter tukigawana mashamba ma-squatter wale wako watoto wote ati ma-squatter, hii Kenya tutagawa pengine kila mtu robo acre acre na watu wetu watakula nini? Kenya iko acre ngapi? Kenya iko na acre chache. Hiyo ndiyo yangu ya mwisho.

Maranga: Asante Mzee wangu kwa maoni yako na please assist him, Mohammed? Assist him to sign up the book. Next is nuel Shikuku.

ker: Huyo amesema ameandika tu na hawezi…

Maranga: Ameandika kwa hivyo anapeana memorandum? Okay, thank you very much, it is a memorandum, thank you. Then, good. The next…So I will go back to the list. Tafadhalini, sasa wale ambao mimi naita mimi nataka muwe na muwe kwa ufupi Watu ni wengi, makaratasi imejaa hapa na kila mtu anataka kuongea. Nataka sasa kila mtu hapa ni dakika moja na nusu ama moja na nusu hadi mbili. Moses Chelekes, mje na mapendekezo ndio itatusaidia.

es: Yangu imeongelewa.

Maranga: Yako imeongelewa?

es: Namba tatu.

Maranga: Okay, haya tupate Tecla Kazi, Tecla Kazi ako, Tecla? It is your turn. Do we have Naibei Sungumu, Naibei?

gea Mzee?

ei: Nitaongea.

Maranga: Basi ngojea kidogo huyu mama akimaliza uwe karibu hapa. You have two minutes.

Kazi: Asante, asante sana. Mimi ningependa kuongea juu ya pesa ya…

Maranga: Tafadhalini mnyamaze kidogo ndio ili huyu mama akiongea msikize.

: Mimi ningependa kuongea…

Maranga: Jina lako anza kwanza.

: Jina langu ni Mrs.Tecla Kazi kutoka hapa Saboti, Sub-Location ya Saboti, Saboti Location and Saboti Division.

Maranga: Haya, anza mapendekezo.

: Kwa hivyo mimi ningependa kusema hivi, ya kwamba wale watu ambao wanaenda retirement kuwa wanateseka sana kutoka cts mbali mbali wakielekea kule Nairobi ili mambo yao ya mishahara itekelezwe. Kwa hivyo ningependa kuomba ya kwamba kama uwa vizuri, mishahara hiyo ipate kutekelezwa katika District Level kwa sababu hao watu viongozi wao wako kwa District na elewa yule mtu vizuri sana. Hasa waalimu ndio wanapenda kuteseka ndio wanaadhiriwa sana kwa sababu wengi wao wanazunguka enda mpaka kwa TSC, wanarudishwa sijui wapi wanaambiwa enda kule mpaka wengine hata wanakufa kabla hawajapata hara yao.

Maranga: Haya, ni…

: Kwa hivyo mimi ninapendekeza kwamba mambo yote yashughulikiwe katika District Level. Jambo lingine ningependa kusema vamba urithi ipewe wote, mama na mzee katika boma ili mashamba yetu mashamba yasiuzwe either na mama ama either mume kwa u saa zingine utakuta ya kwamba kama mlikuwa mmenunua shamba mahali fulani inaweza kuuzwa kwa njia isiyopaswa. Najua ya nba ni uchungu kwa wazee lakini kwa wamama tunajua kitu gani ambacho kinaendelea.

ependa pia kuzungumzia juu ya mambo ya school fees kwa wanafunzi ambao wanaenda University. Ya kwamba kuna watoto o wanafuzu vizuri, wanapata alama ya C+ and above wanataka wajiunge na University hasa ya Private lakini hawana uwezo wa a loan. Kwa hivyo ningependa kuomba ya kwamba Tume hii ichunguze mambo hayo ili Private Universities pia zipewe nafasi ya

o ambao wanataka kujiunga na Private Universities ili hawa watoto wapate kuendelea na masomo yao.

ne ni kwamba hii area ambayo sisi tunatoka mahali ambapo tuko sasa, mimi ningependa kuomba Serikali ya kwamba ipate kukuwa dered kuwa hardship area ili masilahi ya watu ambao wanakaa katika eneo hii ipate kushughulikiwa vyema hasa wakati ambapo o wanachukuliwa kwenda katika colleges. Utakuta kwamba watoto wetu hawawezi kupita sana kwa sababu ya upungufu wa nu, na kwa hivyo iwapo watoto wetu hawataendelea hawatapata kiwango ambacho kinatakikana. Watoto ambao wataenda rsity ama watoto ambao wataendelea ni wale wote watoto ambao wametoka katika shule ambayo iko na waalimu wa kutosha na a na vifaa ambavyo vinatosha. Na kwa hivyo hili eneo liwe considered kuwa hardship area ili shughuli zao zipate pia kuhesabiwa ukuliwe kama vile Turkana inakuwa considered na West Pokot, some of the areas of West Pokot…

Maranga: Asante Tecla, ya mwisho.

: Nafikiria, sina la mwisho lakini nasisitiza.

Maranga: Asante, thank you very much, register na utupe hiyo memorandum. The next, Naibei, Naibei Sungumu atafuatiwa na Cheptoek, David ako, Cheptoek? Alikuwa hayuko. Do we have Justus Mabele, Justus, Justus ako? Hayuko, no it is alright. hawako hakuna ubaya. St. Joseph's Youth Group, you will follow next. I hope you will have only one representative to give your , thank you. Alright, Naibei Sungumu. Anza kwa majina yako Mzee.

ibei Sunguli: Asante sana. Ninashukuru Mungu kwa sababu Mungu ametuweka sisi pamoja hapa…

Maranga: Ongea kwa mike, hiyo kitu haijashika wewe vizuri. Haya, haya sawa.

ibei: Ninashukuru Mungu kwa sababu Mungu…

Maranga: No, maybe ameswitch hapo, okay.

ibei: Ninashukuru Mungu kwa sababu Mungu ndiye kiongozi anayetuongoza sisi kote hapa nchini. Na mimi kwa majina naitwa pei Sunguli Cheng'oli. Ninasema kuhusu mambo ya mashamba, wako wakimbizi ambao walitoka Bungoma walikimbilia hapa i na hawa hawajapata kitu hata kidogo tangu '92 mpaka wakati wa leo wako na shida. Majirani kutoka Kapenguria kutoka wilaya ganda wamefanikiwa kidogo wamepata kitu kidogo lakini yule mtu ambaye alitoka Bungoma kwa clashes hajapata kitu. Ninaomba li nyinyi kama ingeliwezekana hawa vile vile muwapatie.

cheme, scheme kutoka upande wa Rift Valley, jamii yetu Wabukusu walipata lakini kwa Wasabaot wowote hawana wale watu epata scheme. Na kwa hayo, ndiyo mimi ninazungumzia.

Maranga: Asante Mzee.

ipei: Na narudia yale mambo ambayo mama mmoja alisema hapa, sisi ni wazee wa mtaa na wazee wa mtaa mimi naona iko pesa shilingi tano iko kona saba na hiyo kona saba mimi naangalia inatofautia nini. Kona saba mimi naona mguu mkubwa mwenyewe ye anasimamia udongo chini kabisa ni mzee wa mtaa halafu Assistant Chief wakawa wawili, Chief wakawa watatu, D.O wakawa e, D.C wakawa watano, P.C wakawa watu wa sita halafu Rais mwenyewe akawa watu wa saba. Na hiyo shilingi, shilingi tano hiyo ona saba na yule ambaye mtu ako chini kabisa mbona hatambuliki?

Maranga: Unapendekeza nini?

ipei: Ninapendekeza yule mtu ambaye wa chini kabisa kama mtu wa mtaa yeye vile vile apatiwe kitu kwa sababu anafanya kazi a. Ile kazi yote ambayo inatoka inaendelea mbele inatoka kwa mzee wa mtaa. Asante.

Maranga: Asante. Okay basi weka sahihi hapo. Thank you very much kuna kitabu chetu rasmi hapo. Anayefuata hapo sasa ni Kipkoech, please give the main points as you know is two minutes, actually is one and half. Give the main points. Start with your mes.

d Ndege Cheptoek: Thank you very much. My names are David Ndege Cheptoek, the Head Master of this school. I would o contribute to a few areas in the review areas. One is about citizenship. I believe the Constitution should go hand in hand with our e. There is one section which says, does a person who marries a Kenyan become an automatic citizen? I refuse that, it is only the f a Kenyan who becomes automatically a Kenyan. But not the man. It is not cultural, in our Saboti community we say this: if your ter is married she goes away. She does not bring the husband home. Let us not have a Constitution which contradicts culture. It is he girl goes away. So if it is a Kenyan lady who has married a Ugandan, let her go to Uganda. That one let it be corrected. If it is ht it will bring confusion. Like now Somali men might want to marry a lot of Kenyan women to become Kenyan citizens.

Maraga: And how about the children of that daughter of yours? Do you also throw them back to Uganda? If for example she is ced.

d: If she is divorced then, there will by law-

jection, Com. Maranga: No, I want to know is it by law of the Saboti culture or by the general law, I want to know, you have our culture as a Saboti does not allow married daughters or sisters to confer any citizenship or whatever. That is what you are g.

d: He should not bring the husband home.

Maranga: But, what I am saying, now we are sending children to America, we are sending them to India and so on. If she got ed, assuming she is your daughter. Would you send her away with your grandchildren. What will you do with those grand children.

d: I believe if the marriage is genuine she should not.

Maranga: Am not trying to put you on the dock, you know the question here is very clear, we have got two sets of people, you your son, you send your daughter. Wacha nizungumze Kiswahili, so that watu wasikie. Umetuma mtoto wako ng'ambo, msichana ana. Si ni hivyo? Kijana aende aoe mzungu ama black American ama Muhindi analeta hapa. Akifika hapa huyo ni bibi yake na ni ya. Watoto wanazaliwa kupitia hapo ni wa Kenya. That is the law. Sasa unasema msichana wako ambaye walienda na ndugu akifika Airport ataambiwa wewe ni mtoto wa David Cheptoek, basi wewe ni Mkenya ingia. Lakini watoto wake ambao ni wajukuu warudi Marekani. You want to do that? Okay anyway then give your presentation, that is your view.

d: I believe hata kwa Bibilia inasema baada ya kuoleka msichana ataungana na bwana yake. Sasa ataenda kwa bwana yake. The issue is about, children's rights. Haki ya watoto. Tuko na kitu hata imeingia kwa culture tena, I think am going back to the basics. kitamaduni zetu, tunajua kila mtu ako na baba na mama. Tuko na watoto saa hizi hawajui baba ni nani. Wanajua mama kwa u ni lazima alikuwa kwa tumbo ya mama yake. Sasa anajua mama tu. Baba yake hajui. And the law does not allow the same to the father. Even the mother refuses to tell the same child. I recommend the mother should sincerely say who is the father of that By law. Then the father should be given the responsibility to relay the same. Then we avoid these street children in Kitale. And towns.

ther issue is about free education. The word free there is yet to be corrected. What is free education? It has confused the poor unities. When they say free education na wako chini ya mti, then wanasema si Serikali inasema free education. Ukiona shule zetu ry saa hizi, watoto wanaumia hata wanakua wagonjwa kwa sababu hata kuboma pekee yake wanasema si ni free education. Na o wanaumia huko, jiggers all over because of free education. What is free in this sense?

Maranga: But I want to ask you Mwalimu, I know you must have gone through the old system. You must have gone through five and form six. Were you paying between form five and form six?

d: No.

Maranga: So, was it not free?

d: I was give blankets and so on.

Maranga: But you were learning? It is true? So why don't you wish for others to get free education?

d: No we are saying we cannot get free education because we are many. We are also many tax payers. This is very interesting, ere able to give free education that time in A Level, because we were few, but we are now many, that means we have more rces. At least we can produce more because the more we are the more we can produce.

Maranga: But we can also produce more to pay for that education.

d: We have more tax payers who can give free education to form four, form five.

Maranga: Okay what is your recommendation?

d: My recommendation is this: the issue of paying fees in the university, I think for now, let us not be like Americans. Let us not be icans too soon. Let us have free education in the university, free education in primary if possible.

Maranga: Okay, so you are agreeing we can have free in primary.

d: But still the Government should say 'free but no chalk in school'. Or they should have that vote the money goes to the primary. but the Government votes in directly. And lastly because other people must come and talk. There is this issue of bursary, am g because am a Headmaster. There is a lot of confusion, they bring, some money to the school but the condition is abit bad. When re a needy, you are a needy for four years. You can not be needy this years and then tomorrow you are not needy. Then the l of Governors comes, " pea hao watoto elfu moja moja", na unajua, masikini umepea elfu moja na anatakiwa kulipa elfu ishirini, a umesaidia mzazi kweli.

Maranga: So what do you recommend?

d: I recommend this names go to Nairobi or the provincial headquarter and they are fully sponsored upto the uniform.

Maranga: Thank you, register and sign our official register. Next is St. Joseph's Youth Group, do we have Munialo Siando. gea? You are next.

hen Kamau: Kwa majina naitwa Stephen Kamau na ningependa kuomba Bwana Commissioner, aweze kutusaidia dakika mbili uweza kukariri shairi letu.

Maranga: Hiyo ni nini?

nen: Ni shairi.

Maranga: How long is it?

nen: Dakika mbili tu.

Maranga: Okay I will give you exactly two minutes. Okay if that is all you are presenting and no talking after the Shairi. Thank Basi kila mtu ajitambulishe kwa jina.

nen Group: Mimi naitwa Isaak Kariuki, Chairman, Josephat Kigotho, member, John Komu, member, Kizito Patrick, member, Kariuki Waweru, member, Boniface Wanyoike, member. Kikundi cha vijana cha Mtakatifu Yukufu, Kitale wanawaletea shairi mada "Katiba ibadilishwe". Limetungwa na kuandikwa na sisi wenyewe. Hadi tamati makinika.

Maranga: Lakini mchukue hiyo ndio mnaswe.

nen Group: (Recited a poem juu ya Katiba).

Maranga: I will request the chairman of the group to sign up, on behalf of the group and hand over your shairi, because you have all the issues, which you are suppossed to have presented. Munialo Sianada, karibu, halafu atafuatwa na Selina, sasa mimi lazima she wakati, dakika moja moja, watu ni wengi. Unaona vile wako hapa, watu ni wengi na lazima kila mtu apate nafasi. Kwa hivyo, iadana dakika moja ujitabulishe kwa majina halafu utoe maoni yako.

ialo Sianado: Dakika mbili kama wengine.

Maranga: Mzee toa maoni ya muhimu itasaidia sana, asante.

ialo: Ama wazee wanaonewa, kwa sababu watu wengine wametoa na mbona ukifika kwa mzee,

Maranga: Endelea Mzee anza kwa jina lako.

ialo: Mimi kwa jina langu naitwa Muniala Sianyada. Mimi nitatoa Katiba maoni yangu namna hivi. Watoto wapewe haki yao , free education, lazima kila mtoto wa Kenya apewe. Hiyo ni namba one. Namba mbili, kuhusu mambo ya ukulima. Mkulima

yanyaswa ya kutosha, anaonekana kama hana Serikali. Kwa sababu niseme namna hivyo, mkulima sasa hajapanda vyakula vyake nayostahilika. Kwa sababu gani? Tulikuwa na kitu kinaitwa AFC, tulikuwa hakuna njaa, tulikua tumejaza store yote katika Kenya ingine inauzwa nje. Mbona serikari ambayo iko haiwezi kutuletea AFC, ilikufa siku gani?

cha tatu, mimi kama mwananchi wa hapa Saboti, mimi naona Serikali ambayo inafaa ni, kila mtu kuwa huru, kwa sababu vile tulipata , tulisema namna hii, mtu afanye kazi katika Kenya yote. Ya pili, mtu atembee katika Kenya yote bila mashariti. Na sasa sioni kwa u gani watu wengine tunajigamba tunataka kugawanya. Kwa sababu Kenya ni nchi moja. President moja, Bunge ni moja. Halafu nza kusema sijui, Waluhya, sijui nani. Hapana. Pendekezo langu la mwisho, mtu aishi pahali amepata. Na wakati tulipata uhuru kila ikuwa ananunua, hakuna vya bure. Asante sana.

Maranga: Asante, weka sahihi kitabu chetu rasmi. Kuna wanafunzi ambao naita sasa na nafikiri wamefika sasa. Wanafunzi a shule ya upili ya Saboti, yuko Lydia Kiptega. Haja fika. Okay, yes take the microphone and you start with your full names. atwa na Joseph Mukosu, vile vile afuatwe na Geoffry Boi. Lydia Kitega you have one minute to give us your main points. Start our full names.

a Kiptega: Kwa majina najulikana kama Kiptega Lydia, nasoma katika shule ya Saboti. Mimi ningependa kusema ya kwamba schools zitolewe nchini Kenya. Tuwe kama ni girls school iwe ni girls. Kama ni boys school iwe tu boys. Hakuna mambo ya na shule za mseto. Hii ni kwa sababu ya kuwa wanafunzi wengi wanachukua most of their time wakiongea about boys to girls onship na baadaye tukifikia wakati wa mtihani itaonekana ya kuwa wataanguka. Kwa hawakua wana-spend most of their time g. Jambo lingine ni kwamba, ni kuhusu employment. Wanafunzi wengi wana-lose hope kwa sababu ya kuwa, wanajua hata ma hadi afike university, waturudi tu nyumbani na wawe kama watu wengine ambao hawajafika shule. Hakuna employment.

Maranga: So what do you recommend?

a: Ningependa mtu akishafika university, amepita vizuri apewe kazi, sio ile hali ya kusema ya kuwa, toa kitu kidogo ndiposa upewe Watoto wa masikini hawapati kazi, ilihali watoto wa tajiri wanazidi kupewa kazi hata kama ameanguka mtihani kwa sababu ya .

Maranga: Next point and your last.

a: Jambo lingine ni kua sisi kama wanafunzi, tunaona Government wanatuongezea waalimu ilhali hatuongezewe vitabu. Sasa eza kusoma aje? Tunataka vitabu ili Serikali iweze kutusaidia pamoja na waalimu. Isiwe tu ni waalimu na vitabu hatupewi. Hasa penda Government watu-provide free books kama vile primary.

Maranga: Your last point.

n: Jambo moja, napenda kusema sisi kama wasichana tuko na right na kuwa equal as boys. Hapo naongelea about equality. Tuwe uality as boys. We have that right to inherit our parents' property. Hakuna mambo ya kusema girls hatupewi property, kwa vile sisi ni watoto wa huyo baba ama mama.

Maranga: Asante, that is very good hiyo memorandum utupatie na weka sahihi kitabu chetu rasmi. Joseph Mkosu. Joseph e make sure one minute to summarize your main points.

h Mkosu: My names are Joseph Kwemboi Mkosu and I have the following opinions from myself. First of all: Bursary , kuwa tukipewa bursary na hiyo tumeshukuru sana. Na iko hivi, hiyo bursary imetolewa kupea watoto masikini ambao ni wa akili na wa shilingi elfu tatu na pengine fee ni kama shilingi elfu ishirini na mbili. Sasa hii elfu tatu itakusaida na nani?

Maranga: So what do you recommend.

h: So I recommend the Government to give enough. Sababu wamekubali kusaidia mtoto masikini watoe kabisa pesa ya kutosha ili e kusoma.

Maranga: Thank you, next point?

h: Next point we know that our country is developing. And we know that leadership is there. I would like all these parties to be ized we remain with only two. Because they are bringing problems to our country. Because it is true these parties, they have d several communities into pieces and that one leads to no peace.

er thing is street children. And this has come as a result of poor economy and this one is becaue of rich people. We know that people in Kenya have huge pieces of land. One person can have 1000 acreas of land, while others are just staying in a rental . Why can't the Government minimize their land so that they can give squatters, so that we minimize the rate of street people.

Maranga: What maximum acreage do you recommend?

h: For example if a person is rich let him be with 50 acreas.

Maranga: Okay, your last point.

h: My last point is leadership, for example if you go to Luo you know that it is only a Luo who vies for a seat, even here for le in Tranazoia, here, we know that here is a Saboti, we shall need somebody originally from here. Others are just to vote but not

ticipate in any compaign.

Maranga: So others are there to be seen not to be heard.

h: To be heard but not to participate in any seat. In future I know it will cause problems, thank you.

Maranga: Thank you very much. Geoffrey Boi. You start with your full names.

ew Kiptok: My names are Andrew Kiptoo Kiribot. Representing Geoffrey Boi. I have two points, I would like the Government e note with those people we see in the society who are poor. There so many people who have families they can not manage. I l like the Government to take note of that. Those people who get many children that they can not manage should be punished. e should have children they can manage.

Maranga: So how many children do you recommend?

ew: I recommend about three children. My second point is that I would like the Government as we know that uvutaji wa sigara uru afya yetu. Hii kampuni inatengeneza sigara Serikali inaiona, si kitu kama ile ya bhangi ile wanauza kimagedo. Serikali inajua i wa sigara unadhuru afya yetu, kwa nini Serikali isipige marufuku huu uvutaji wa sigara. Kampuni ya kutengeneza sigara ipigwe uku.

Maranga: So you want the abolision of smoking?

ew: Yes.

Maranga: Thank you, I think that is all we had from the students. Is there any student who remained out? That's alright, thank ery much. Next is Selina Juma Watitwa. Fika hapa mbele mama, then next will be followed by Charles Kituyi, hapa sasa tunaenda a moja moja, hata mnaona iko mvua imefika na nini, tunataka tuende haraka.

a Juma: Kwa majina naitwa Selina Juma Watitwa, mkaaji wa Saboti location Kabretwa. Nina mambo matatu ambayo naenda gumzia. Jambo la kwanza ni juu ya watoto wetu wasichana tukiwa wazazi wawili tunaowalea. Mtoto wetu msichana huyu tunamlea njia mzuri sana akiwa mtoto. Lakini ni ajabu kwamba akiwa umri wa kuolewa. Akioleka kuna wazee wengine ambao hawaendi kutafuta mali ya huyo mtoto. Unapata kuona kwamba huyo mtoto amepotea tu hivyo na mzazi ukimwambia mnaanza ugovi kwa . Je, watoto hao hatuwalei wote wawili? Na mtoto huyo akipotea hivyo itakua aje? Pendekezo langu,wazee wavivu ama wenya kwenda kwa watoto. Watuachie sisi wamama nasi tuamke twende tudai mali ya watoto.

o langu la pili, ningependa kuongelea juu ya mpango wa uzazi. Mpango wa uzazi pia ni nzuri, unaweza kupanga ili upate watoto ache wa kuweza kuwalinda. Lakini hivi kwamba unaharibu nini? Umearibu sasa ndoa. Kuna mpango wa uzazi hao watu panga lakini mwishowe unaona kwamba kuna wamama ama wazee, wanaenda zaidi kwa ajili ya usherati. Kwa sababu dawa ya planning inawafanya wanaenda zaidi. Hivyo wanapitana na mzee kwa boma. Na kuna ingine tena unaenda kwa sindano, fanya sasa unakwisha kabisa. Hiyo sasa inafanya pengine mnapitana na mzee kwa nyumba. Sasa hiyo inaaribu wazee wengi katika na wamama wengi.

Maranga: Ngojea kidogo. I think we can stop for few minutes because of the rain.

tuanze, haya mama endelea. Huyu ambaye anaendelea kuongea ni Selina Juma Watitwa. Haya malizia ile point yako ya mwisho . Ulikuwa umeaonga maneno ya wazee kugharamia ile maneno ya watoto ambao wamepatikana nje ya ndoa. Vile vile umesema planning, watu wapate watoto wachache. Si ni hivyo?

a: Nilisema family planning watu hata ingawa wanaenda kupata watoto wachache.

Maranga: Unataka watoto wagapi?

a: Nataka wawe wachache lakini turudie mpango wetu wa zamani wa wazee, kwa sababu mpango wa siku hizi, umeharibu ndoa. ama wameanza kuiga tabia mbaya. Wanakataa wazee na pengine wanaenda zaidi. Hiyo inafanya sisi tunavuja ndoa yetu. Turudie go wa zamani. Na kwa upande wa pombe. Pombe ilikuweko na pombe ingaliko. Na pombe ni shetani. Mngeunda sheria ba, pombe iondolewe kabisa. Na ikiwa iendelea, iendelea kabisa kwa sababu mimi kama mzee wa mtaa mmoja wao nimengudua lani. Askari wetu hawa, watu wakinywa pombe kuna siri fulani, na mtu wa pombe ni mzuri sana, akinywa anatoa siri kwa Serikali. ni wizi imeibwa ng'ombe anapeleka report kwamba wameiba ng'ombe. Serikali kufuatia ng'ombe kupitia mahali pa pombe, shika pombe wanawacha ng'ombe inaenda. Sasa tutafanya aje? Muunde sheria hiyo.

o la mwisho, wazee wa mtaa tuna shida, vile wenzangu walisema. Na jambo lingine ni hili, hatujulikani kama ni wazee wa mtaa. kitambulisho kuonyesha kama sisi ni wazee wa mtaa, lakini tunapong'ang'ana na watu kama vita viko, unaweza kutwangwa rungu haujatoa kitambulisho chako kwa mfuko ujionyeshe kwamba wewe ni mzee wa mtaa.

Maranga: Kwa hivyo, unapendekeza nini?

a: Nina pendekeza tuwe na uniform kirasmi ya kiSerikali, halafu hivyo tunaweza kujulikana. Mimi sikuwa na mengi ni hayo tu. ikiwe sana.

Maranga: Kwenda weka sahihi hapo. Wapi Charles Kituyi? Hautaongea? Asante. Julius Moti, basi wewe ongea, atafuatwa na

gewa. Julius Moti, uanze kwa majina yako.

s Moti: Jina langu ni Julius Moti, nimependekeza machache hapa. Mashamba makubwa yapunguzwe ili mtu anayemiliki hekari za e hekari hamsini. Na mtu wa chini awe na hekari kumi, kwa minajili ya miradi mbali mbali. Uwezo wa ugawaji wa shamba itoke fisi ya Rais na iletwe kwa idara za mashinani. Na pia nitazidi kuongezea kwamba ule ugawaji wa ardhi kwa hii Katiba tunategemea i kuunda, ugawaji uwe kwa vijana na wasichana pia. Na mashamba ambayo imetengwa kwa minajili ya wanyama wa pori ifanywe go wa ugawaji na itengewe wanyama sehemu kadri.

wisho, ile sheria ya urithi ya akina marehemu iondolewe kortini na iwe kwa jamii hapa nyumbani.

Maranga: Thank you very much, wacha niite kijana anaitwa Dr. Ngeiwa. Huyo kijana mnaita Dr. Ngeiwa nilimfudisha akiwa Kikuu, alikuwa mwanafunzi wangu miaka ya themanini na nane. Kwa hivyo ni kijana mdogo lakini sasa yeye ni Professor huko University. Dr. Ngiewa, you start with your full names.

Ngeiwa: Asante, jina langu ni Dr. Moses Ngeiwa. Na nimekuja kuchagia maoni yangu katika Katiba ya Kenya. Ningependa na ugonjwa mkubwa ambao uko hapa Trans Nzoia kwa sababu hii Katiba lazima tuchangie kwa kila sehemu. Sehemu hii ichangie Katiba kwa mambo yake ambayo ni unique. Ni hali ya shamba ambayo mmezungumzia sana. Pendekezo langu lingekuwa ya ba, badala tuongee mambo ya majimbo na kadhalika tuseme hivi, wenye walinyang'anywa shamba na wazungu, walipwe ridhaa, sababu wazungu walipotaka walilipa Serikali ya Kenya pesa fulani ya kuridhaisha Wakipewa ridhaa yao watu wenye kwa amba walinunua wakabaki hapo hapo lakini wale watu wengine wanaweza kujaribu kupata makao mengine. Na hiyo itasuluhisha donda kikubwa sana ya mambo ya mashamba.

kingine cha pili, ambacho ningechangia ingekuwa ni mambo ya natural resource. Kwa kila sehemu ya Kenya, local communities na uwezo wa kuendelesha mambo ya resources yao na kulipa ushuru kwa Serikali, Central Government. Ili watu waone ya ba wanafaidika na vile vitu viko eneo lao na watavichunga vizuri na waendeleshe tena zaidi. Wanaweza weka management za e management ambayo ni local ile wakuwe na responsibility ya kuchunga hizo natural resource, kama ni foresty ama ni lakes ama ote ambacho kinapatikana kwa eneo lenu. Hiyo italeta mambo ambayo watu watakuwa wametosheka na hawatakuwa na manung' ya kukosana na wezao ili ilete shida kwa nchi yetu.

kingine cha tatu ni ya kwamba, kwa kulingana na cooperation yenye tunaendelea kutafuta ya East Africa kwa eneo kubwa, fanya mambo ya quarter communities, Kenya mzima tupewe ruhusa ya kutembeleana kwa eneo ambalo tunataka mambo ya eration bila mambo ya kuulizwa wewe, toa ID, sijui fanya namna gani. Watu wa eneo lenu wakikujua kanisa, shule hakuna haja ya ulizwa na polisi tuwapatie ID. Ukikosa ID ni pesa ndio wanataka. Lakini hicho kitu hakisemi wewe ni nani. Watu wengine uwa wanauliza kama tunaweza kwenda nchi zingine na kitu kama hicho. Tukikuwa na cooperation hii nchi yote ni yetu hakuna nchi yo itakuwa ni ya watu fulani ama watu fulani. Isipokuwa kama ulinyang'anywa yako ndio unasikia uchungu ndio huwa inaleta

izo. Lakini kama hujanyang'anywa na umepata kwa bidii hakuna mwenye atakunyang'anya.

kingine cha nne ni ya kwamba, Katiba to encourage people kufanya kazi ili wapate. Tusiwe tukisema Serikali isaidie. Itasaidia a wapi? Isipokuwa wale hawajiwezi, watu wote wawe na nafasi ya kufanya bidii ili apate mali na tukipata hiyo nafasi ya kufanya utajenga nchi, kwa sababu tukisema Serikali itupee hii, itupee hii. Serikali ni nani? Serikali ni sisi wote ambao tuko hapa, ikana tulipe ushuru ili Serikali wapate pesa ya kuendesha mambo ya Serikali. Hizo ni zangu Bwana Commissioner na narudisha rani sana, mwalimu wangu na sasa chairman.

Maranga: Asante sana, weka sahihi hapo, ati umefika kwa Tume ya Kurekebisha Katiba. Na ningetaka kumtambua mtu mmoja ambaye anaitwa Bramwel Murgo. Hebu simama mahali wewe uko. Huyu ni District Co-ordinator wetu kutoka Mt. Elgon. Kwa yeye ni mfanyi kazi wa Tume ya Kurekebisha Katiba. Asante. Sasa tafadhalini, kwa sababu naona itakuwa usiku na watu ni tukubaliane dakika moja. Si ni hivyo? Watu watoe dakika moja ndio watu wapate nafasi ya kurudi nyumba. Gabriel Silali, former chief. Karibu. Dakika moja Mzee wangu toa maoni ya muhimu kabisa.

iel Silali: Senior Chief retired Saboti, Trans Nzoia District. Maoni ni yafuatayo. Habari ya makao, watu wanazungumza habari ya o. Watu wapewe makao na Serikali, kwa sababu naona kuna mashamba mengi katika district ambayo yanafaa kupewa kwa watu ostahili kupewa makao. Na hasa yale makao ambayo yamenyang'anywa na wale wanyang'anyi, Serikali ifanye jukumu kutoa, tupewe watu wale ambao hawana makao. Kwa mfano watu kutoka Kimboroa ambayo mimi niliahidiwa hata nina list na register ya ofisi ya PC hata ya President, wale watu walistahili kupata makao hapa ndio hawajapata makao. Kwa hivyo wale watu iriwe kama binadamu, halafu tuvute pamoja.

o la pili, kuna mashamba wakulima wengine, large scale farmers ambao mashamba yao, wanakaa Nairobi na mashamba yao kaa bure na wanazidi kupotesha. Na Serikali ikiwa ni yenye umiliki wa yale mashamba. Kwa nini hawapunguzi mashamba kama kwa hekari kama hamsini na wamwachie nyumba, na mashamba mengine ya kubaki wakate heka mbili na nusu wampe raia.

o la tatu, tumekaribisha. Foreign exchange. Ukienda Kitale hata saa moja saa mbili mabaa yamefunguliwa. Mwafrika hawezi da Rock Bar anywe pombe huko.

Maranga: Unapropose nini?

iel: Proposal yangu ni kwamba, watu waruhusiwe wanywe busaa katika areas zao, kwa sababu hiyo ni kitamaduni ya kila frika, hana njia ingine ya pombe.

Maranga: Wewe ni retired Senior Chief Officer, si wewe ndiwe ulikuwa unashika watu kwa kunywa busaa?

iel: Wakati wangu vilabu vilikuwa vingali viko. Walikuwa wanakuja saa nane.

Maranga: Kwa hivyo unataka hiyo wakati wa zamani? Saa nane mapaka saa kumi na mbili, halafu wanaenda nyumbani. Asante, a Chifu tuekee sahihi. Hilo ndilo la mwisho?

iel: La mwisho ni kwamba hali ya elimu, watoto wakifanya darasa la nane, vile wengine walisema. Wapewe free education. Na no, tungependa Serikali vile vile irudishe kile kimo cha zamani watoto waendelee mpaka form six, ndio watoto wahitimu vizuri nda kule ng'ambo kupata degree wanapambana na degree kisawa. Thank you very much.

Maranga: Asante Mzee, anayefuata ni Raphael Nyongesa. Sio lazima kila mtu aongee. Kama unasikia utaki kuongea nikiita jina unaweza ukanielezea. Raphael Nyongesa ako? Hayuko. Kepha Mbalwa. Mbalwa ako? Hayuko. John Matanda. Okay, you now. One minute. Atafuatwa na Phlanwik Makawa ako? Hayuko, Patromeo Wabululu, ako? Hayuko. Then we have John la? Basi utafuata huyo. Wewe endelea, John Matanda, majina uanze dakika moja.

Matanda: I am John Paul Matanda and mine is short. What I am talking about is section 85 of the Constitution of Kenya. This n 85 of the Constitution of Kenya gives the President of the Republic of Kenya the powers to detain people without trial. This must and all the powers must be given to the high court. Coming to section 58 of the Constitution it says that the President has power to l the calender of the Parliament. This has to stop and what we want is this. We want that the Parliament itself has to discuss on the ving, summoning and prorogation.

Maranga: Your last point.

: My last point is about appointment. All these appointments should not be based on the President. For example, appointment of ttorney General. The appointment of the Attorney General should be by the Parliament. The appointment of Chief Justice should be e Judicial Commission. Those are the points I had.

Maranga: Thank you give us your memorandum and sign our official register. John Wafula. Dakika moja Mzee wangu. Kwa u watu wanataka kurudi nyumbani. Main points zile ambazo hazijaongewa sana.

Wafula: Maoni yangu ni upande wa masomo. Watoto ni watoto wa Serikali. Tunataka watoto kutoka standard one mpaka rsity, Serikali itusaidie tusomeshe watoto kwa sababu watoto ni wa Serikali. Namba mbili, usalama. Usalama hapa Trans Nzoia, na shida. Kuna kabila fulani hata saa hii ukipita mahali kwa hiyo kabila unakuta anachunga ng'ombe na bunduki na mimi kama a Chepkati Mluhya nikipatikana na bunduki nitabebwa kama kitu kingine. Lakini hao tayari hata saa hii ukipita uko utakuata wako nduki wanachungia ng'ombe hao ni watu wa Kenya au ni wawapi? Lakini wako Kenya. Tunafanya namna gani? Mtusaidie kwa

Maranga: Ya mwisho?

Wafula: Ya mwisho, nasema upande wa ardhi. Ardhi ifanywe kwa matajiri ambao wamekuwa na mashamba mengi wapate heka moja. Lakini watu wa Kenya wote wamezaliwa Kenya, wote watu wa Kenya nataka wapate kama heka saba kila mtu. Msiseme wa Trans Nzoia wasipate. Watu wote wapate ili wakule matunda ya Kenya. Kwa hivyo, nasema mtusaidie kwa hii Commission, da huko sema watu wa Kenya wapatiwe makao wakae. Hata akitoka hapa Eldoret apatiwe, hayo ni makao ya Kenya. Kwa shida ya hapa, kweli watu wanatoka mbali wanakuja wanasema, tunapeleka watu Trans Nzoia, wanaenda kupata huko mashamba. ni upande wa Eldoret mpaka mbele hawaweki huko watu. Asante sana.

Maranga: Nimesikia point yako, weka sahihi na asante kufika mbele ya Tume. Anayefuata ni Simon Kipsang'ot. Simon you one minute, because of lack of time. Then atafuatwa na Pius Chimbi. Ako? Okay wewe utafuata. Utaongea? Utaongea, kaa basi.

n Kipsang'ot: Mimi naitwa Simon Kipsang'ot mkaaji wa kata ya Saboti hii, niko mbele yako kutoa mapendekezo yangu hasa sana u ardhi. Tunaona jamii katika constituency ama Trans Nzoia ni jamii kabila mbili ambazo ni kubwa. Jamii ya Bukusu pamoja na i. Na tunaona ya kwamba kwa ajili ya kutengeneza amani na usalama wa kutosha jamii ya Wasaboti ambao ni wachache sana, we scheme ya kutosha ili tusiwe na shida ya kuzungumzia mambo ya security. Na hiyo itadumisha amani ya kutosha miaka mia mbili

o ya elimu. Wale watoto wanaoacha shule wakishatoka katika kidato cha nne wamefanya mtihani wao mzuri, wamefaulu wako na a 'B+', Serikali ingetafuta njia ingine ambayo inaweza kuwapatia hao watoto marupurupu kidogo kidogo ambayo wanaweza leleza biashara. Kuliko watoto 'A' na 'B' kumpata anasukuma baisikeli boda boda na kubeba mahindi na kuni, hii ni kuaibisha nchi ukufu ya Kenya. Kwa hivyo ningeona kwamba iangaliwe sana tusikae katika maisha ya upweke kama huo.

ambo ya utamaduni. Serikali imechang'anya mambo ya utamaduni, utamaduni wa Serikali, iko na mabawa kubwa kubwa ya na na huko nyumbani pia kuna ile utamaduni wa kuunda hii mambo ya pombe ya kienyeji kienyeji, ambayo sasa tunaona kwamba kwa bar, Serikali iko na pombe aina ya Safari Cane, ambayo ukinywa unakua kama wazimu. Kwa hivyo tungependekeza ya ba hiyo pombe ya Safari Cane na mambo mengine ivunjwe. Na mambo ya pombe ya kienyeji iundwe nyumbani na chang'aa we mbali kabisa, hii ni kudumisha mambo ya afya.

o ya afya ya hosipitali, watoto wanaozaliwa, Serikali ichukue jukumu la ku-budget for wale watoto wanazaliwa dawa ya kutosha hosipitali. Isiwe ya kwamba wazaliwe na maradhi hao watoto ambao hawana hatia. Na zaidi ya hiyo kupunguza watu itakuwa guza mambo ya ukimwi.

Maranga: Sasa wewe patiana memorandum sasa. Yule anayefuata ni Pius Chimbi. It is a very difficult name. Then we have ed Kunyi, ako? Utaongea. Wewe gojea utaongea dakika ya mwisho. Wacha nikupatie kwanza hapo.

Chimbi: Majina yangu naitwa Pius Chimbi Nyongesa. Mkaaji wa hapa Chebukaka, Saboti Location.

Maranga: Una dakika moja mzee wangu. Toa maoni ya muhimu.

Mambo ambayo nitapendekeza ya kwamba, persons with disabilities, physical and mental disabilities, should be given less etition in employment and other economic aspects. For example licenses. Kwa sababu watu ambao ni walemavu wamenyanyaswa katika nchi tukufu ya Kenya. Mara nyingi wakiingia katika ofisi kutafuta kazi, hata wanafungiwa nje kwa sababu ya ulemavu wao. ningependa katika Katiba mpya, itenge kuangalia watu kama hao. Na iwapatie consideration ambayo iko less kuliko ya wale ne ambao wako na proper abilities. Land allocation should be considered to the so called watu masikini ama squatters. But not nment officers ama land grabbers. Matajiri ambao wanaendelea kutajirika na masikini anaendelea kukaa kama squatter.

Maranga: Ya mwisho?

Police harassment to stop, kwa sababu wamenyanyasa watu wenye hawajiwezi sana kuliko wenye pesa. Another thing is land rship should be limited, mtu asiwe na shamba zaidi ya hekari mia mbili. Ikiwa hili pendekezo litapitishwa watu kama masquatter, ini na watu wenye hawajiwezi katika any community watapata shamba at least hata heka mbili ya kuishi.

Maranga: Kwa sababu umeandika kwa memorandum, si ungetukubalia tuchukue memorandum yako, tupatie wananchi wengine gee.

Asante, nikumaliza just one point.

Maranga: Okay make one point.

Kwa upande wa corruption, watu wale wanafanya corruption, it is a two way traffic. Ni wale wenye wanatoa na wale wenye potea. Mimi nataka kusema hivi, yule mtu ambaye anapokea corruption, anyongwe, iwe kama Uganda ambapo watu corrupt rs walinyongwa wote na corruption ilikwisha ikaenda mpaka saa hizi. Ama Kenya yetu tunyonge watu ambao wako corrupt. e, lakini ningesema mengi.

Maranga: Asante, Solomon Ndiema. Hayuko? Stephen Wasike. Okay you have one minute, then atafuatwa na Nicholas i, are you going to talk? Okay one minute.

en Wasike: Mimi langu hapa nina maneno machache ambayo ningependa kuongelea, kwanza kabisa uwezo wa President au wa upunguzwe. Sio eti kila mara, President ndiye anayechagua Mawaziri, ma-PC, ma-DC na wengine. Pili kuna kitu kinaitwa lism. Capitalism kwa mfano kuwa na kazi nyingi hapa Kenya. Serikali kila mara inaimba kuwa ukosefu wa kazi, lakini unakuta mtu a kazi nyingi. Tatu kuharakishwa na polisi ikiwa mtu kama ameshikwa na makosa, polisi wanampiga, wanafanya kila jambo. ndekeza polisi akishika mtu, am-handle kwa heshima, ampeleke kortini ili ashitakiwe. Halafu ningependekeza tuwe na Serikali ya katika Serikali ijayo.

Maranga: Last point?

en: Last point ningependa kusema hivi, kuhusu mambo ya kimila, kwa mfano haswa sisi Waluhya. Kuna hiki kitu kinaitwa Sirisha ambayo mtu akiwa ameoa msichana fulani unalazimishwa kulipa mahari. Na ikiwa hauna mpaka shamba lako liuzwe. Sasa pendekeza kwamba mambo kama haya, tuwachie Sirisha court uwezo huu. Kwa sababu kuuza shamba la mtu ni ku-promote ty in Kenya. Nafikiri ni hayo.

Maranga: Okay, thank you. The next one is Nicholas Kiboi, one minute Sir, please and try to make points which have not been if possible.

olas Kiboi: I am Nicholas Kiboi, jambo ambalo sitarudia ni kwamba, mengine yamesemwa, langu tu nitasema ya kwamba, Serikali we ni ya Majimbo. Ya pili itakuwa ni kwamba juu ya hali ya mashamba ni kwamba tuwachie wale ambao wanaitwa indigenous. chie waamue jinsi ya kupeana ardhi. La mwisho ni kwamba management of natural resources tuwachie community wenyewe unge hiyo sehemu, ili waajiri hata vijana wa sehemu hiyo.

Maranga: Thank you very much, give us your memorandum and sign up. Next is Erastus Wasike. One minute.

tus Wasike: Jina langu ni Erastus Mukhwana Wasike. Yangu ni kwamba, hao watu walemavu ukweli wananyanyaswa, kwa , hao watu kuna wale ambao wamepata elimu yao na wana uwezo pia wa kuandika. Kwa nini hao watu wasipewe first priorities kazi ya Serikali? Halafu kuna hali ya kurithi kazi. Kwa mfano kama mtu mmoja alikuwa anafanya kazi na amefariki, ati mpaka ukue mtoto wake aende afanye kazi. Hilo jambo, yaani utajiri utaenda tu kwa familia moja tu? Mimi napendekeza kwamba hapo, mtu amefariki wasiendelee kwa familia yake, wachukue yule mwingine. Achukue hiyo nafasi. Halafu kwa kuabudu, makanisa kuwa mengi kabisa. Na kumekuwa hata pia na devil worshipers. Kupunguza haya, makanisa yangekuwa yanapata permission from overnment.

u kuna hili swala la ukimwi kila mara linaimbwa na hapa nchini Kenya watu wanaendelea kuathirika. Mimi ningependekeza ya ba, Serikali ingetafuta kinachotambulisha watu wa ukimwi. Ingelikuwa mimi ninge-brand watu kwa faces zao kwamba this one is ng from Aids. La mwisho ni restriction ya hao watu kujiandikisha kwa kura, kwa mfano unaweza kuwa councillor na wanaweka

malipo ya kujiandikisha yanakuwa very high. Sasa unashidwa yaani ni masikini hawapasi kujiandikisha. Mimi ningependekeza watu wawe na right ya kujiandikisha.

Maranga: Okay, jiandikisha na upeane memorandum.

us: But one more.

Maranga: No, okay one more.

us: Nina-recommend kwa kesi ambazo zina-appear kwa korti, unaona kesi zinasukumwa hadi miaka ishirini. Kwa hivyo nataka simalize zaidi ya mwaka mmoja. Hatua zichukuliwe kwa haraka ili tusiwe na msongamano katika mahakama zetu. Asanteni.

Maranga: Thank you, Stephen Kamau, hayuko. We have William Kapuruko, Robert Wanam. Rotich Kirwa, Alfred Mbera, esa Munabi. Nani huyo? Robert Wanam. Okay dakika moja mzee.

rt Wanam: Kwa majina ni Robert Wanam Nalilias, ni haya mimi nataka kuchangia mbele ya Tume ya Marekebisho ya Katiba. naona karo ya shule iko juu zaidi. Twaomba ipunguzwe na ikiwa ni karo ya shule ambayo iko katika nchi ya Kenya, ikuwe tu moja. e hapa inakuwa thelathini, hapa inakuwa ishirini, hapa inakuwa kumi na tatu na hali elimu ni moja.

o la pili, mimi napinga sana Majimbo. Lafaa Kenya tuko kabila karibu arubaini na nne hivi. Sasa ikiwa tutaweza kuweka Majimbo, vale watu wamehamia sehemu zingine itabidi tena warudi sehemu walikotoka. Sasa hiyo sehemu mimi napinga. Upande wa kazi: naona upande wa kazi, hawatekelezi ipasavyo, kwa sababu watoto wanapoenda kutafuta kazi, kuna kitu kidogo zaidi kinalipwa. enye wamefaulu zaidi, hata sehemu za kazi hawapewi, wanapewa D+ na hata E. Na unapata mtoto labda amepata A ama D+ nikiwa. Unapata mzazi amejinyima kabisa, anachangia mtoto wake mpake university, na huku kazi hakuna, anarudi kufanya Kenya as. Sasa inakuwa aibu sana mtoto mwingine anaona ya kwamba hata hakuna maana ya elimu haweki bidii.

Maranga: Okay, asante, hiyo memorandum yako tupatie na utuwekee sahihi. Next tunaita Esnas Munialo, dakika moja mama. atiwa na Martin Shikuku. Ama ni yule aliongea? Ni wewe? Utaongea? Okay.

s Munyalo: Kwa majina naitwa Esnas Munialo, natoka Chebukaka, Saboti location, Saboti division. Mimi yangu napendekeza auliwa kwa nursery teachers. Nursery teachers huwa wanaenda kwa college, wanakuwa trained na Government lakini mishahara a na hao ni founder of the education. Secondly ni soko huru, irekebishwe kwa sababu hii imeleta, no control price to farmers. Ya jinsia. Mambo ya jinsia irekebishwe kwa sababu a woman works for 18 hours, because she is portable. Ni hayo tu.

Maranga: Asante mama, jiandikishe na utume memorandum. Next Martin Shikuku. Fanya haraka mzee wangu. Atafuatwa na

ka Joshua. Ako? Utaongea, ako wapi? Okay sawa uwe karibu.

in Shikuku: Kwa majina naitwa Martin Shikuku, nikiwa mkaaji wa hapa, Saboti division na ninakaa Welola farm. Kwa hivyo ipenda kuchangia ya kwamba, kuhusu Katiba ningelipenda uchanguzi ukaweze kufanywa na Katiba iliyo mpya, ile ya zamani za kunyanyasa mwananchi wa kawaida. Kwa hivyo ningelipenda tuvumiliane mradi Katiba ikaweze kutekelezwa ndiposa tukaweze ya uchanguzi.

o la pili ni kwamba, ningelipenda iwe tajiri lililo wa shamba kubwa sana amiliki shamba la hekari mia moja. Ili asiwe na heka kama noja na ilhali mwingine hana hata point moja. Kwa hivyo ningelipenda kusisitiza ya kwamba mwananchi wa mwisho ambaye hana ba la kutosha awe na heka kumi, na Serikali ijayo ikaweze kufikiria jambo hilo.

o la mwisho ningeliweza kusema ya kwamba, kuna ziara nyingi sana ambazo Rais amekuwa akienda ng'ambo na ambazo iweza kusema yule ambaye anakuja kwa ajili kuna mabalozi ambao wanawakilisha nchi yetu. Kwa hivyo kuna pesa nyingi ambazo aribika kwa ajili ya ziara zingine za kibinafsi ambazo unapata Rais ameenda na ametumua pesa ilhali mwananchi wa kawaida anazidi ia. Kwa hivyo Rais ajaye, iwapo kuna balozi anawakilisha nchi, hasa yetu ya Kenya hii.

Maranga: Asante, tumesikia Presidential trips to be reduced. Thank you very much. Mutuka Joshua. One minute. Atafuatwa nnedy Kirui.

ua Mutuka: Mimi, Chairman wa commission, nafurahi kufika kwako siku ya leo, tarehe ishirini na nane.

Maranga: Jina

ua Mutuka: Joshua Mutuka.

Maranga: Give the main points, because you have one minute.

ua: Kitu ambacho nataka kusema uchaguzi ufanyike mwaka huu, hata tukitumia Katiba ambayo imepita tupige mwaka huu kura. sababu si makosa ya wananchi, makosa ni labda ya Serikali kwa sababu hawakubadilisha format ya Katiba ya zamani ili tukosoe sa ambayo iko hapo. La pili, ningependa, observers from foreign country wakuje wasimamie huu uchaguzi ambao utafanyika mba mwaka huu. Lakini si Wanakenya wenyewe, wakisimamia, ufisadi uko mwingi zaidi. Napenda foreigns to come around so that ould observe.

Maranga: Thank you very much, your last point?

ua: La pili, squatters has become an ugly name. Hili neno squatters limefanya watu wanatumia jina kupata mashamba. Unapata mtu ajero, ako na gari gani anakuja kupata mashamba hapa. Kwa hivyo napendekeza ya kwamba mtu ambaye alipata shamba, ama via mzungu, na mzungu akaenda akawachia mwafrika tajiri mwingine tafadhali naomba Serikali huyo Mwafrika alipata shamba gu akienda au tajiri akipata apeane shamba kidogo kwa huyo squatter ambaye amebakia hapo. Asiwache yeye bure. Ama baba akikufa ampatie kijana yake ili a-inherit shamba hilo. Afadhali asiachwe pekee yake. Ndio hayo. Thank you.

Maranga: Basi na utuwekea sahihi hapo, Kennedy Kurui, haraka haraka please. Watu ni wengi na hata sijafika nusu ya hao Then we have Barikacha Kirui, utaongea? Basi uwe tayari.

edy Kirui: Asante, mimi naitwa Kennedy Kirui, natoka hapa Saboti location, Saboti division. Pendekezo langu lingekuwa ni hili, wenye anaanza katika kazi ya Serikali,mtu Mkasa angeweza kupata mshahara. Pendekezo la pili, kuna family ambayo wazazi wote kufa na watoto wako shuleni. Na hao watoto wanalipwa pesa nyingi kulingana na yule mwenye ako na baba yake na mama yake. kwa pendekezo langu ningeona ya kwamba, maana machifu wako na yule mkasa wa mtaa ako. Yule mzee aweze kuona kwele mtoto hana mzazi na pengine kuna mzazi mmoja ambaye anaumia. Serikali ingeweza ku-reduce pesa.

Maranga: Please wananchi tunafanya recording, kwa hivyo kama mnataka kuongea wale wamechoka mnaweza mkatoka nje ya Lakini, hapa ndani tujaribu kuwa kimia kidogo. Tuna-record hizi proceedings. Tafadhalini nawaomba wananchi wa Saboti muwe kidogo, ndio watu watoe maoni yao. Okay, thank you.

edy: Maana unapopata hivyo unapata, kuna shida inalalia upande mmoja. Kama pengine mzazi alikufa, pengine uko na kijana a ambaye anakaa katika boma hiyo unaona anaumia sana kulipa karo na yeye hana pesa.

Maranga: Unapendekeza nini.

edy: Ninapendekeza ya kwamba Serikali iweze kusaida, kwa huo mji, yule mtoto aweze kulipa karo pesa kidogo. Katika ile karo tu wengine.

Maranga: Ya mwisho?

edy: Ya mwisho, ningelipenda kusema ya kwamba, maana ufisadi uko mwingi sana, ningelisema yule mtu amepatikana na ufisadi, mtu afutwe ndipo watu wengine watakapokuja waone huyo mtu amefutwa kwa haki. Ni hayo tu.

Maranga: Thank you, Barikacha? Atafuatwa na Stephen Mutumwa, Pastor, ako? Hayuko. Na Jackson Ndiwa, huko? Basi re next.

kacha Kirui: Jina langu ni Barikacha Kirui. Kwa wale watu with special disabilities na-propose ya kwamba, katika budget ya wafanyiwe budget kutoka kwa ex-chequer ambayo itashughulikia masilahi yao na hasa kama tume hii ya kisheria ningependekeza tishwe ya kwamba watengewe viti fulani katika Parliament wawe na Mjumbe wao.

Maranga: Thank you, ya mwisho?

kacha: As regards children, the Constitution also should guarantee the rights of the children, to have free education from primay to rsity health care and a home. Ya mwisho kabisa mwenyekiti, ni kwamba, ningependa kusema ya kwamba, Rais wa nchi awe na a miwili na pia asiwe chancellor ya universities za hii nchi. Hiyo kazi ipewe watu wengine na wakati wa campaigns Speaker wa ment a-act kama head of state.

Maranga: Thank you, hand over your memorandum and sign up. Pator kuja hapa dakika moja. Atafuatwa na Richard Kipsoi. Utaongea? Okay uje hapa. Moses Mbito, utaongea? Okay next. Pastor, one minute.

son Ndiwa: Mimi ni Jackson Ndiwa na mapendekezo yangu ni karibu matatu hivi. Ya kwanza nitarudi nafasi ambayo Pastor zangu alikuwa amesoma hapa nami nitasoma sehemu kidogo.

Maranga: Hapana sitakukubalia, wewe toa mapendekezo.

son: Asante, basi nitaunga Majimbo, kwa sababu katika Bibilia iko kwamba kila kabila walipewa sehemu yao na mipaka ekwa. Kwa hivyo imekuwa ni nafasi ya wengine kutoka sehemu ingine.

Maranga: Tafadhali nyamazeni Pastor akitoa maoni yake.

son: Kama hapa Trans Nzoia kwa mfano, tuna makabila karibu arubaini na mbili sote hapa. Na hali ya mashamba ikipatikana Trans kabila kutoka Mombasa pia anataka. Na ikiitwa kule Mombasa hata pia yeye anaenda kule kupata ingine kule.

Maranga: Pastor tunaelewa ile taabu iko hapa, toa mapendekezo.

son: Pendekezo ni kwamba waenyeji waangaliwe. Kuhusu rasilmali, rasiimali ibaki katika jamii la eneo hilo. Na percentage kama i na tano hivi iende kwa Serikali kuu. Kazi ya polisi.

Maranga: Na hiyo ndio ya mwisho.

son: Polisi wamekuwa na kazi nyingi, wakiangalia yule mbaya kabla hajafika polisi wenyewe waadhibu na ikifika mahali kwamba

i, familia hiyo hiyo wenyewe wachukue huyo mtu wapeleke polisi bila polisi ku-interfere na watu.

Maranga: Thank you, tupatie hiyo maoni yako na weka sahihi. Huyu anayeitwa ni Richard Kipsoi, atafuatwa na Moses Mbito.

rd Kiptsoi: Jina Richard Kipsoi. Nilikuwa napendekeza kwamba mambo ya succession, inaonekana ya kwamba succession zinaenda kortini. Hata sasa zinacheleweshwa mpaka watu wengine wananyakua haki ya mtu mwingine. Na- recommend kwamba eji wenyewe wa-recommend kwa county. Pili, watu ambao wako aged wenye wana umri wa miaka sitini na tano, wawe wakilipwa rikali pesa kidogo, kwa sababu hata wao walilipa kodi. Ya mwisho, tunachagua Wabunge lakini hawaelewi ni kazi gani ambayo fanya. Most of the time hata Mbunge wetu hapa hajui ni kazi gani anafanya.

Maranga: Unapendekeza nini?

rd: Napendekeza ya kwamba Parliament to specify kazi gani Mbunge anapaswa kufanya.

Maranga: Sio Parliament, si wewe u-specify wanatakiwa kufanya nini?

rd: Wanatakiwa kusaidia wananchi kwa miradi mbali mbali special duties.

Maranga: Kwa hivyo unasema Wajumbe waekewe ile kazi wanafaa kufanya. Asante, weka sahihi. Moses Mbito. Anza na a na utupe mapendekezo yale hayajasemwa kwa haraka, one minute.

es Mbito: Majina yangu ni Moses Chepkong'eny Mbito, napendekeza mapendekezo yafuatayo:

1. Kwamba, Katiba ambayo tunaenda kuandika iwe na utangulizi. It should have a preamble as the basis of the interpretation of the same Constitution.
2. We should have a national vision included in the new Constitution.
3. We should include common experiences that Kenyans have gone through as part of the Constitution.
4. I am proposing about the political parties. That the Constitution be categorical in setting the perimeters under which ideological frame-work of the parties are formed.

Maranga: How many political parties?

es Mbito: They can set as many as possible, so long as they are not tribal. The powers that the Executives have now be reduced:

Appointment of Ministers.

Creation of Ministries.

The President's powers to dissolve Parliament before its term should be scrapped. Parliament should have a fixed term and develop its calendar.

It should be possible to impeach the President, a violation of the law or the Constitution or corruption in office would be the ground for impeachment.

A good Constitution must, for it to be effective, be written first in the hearts of men and women and only stated in books in practical terms what the rulers and ruled must have for this men to defend and protect the constitution, otherwise it would become a worthless piece of paper. Thank you.

Maranga: Thank you Mbito, Julius Nthiwa? Hayuko. Jackson Makanyanga? Hataongea. Next is Athnus Shikuku. Then we Albert Wanjala. Do we have John Wanyonyi? Utaongea, basi ongojea utakuwa next. Dakika moja Mzee wangu.

rt Wanjala: Kwa majina naitwa Albert Wanjala kutoka Basakwa Machiwa location, Saboti division. Pendekezo langu la kwanza upande wa elimu, watoto ambao wanamaliza university, wapewe kazi vile walikuwa wanapewa zamani kuliko warudi nyumbani ye interview, inaleta wizi nyumbani. Kwa sababu wazazi wanapata taabu wakiuza mashamba kusomesha hao watoto. Pili, kwa le wa mashamba. Mashamba hapa katika Trans Nzoia, since watu wote wameishi katika Trans-Nzoia na katika hii kabila ya a arubaini na mbili, wote karibu Trans Nzoia wako. Kwa hivyo hii shamba ya Trans Nzoia iwe tu mtu akikaa asiwe na kusumbuliwa a sababu iko kabila ingine ambayo ilikuwa hapa Trans Nzoia. Hiyo sisi tunakataa habari ya Majimbo.

Maranga: Ya Mwisho.

rt: Mamlaka ya President ipunguzwe, asiwe akishikilia kila kitu, ati ni yeye, kwa sababu watu wengi wamenyanyaswa sana, kwa u ya order yake. Yangu ni hayo.

Maranga: Thank you, next is Wanyonyi.

Wanyonyi: Kwa majina naitwa John Wanyonyi, natoka hapa Saboti. Mimi nina maoni sio mengi.

Maranga: Una dakika moja.

: Thank you for that one minute I will respond. Kitu changu cha kwanza ni elimu. Sisi twasema elimu ya bure iwe katika Kenya, a njia. Isipokuwa registration of the students, wakati wanaenda shuleni, registration lazima wajue huyu mtu anatoka kwa familia ya ani, ili mambo ya bursary must be given consideration in such a school, na itoke straight from the Government, isije ikawa mambo umbani, hapana.

Maranga: Okay next?

: Next point this question of foundation of education, that is nursery, I still back the lady who was here must be given consideration e Government. Three, land issues. Mambo ya mashamba katika Trans Nzoia especially mambo ya mashamba ya wakoloni, uwa waafrika wenyewe wenye mashamba, saa hizi yule ambaye amenunua shamba anatakiwa alipe land rates. What is this land rate na sisi wenyewe instead of free hold land inakua lease hold land, ingawa umenunua, umefanya nini lakini lazima ati uwe a leaser. e the Government should give us that chance it is not question of leasing of our own land. Thank you very much, otherwise there is ne.

Maranga: Thank you very much, nipe hiyo memorandum, kila mtu anataka kuongea kwa hivyo, lazima tuwape nafasi. Dismas a, hayuko. Henry Waswa. Hayuko. Jackson Musaani, hayuko, Hari Chesebe. Do we have Julius Mbuini? Utaongea? Okay

y Chesebe: Mimi kwa majina yangu ni Harry Chesebe. Nina tu mambo mawili mahali hapa, ya kwanza ni squatters. Wako hawa ambao mmesikia tangu awali ya kwamba wazungu walifukuza kutoka mashamba yao hapa na wakaenda sehemu za nje. Pili, wakati huru, pia Serikali ama wale waliorekebisha Katiba ikasema mtu ana uhuru wa kuishi mahali popote. Hii jamii iliweza kunyang'aywa yao. Lakini kwa sasa mimi napendekeza hivi. Jamii hii ya Wasaboti ambao tangu hawajaweza kupata settlement scheme yao, li ama marekebisho hii ya Katiba ambayo inaenda kurekebisha Katiba, iwape hawa shamba ambayo isiwe chini ya heka elfu ni. Iwape hao shamba ambayo itawatosheleza na si kwamba tutachagua watu wengine, tutampa Wasaboti wote hata awe mkubwa awe chini kwa sababu ni haki yao.

Maranga: Hiyo shamba itatoka wapi? Kwa sababu, mimi najua shamba haizai. Kwa hivyo itatoka wapi?

y: Iko.

Maranga: Na Wasaboti wanataka kukaa hapa hapa, mahali wako. Iko wapi? Usiangalie shamba ya watu wengine useme iko. api?

y: Kuna shamba zile zilikuwa za wazungu na lazima huyu mtu angaliwe kama Mkenya, maana uhuru ulikuja kwa sisi sote. Point ya kuhusu elimu, tunataka Serikali wakati itarekebisha Katiba iangalie upande wa elimu, kama itasema elimu ya bure, tupewe elimu ya Hapana angaisha sisi kuambia sisi elimu ya bure na huku sisi tunahangaika tunalipa chokaa na mambo mengine. Jambo la tatu, la no, ni kuhusu ufisadi. Ufisadi umekuwa ni jambo la kushangaza sana hapa Kenya hasa kwa upande wa polisi. Imekuwa haibu kwa u wakati unakuwa barabarani unashtukia watu wanaanza kunong'onezana mtu anakamata hongo hadharani. Mimi napendekeza Serikali ya Katiba ambayo tunatengeneza, mambo ya ufisadi isionekane. Asante sana.

Maranga: Weka sahihi, yule next anaitwa Julius Mbuini. Dakika moja. Atafuatwa na Franscisca Mulongo, hayuko. Charles di, hayuko, Julius Chepkus, hayuko, Jackson Ngeso, ako? Basi you are next. Okay Julius Mbuini anza kwa majina.

s **Mbuini**: Majina yangu naitwa Julius Mbuini, mimi ni mlemavu. Mambo ya walemavu imezungumziwa hapa na mimi pia angia sehemu fulani. Nikianza nina mambo manne hivi. Jambo la kwanza, tungependa sisi kama walemavu, tuwe na biashara huru, sababu hatungependa kutozwa kodi kama watu wengine. Jambo la pili, kama Serikali, tungependa sisi kama walemavu, tupewe abu ya bure. Pia na elimu kwa watoto wetu wapewe ya bure. Jambo la kufuatia, kuna mambo ambayo inasumbua watu sana. wasichana walemavu ambao wengi huwa wanawapatia mimba, lakini hawawezi kuolewa. Tungependa Katiba ya sasa, hao watu ni hatua wafungwe tu, hakuna mambo mengine.

su hapa Trans Nzoia, kuna wimbo ambao unaendelea na Serikali, mtu aki-retire katika Serikali yetu hii. Ile pension anapewa, wa Trans Nzoia anapewa shamba. Hata kama mtu pengine anafanya kazi Kenya lakini ni mzaliwa wa Tanzania, wakati wa kupewa on analetwa Trans Nzoia, anapewa heka hamsini. Ati hiyo ni pension. Kwa hivyo tungependa Serikali kama ni kupatia mtu pension e pesa, lakini shamba wawachie sisi wajamaa.

lizia Commissioner, hapa hatuwezi kusema maneno mingi. Mambo yetu tulimaliza wakati mwingine. Na kile kitu kiko tu, tuliona wa machifu, tukapewa nyadhifa mbali mbali kwa Serikali, tukaona ya kwamba karibu mambo yetu haiendelei vizuri. Lakini kwa le wa mashamba tunapendekeza hivi. Hao assistant chifu pamaja na DO wapewe mamlaka ya kuangalia wale ambao hawana amba. Wanasiasa wametunyanyasa, sababu wanapanga mambo ya kura, wananunua watu kwa kutangaza watawapatia watu amba. Wanafanyia mashamba yetu campaign.

Maranga: Asante bwana Mbuini, next ni Jackson Ngeswa. Atafuatwa na Lawrence Mukosu. Mukosu ako? Okay you are

son Ngeswa: Asante sana Bwana Commissioner, yangu ni machache. Mimi kwa jina naitwa Jackson Ngeswa. Nafanya na try of Water.

Maranga: Haya, pendekeza ile tu main points.

son: Pendekezo langu la kwanza, naongea juu ya elimu. Ningependa President ambaye anakuja akuwe na degree. Ya pili, zekana wale voters ambao wanakuja kupiga kura at least mtu akuwe na certificate at least ya darasa la nane.

Maranga: Tafadhalini mkae kimya kidogo, tusikize maoni.

son: Wale voters ambao wanakuja kupiga kura at least mtu akuwe na vote card na at least akuwe na certificate ya darasa la nane.

avoid kupeleka watu wajinga kwa Bunge.

Maranga: Ati unasema wapigaji kura wawe na standard eight certificate?

son: Wawe na at least certificate ya standard eight.

Maranga: Ndio wapige kura?

son: Ndio.

Maranga: Hayo ni maoni yake.

son: Hayo ni maoni yangu kwa sababu hiyo itafanya hatutapeleka wajinga Bungeni.

Maranga: Sikizeni. Mimi niliwaambia hivi. Maoni ya mtu binafsi usiyapinge, hayo ni maoni yake. Endelea.

son: Ya pili, watu wanaongea juu ya masikini sana, na kitu ambacho kinafanya masikini wanazidi ni wale watu wako kwa kazi. For ple, kama Wabunge. Vile wanajiongezea mshahara, inafanya hata wengine ambao wanafuata hao,

Maranga: Unapendekeza nini?

son: Napendekeza wasiongezwe mshahara vile wanavyotaka.

Maranga: Okay, thank you.

son: Ya tatu, mambo ya kuandika wanawake kwa kazi imezidi. Wapunguze rate ya kuandika wanawake.

Maranga: Kwenda ujiandikishe, next? Haya jina anza.

e I am requesting the students to have order. Please, okay next.

ence Gicharu Mukosu: Jina langu ni Lawrence Gicharu Mukosu, mimi natoka Kinyoro location, division Saboti, Trans-Nzoia t. Pendekezo langu Bwana Commissioners ni kuhusu wale watu walifukuzwa na wazungu katika Trans Nzoia. Hao watu ni boti ambao kwa brackets inatakikana nipendekeze ingie katika Katiba Kenya in brackets, Konyi community. Ya kwamba hao wasifungwe nje na Katiba ambayo iko saa hizi. Kwa sababu wengine saa hii wako Uganda, wengine wako Tanzania wengine wako

nguria na mahali walipo hawapigi kura. Hata kura za juzi Uganda hawakuruhusiwa kupiga.

Maranga: Sasa unapendekeza nini?

ence: Sasa napendekeza hao watu waruhusiwe warudi nyumbani. Na wapewe mashamba ya ADC farms. Kwa sababu hayo amba yako na wapewe not less than 15 acreas, halafu wakubaliwe kwa heka tano walime mbegu. Na the remaining ten acreas iwe yo yake sasa anatumia.

Maranga: Lakini Bwana Mukosu nikuulize. Wasaboti sio pekee yao wako nchi mbili za Kenya. Kuna Wamaasai, kuna ria, kuna Wateso. Si ni hivyo? Nafikiri hayo ni makabila ambayo yako kwa nchi zetu wanaenda. Hao wote warudi? Kama wako ria Tanzania, kila mtu namna hiyo?

ence: Bwana Commissioner, mimi nime-specify Saboti. Wenye walifukuzwa na wazungu pekee yake.

Maranga: Lakini kuna Wasaboti ambao ni Waganda?

ence: Hawako. Walioko Uganda ni Wasebei.

Maranga: Okay thank you, next point.

ence: Next point ni kuhusu mambo ya local authority na upande wa MPs. Ningependekeza Bwana Commissioner, kama cillor anaenda kuchaguliwa awe form four and above. Mbunge awe diploma holder and above. Kwa sababu, pia hiyo ni kazi na penda watoto wetu ambao wamesoma pia wapate hiyo kazi.

wisho, ni kuhusu mambo ya korti. Ningependekeza cases za nchi yetu, ingawanywe katika sehemu mbili. Cases kama robbery with ce, murder na rape, zifanywe katika locals. Na cases kidogo kama, theft, kupigana, land disputes, mambo ya dowry korti iundwe bani, ambako cases kama hizo zitafanywa na wazee nyumbani.

mwisho, kwa upande wa polisi arrest, ningependekeza hivi, kabla ya polisi kushika mtu, ningependekeza wakuje nyumbani waulize wa mtaa kabla mtu hajashikwa. Kwa sababu wengi huwa wanashika watu na kwenda kuwapiga.

Maranga: Thank you very much, weka sahihi, asante kwa maoni yako. Wananchi wakati tunauliza mtu ni kutaka kujua kabisa namaanisha nini. Kwa sababu mtu anaweza akamaanisha kitu fulani na anamaanisha kingine. Kwa hivyo ndio sababu tunauliza ndio na uhakika. Anayemfuata ni Peter Ndirangu. Hayuko. Stephania Kalama. Okay kuja, huyu atafuatwa na Benard Mumari. d Mumari ako? Hayuko. Do we hava Masika Christopher. Utaongea? Kuwa karibu hapa sasa.

ania Kalama: Majina yangu ni Zaphania Kalama, natoka katika Saboti division. Langu Bwana Commissioner, ningetaka kusema tika utangulizi, Katiba ilioko wakati huu haina utangulizi wa Kenya ambayo inastahili kusema ya kwamba Mkenya ameamua mambo hivi hivi, kwa hivyo Katiba ya saa hii, haisemi hivyo. Kwa hivyo ningependa Katiba ya sasa, kiongozi wa taifa akiongea, aongee na Wakenya wenzangu. Ndio iwe utangulizi wa Katiba.

de wa administration. Ningependa kuanzia upande wa Mukasa, Mukasa ningependa achaguliwe na wananchi. Asiwe appointed, sababu anafanya kazi ya wananchi. Upande wa chief. Chief na councillor wako katika location moja na wanafanya kazi moja. etaka councillor awe mwenyekiti, chief awe kama mwandishi ili arahizishe kazi, watu wasing'ang'anie madaraka. Na uamuzi wa nchi katika upande wa mtu mmoja. Tuseme kama sasa, President akikosana na President wa Uganda, anaweza kuamua wapigane. i tungetaka uamuzi uwe katika mikono kama ya Mawaziri ambapo kukiwa na shida fulani anaitisha baraza la Mawaziri wanaongea jambo kama hilo.

Maranga: Na akikataa kuitisha na yeye ndiye mkubwa?

ania: Ndio tunataka kupunguza hayo madaraka, yatoke kwake. Halafu nyingine, upande wa education na matibabu ningependa na hivi. Ukiangalia katika budget ya juzi, Serikali imetoa pesa tu katika Kenya. Kwa hivyo ningependa upande wa elimu iwe free, abu iwe free na upande wa harambee iwe abolished, kwa sababu tuko na pesa ya kutosha. Ni sababu ya Serikali haipangi njia ya ia hizo pesa.

Maranga: Asante Mzee wangu, thank you. Okay next. Masika Christopher.

ka Christopher: Majina yangu ni Christopher Masika nina haya. Serikali zaidi sana ichunguze kusaidia maisha ya mkulima, haswa e maneno ya soko huru. Tumekuwa tukinyanyaswa sana. Pili, administration ianzie kwa Mkasa, chief atolewe, DO akuweko, DC eko, from the DC direct to Permanent Secretary. Powers za President zikuwe reduced kwa kuchagua Vice President na hata ney General. Kwa upande wa matibabu, ningependa maoni yangu ni kwamba watoto chini ya miaka sita na watu wazee above 55 wawe wakipewa huduma ya bure. Kwa upande wa President ningeomba kamba ingekubalika pia naye awe akihudhuria Bunge kila kikao, ndio ninasema mamlaka yake yapunguzwe.

ho kura ipigwe kufikia mahali Katiba imetengenezwa ama imefikia. Kwa sababu maoni yangu ni kwamba ningependa kuwe na nent commission ya kutengeneza Constitution. Asante Mungu awabariki.

Maranga: Asante, next tunaita Samson Musera (Pastor). Karibu, you have a minute. Then atafuatwa na Isaak Eluk. Isaak ako? uko. Do we have Musa Kibet? Wycliff Simiyu? Charles Ilimo? Utaongea? Okay. Anza kwa majina yako, one minute.

on Mwangi Musera: Kwa majina naitwa Pastor Samson Mwangi Musera. Ninahudumu katika kanisa la PAG, hapa Kapretwa. zungumzia kuhusu Katiba yetu ya Kenya. Katiba ni asante kwa wale ambao walifikiria wakasema tuwe na Katiba mpya na watu vatoe maoni. Alikuwa na kusudi sawa sawa. Maana tukiangalia kwa Katiba ambayo tunatumia sasa, huenda ilitengenezwa na mtu a na ndio inatutatiza. Mimi kwa maoni yangu ningependa kusema hivi. Mimi ni mchungaji ninachunga watu, ama ninahudumia watu di. Na mtu akihudumia kikundi, lazima awe chini ya kikundi kile, sio wewe uwe juu ya kikundi. Rais anafaa awe na mamlaka yo inamfaa ajue kwamba anahudumia wananchi.

Maranga: Pastor, ningetaka wewe unipatie mapendekezo.

r Samson: Pendekezo langu ninasema, mamlaka ya Rais yapunguzwe.

Maranga: Okay, that's all, next?

r Samson: La pili, ningependa hivi, mwenzangu mmoja alizungumza hapa na mimi mapendekezo yangu yanasema hivi. Kweli tuna o, tunazaa, tunalinda, tunalea. Mtoto ametoka hapa kijana ameenda ng'ambo ametoka huko na mke. Atakuja kwa maisha ya bani kwangu. Na msichana ameenda kule amezaa mtoto anakuja naye. Halafu mwingine akasema basi amekuwa ni mali yako. na yule mtoto anamzazi wake ambaye anatakikana amshughulikie.

Maranga: Pastor ya mwisho. Sitaki unielezee, kwa sababu naelewa vile unaeleza. Kama unasema kuhusu citizenship, utuambie, unataka msichana na kijana wapate haki sawa. Useme.

r Samson: Mimi ningesema hivi, kijana ni kijana anaishi pale nyumbani. Msichana akizaa mtoto apewe mzazi wake ili amulinde.

Maranga: Yaani yeye msichana sio mzazi?

r Samson: Msichana ni mzazi na akija kwangu sasa ataleta mzigo mwingine juu ya mzigo mwingine. Sasa mimi ningependa hivi, wa mtoto kijana ajulikane ili to share kulinda mtoto huyu.

Maranga: Na kama huyu kijana hana mzazi wake?

r Samson: Msichana hawezi kuzaa na mti, lazima azae na mtu.

Maranga: Mimi nimekubali hivi, umesema kijana amezaa na msichana. Si ni hivyo? Na mtoto amepatikana. Sasa wewe ma huyu mtoto amepatikana arudishwe kwa mzazi wa kijana. Si ndivyo umesema.

r Samson: Nasema kijana achukue mtoto wake, ni hivyo nilikuwa namaanisha.

Maranga: Na nikauliza yeye pekee yake alee mtoto?

r Samson: Ukienda kutafuta kazi si utafanya kazi yako.

Maranga: Okay.

r Samson: Mwisho, ningemaliza hivi, mambo ya urithi.

Maranga: Na hiyo ndio sentence ya mwisho.

r Samson: Mambo ya urithi, watu wamesema lazima mzee na mama tuwe sawa. Lakini sehemu moja itatusumbua kwa Katiba utakubali namna hiyo. Mimi pendekezo langu linasema hivi. Mke akishaolewa ni mke wa mzee nyumbani. Na mali ile ya mzee mke kusaidiana maana Mungu wakati aliumba Adam, alimpa mke Hawa akamwambia, wasaidiane.

Maranga: Mzee sema pendekezo?

r Samson: Pendekezo langu nasema hivi, urithi ulindwe na mzee.

Maranga: Asante, enda hapa uweke sahihi. Next Charles Ilimo. Charles Ilimo atafuatwa na Joash Murunga. Ako? Joash you ere? Okay you will follow. Do we have Nelly Lawendi? Okay, utafuata.

les Ilimo: Kwa majina, ni Charles Ilimo, kama ilivyotajwa.

Maranga: Sema vizuri, sema kwa microphone.

les. Natoka katika Kiminini division, na maoni yangu ni kwamba, kama wengi wamenena kuhusu mambo ya ugawaji wa ardhi na taka kusema ya kwamba kwa mambo ya ardhi wengi wamekuwa wakizungumzia kwa mambo ya ufisadi. Kwa hivyo ningependa na ya kwamba, kuhusu mambo ya ardhi kuna sehemu ambayo Serikali itafikiria kumpa squatter. Kwa hivyo hayo mambo ningeona vamba, Tume ingechukuliwa kutoka kwa sub-location mpaka division ili kukikisha ya kwamba, huyu mwenye anapewa ardhi hiyo hana chochote. Pendekezo langu la pili, kuhusu mambo ya hosipitali ambayo Serikali ilisema ya kwamba, yaani watu wagawane na. Lakini, kwa wakati huu unapoenda katika hospitali ya Serikali ama yetu ya wilaya unaambiwa kila kitu wewe uweze aramia.

Maranga: Unapendekeza nini?

les: Pendekezo langu ni kwamba katika wale ambao wanasimamia mambo ya hosipitali pia tuwe na mwakilishi katika watu jiweza kutoka katika location. La kumalizia, kuhusu upande wa Waturkana, haswa mimi ni Mturkana kuna watu hapo awali ilikuwa amba unaweza kutoa mahari lakini kama hautaweza kumalizia, ama hautaweza kuwa ndume, basi wale watoto hawataweza abiwa ni wako, wala hata huyo mke hatahesabiwa ni wako. Ningependa katika kurekebisha Katiba wakati huu hilo jambo guzwe.

Maranga: Unataka tuwambie Waturkana wasikatae maneno?

les: Ndio, iwapo kama umetoa mahari na hali haujaua yule ndume, wale watoto ikiwa unawalinda vizuri, wale watoto wabaki ni .

Maranga: Thank you very much register with us.

les: Kumalizia tu, kuna wale wasichana ambao wanapewa mimba, na mtu anaruka huyo msichana hataweza kuoa. Kuna mila yo ilikuwa ikiendelea hapo awali, ambayo ilikuwa ni kwamba mtu anaweza kulipa fine ambayo alikuwa akipewa. Kwa hivyo iza na hiyo iendelee. Asante.

Maranga: Thank you very much, next Bwana Joash Murunga. I want you to be to the point. We have so many people. We over 60 people to go through.

Murunga: Asante sana kwa Tume ya Kurekebisha Katiba. Yangu ni Joash Nyongesa Murunga. Hayo ndio majina yangu. ni mwalimu Saboti Secondary School. Nina maoni kuhusu election. Naona kwamba Electoral Commission iwe empowered, ili ba iwe iki-set date za general elections, ambazo haziwezi kutumiwa kama kikwazo kwa vyama vingine. Namba mbili, provincial istration isiwe ikihusika katika mambo ya elections. Kwa sababu tunaona kwamba kuna corruption nyingi ambazo zinaweza kuwa okea kama vile miaka iliyopita. Provincial administration isihusike katika mambo ya elections. Tatu, Minister wa Education asiwe a kutoa policy kuhusu haswa discipline ya wanafunzi shuleni ila anatakiwa kwamba ajihusishe na waalimu ambao ndio wako chini, o wanaweza kuwa wanajua mengi kuhusu discipline ya watoto.

policy ya discipline lazima irudishwe kwa waalimu wazungumze na wazazi wenyewe ili kwamba wajue wanafunzi wanaweza kuwa lined namna gani. Promotion of teachers. Vile ishakuwa in the past, tumeona kwamba waalimu hawakuwa wakiwa promoted Kwa sababu unaona kwamba promotions zilikuwa zikiendeshwa kwa njia isiyofaa. Napendekeza kwamba mwalimu yule yeyote ye yuko trained akimaliza miaka mitatu katika service bila kukatizwa apewe cheo kingine ambacho kinafuata ama grade nyingine

yo inafuata.

Maranga: Your last point Sir?

n: My last point, ni kuhusu 85% of form one intake. Tumeona kwamba hii imefanya, hii exercise kuwa so much localized, ili nba wanafunzi hawajui Kenya yao. Kwa sababu wale ambao wanachukuliwa form one, kutoka kiwango kama cha district, takiwa kwamba nao wapate nafasi waende katika shule zingine za province ili kwamba waweze kujua Kenya yao. Wale ambao chukuliwa katika province wawe wakichukuliwa province za kupelekwa mahali popote katika nchi ya Kenya. Kwa national ls, provincial school ili kwamba tuwahi kuwa na Kenya moja. Wanafunzi watuajua zaidi Kenya yao. Asante.

Maranga: Thank you very much, and please give us that memorandum and sign our official register. Nelly una dakika moja. Na ia Nelly, tuta-reduce iwe nusu dakika ndio watu watoe ile point haijazungumzwa hapa.

Lawendi: Kwa majina naitwa Nelly Lawendi. Maoni yangu, ni kuhusu haki ya akina mama na watoto wasichana. Kwa mambo ajisi. Mimi natoa maoni ya kwamba wale wanaume ambao wananajisi akina mama na watoto wasichana wangepewa adhabu ya Hao watu wangeuwawa tangu zamani haya mambo yangekuwa yamekwisha. Kwa sababu baba hata anaweza kumrudia mtoto na yeye ndiye aliyemzaa.

i, ni kuhusu mambo ya title deed. Mama apewe pamoja na mzee. Iwapo mzee ana wanawake wawili ama tatu kila mmoja apewe eed yake ili mama awe na haki yake sio kunyanyaswa. Yangu ni hayo tu.

Maranga: Asante mama. I want people to be brief like mama Nelly. Paul Eseme. Mike Muose. Less than a minute. Then we Patrick Lukosi. Hayuko. Protas Wafula. So we have Mike Muose. Sema majina.

Muose: Jina langu ni Mike Muose. Ningependa kutoa mapendekezo yangu kadha wa kadha.

Maranga: Hapana, machache tu.

: First of all, I would like to base on political parties. They should be given funds to support their parties. Second thing is that, hould maintain discipline and co-operation. Another thing is that, whenever he goes astray, he needs to be impeached. Another on the side of defence, it is very important to have security in the country. Without security I think we might have no economy. So nacy must put forward rather than violence, becaue if you use violence you will not build anything. So what is very import ant is is very important.

Maranga: Your last point?

Muosi: Another thing, education must be put forward and to see that anybody who is having knowledge should not go astray. He now what he is doing. Lastly is that I need Federal Government. Federal Government must be practiced. Another thing is on the f land policy. There are some communities that made an agreement with Europeans, to be given back their land. For example, ai and Saboti and they were not given funds. And with me I am appealing to the Government if they are not going to give us our we are going to deal with British rule and get our lands.

Maranga: Next is Kiraba John. You have less than a minute to give me the main points. Eliud Masinde you will follow next.

a Wanjala John: Kwa majina naitwa Kiraba Wanjala John kutoka Machewa. Ningependekeza ya kwamba Wabunge na ziri, mishahara yao ipunguzwe, ili iwasaidie watoto wanaorandaranda mijini. Kila wilaya iwe na shule ya kurekebishia tabia na o mengine. La pili, wahalifu sugu, wakithibitishwa zaidi ya mara tatu kortini kwa makosa inatakikana wafungwe maisha. La tatu, ang'anyi wezi kwa vituo vya magari, husababishwa na hao manamba. Kwa hivyo hao manamba inatakikana waondolewe katika vya magari.

wisho KGGCU na KFA vinatakikana viongozwe na Serikali ili wakulima waweze kuimarisha kilimo kwa sababu kilimo ndio uti wa ni.

Maranga: Thank you very much, Eliud Masinde, atafuatiwa na Winrose Kiruim ako? Hayuko. Emanuel Mutoro, you will be

Masinde: I am Eliud Masinde. 8.4.4. system should be abolished and introduce new system which is 7.6.3. And Headteachers d not stay in a school for more than five years. If a chief is from tribe 'A' the assistant should be from tribe 'B' not one tribe. MPs d not be for more than two terms. Employment opportunities should be given according to tribe ratios.

ose that the Office of the President should be removed from the Constitution because it is being done through tribalism.

Maranga: Thank you very much, your last point.

: That's all.

Maranga: Thank you very much, please sign our register. And give your memorandum. The next is Emmanuel Mutoro. atiwa na Moses Kemboi, do we have Moses Kemboi, we do not have him? Dancan Masindi. Then we have Japheth Wanyonyi. ko. John Sitati. Hayuko, Erick Koroti. Hayuko. So Emmanuel Mutoro proceed.

anuel Mutoro: My names are Emmanuel Mutoro Watitwa.

Maranga: I can see you have a memorandum, just give us some few points. One minute.

anuel: Power, the people and the Constitution. I think the Constitution should be available in all mother tongues spoken in the ry. The Executive. Proper and clear picture of separation of powers between the Executive and Legislature should be there. , Parliament and election, the President should not be an MP. Lastly, those people owning large scale farms should be reduced 100 acreas. Thank you I think that's all.

Maranga: Thank you so much. Alex, I think Alex Kimasweti aliongea, Pastor, I think he talked. Humphreyk Ndiwa. Rev. n Cheloget. Wetili Mukwaya. Karibu Mzee.

i Mukwaya: Speaker iko wapi? Wacha nijaribu kwanza. Naheshimu Tume ya leo. Naheshimu mkubwa wa Kenya Rais Moi, ababu asingalikuwa yeye hawezi kuwa hapa.

Maranga: Sema jina Mzee na una dakika moja.

i Mukwaya: Mimi jina langu naitwa Wetili Mukwaya natoka Kimini ni shamba la matunda. Maoni yangu, machifu wakuwe ngo. Chifu wakuwe kwa mlolongo kwa maana yeye haendi transfer. Maoni mengine, inatakiwa wakubwa na mdogo wakuwe kwa sababu niseme hivyo, mkubwa anaweza kukosea mdogo anawekwa ndani na mkubwa ukipeleka report hawekwi ndani. sheria haitakiwi. Ya mwisho kuoa: sisi tunaoa mwanamke, mwanamke analipwa ng'ombe kumi na tatu na mbuzi. Na hiyo ndio e mwanamke wako kuliko mwanamke kukushtaki kortini ati muwachane. Muwachane namna gani?

Maranga: Kwa hivyo, unapendekeza namna gani? Kwa hivyo hakuna aja ya kuwachana?

i: Hakuna mwanamke kunishtaki tuwachane na mimi nishalipa ng'ombe wangu kumi na tatu.

Maranga: Mzee wangu nashukuru kwa kufika mbele ya Tume. Kwa hivyo patia mwingine nafasi usikie maoni.

i: Sasa nilikuja kama nimechelewa lakini, Jumatatu nitakuwa huko, Kitale tukiwa na Bwana Khaoya, yangu ni hayo.

Maranga: Ngania Sisimua. Next. We have Elisha Senily. Hayuko. Do we have Judith Wasike? Hayuko. Do we have anuel Ndhiwa? Not there. Shadrack Tindi okay you will be next. Uwe karibu hapo.

nia Michael Sisimua: My names are Ng'ania Michael Sisimua. One, the President should not be a Member of Parliament. Two,

should be free and compulsory education upto university level. Three, civic, Parliamentary and Presidential election to be conducted fferent days and votes be counted at polling station. Four, there should be no defections or parties crossing the floor. Five, rnment to subsidize farming. Six, Chief Justice should be in charge of Executive powers during Presidential elections.

her one, very important. There should be pension for every Kenyan citizen. Finally, there should be Regional Government. Thank ery much.

Maranga: Thank you very much, sign up and give us your memorandum Shadrack Tindi, please be very brief, less than a minute.

rack Tindi: Kwa majina ni Shadrack Mamati Tindi. Mapendekezo yangu ni haya. Tangu Kenya ianze vyama vingi, napendekeza li iwe ya mseto na Majimbo ifutiliwe mbali. Jambo la pili, ni kwamba starehe, napendekeza pombe ya kienyeji, yaani "kamalwa" shwe. Starehe, kwa sababu tunaona kwamba matajiri ndio wana starehe kwa kuweza kubudurika na mambo ya beer na wale eji masikini hawawezi kujimudu. Jambo la tatu, ni kwamba sababu Katiba imefichwa, kwa sababu hata wengi hatujaona Katiba ya ni. Napendekeza kwamba yeyote anayeenda kupata kutambulisho, awe akipewa nakala ya Katiba ili aweze kuelewa Kenya yake a wapi inaelekea wapi. Jambo la nne, ni kwamba Rais, PC, DC, DO na idara zingine za kiserikali ziweze kupatiwa asilimia fulani yo inaweza kutumika.

Maranga: Your last point.

rack: Kwa sababu Kenya tunalia mambo ya uchumi ilhali tunaona Rais ana ziara nyingi zaidi. Jambo la mwisho kabisa ni kwamba kosa limetokea kiserikali wawache kuchagua kamati ambayo inshughulika, bali CID ambao wanahusika waweze kushughulika na iyo ili tuweze kupunguza mambo ya gharama. Asanteni.

Maranga: Thank you , hand over your memorandum and sign our official register. Franklin Malaba. Please less than a minute. will be Paul Wanyama. Do have Paul Wanyama? Do we have James Karinyo. Yuko wapi? Utaongea? Basi uwe karibu.

kline Malaba: Majina yangu kamili ni Franklin Malaba. Pendekezo langu la kwanza ni kwamba, Madiwani wateule na Wabunge, nafasi ipewe walemavu na wanawake. Pendekezo lingine ni kwamba, gari lolote likipata ajali mahali popote, gari litakalokuja diately after that one, ichukue wale watu wameadhirika wakati huo, wapelekwe hosipitali iwe ya Serikali ama ya kibinafsi bila abu. Pendekezo lingine ni kwamba Wakasa wapewe mshahara kiasi kwamba ili wafanye huduma ya kuchunga ile hali ya kumaliza children. Kwa sababu Wakasa pamoja na chifu wanaelewa vizuri wale watoto wametoka familia gani na ni mtoto gani amekosa a wapi. Sasa wakipewa mshahara na wapewe hilo jukumu watachunga watoto na tuta-eradicate hao street children.

Maranga: Your last point.

kline: Point yangu ya mwisho ni kwamba, mshahara kwa sehemu kama NSSF ama watu wowote wameajiriwa na mtu mmoja hara wao uangaliwe na watu wa Serikali na hiyo huduma ikuje karibu mpaka sehemu ya division ili kuangalia mambo ya mshahara ntu yule anamfanyia hata mtu kibinafsi, kwa sababu hiyo sheria inasema kwamba hata aandikishwe hata ikiwa zaidi ya watu watano.

Maranga: Thank you very much. James Korinyao, next atafuatwa na William Wekesa. Utaongea. Okay.

s Korinyao: Mimi kwa majina ni James Korinyao. Pendekezo langu ni sisi kama kabila ndogo katika Trans Nzoia, ambaye kama napatikana kama Turkana. Inasemakama Trans Nzoia ni sehemu za kabila zote. Ningependa sisi tutengewe sehemu fulani katika zote za Serikali ambazo zitaandikwa katika Trans Nzoia hii.

Maranga: Kwa hivyo unasema Waturkana wapewe sehemu yao.

s: Ndio. Ili wapate siri ya Serikali.

Maranga: Lingine na la mwisho.

s: Ya mwisho ni sisi tukiwa Trans Nzoia hii, hatuna shamba hata moja. Tunataka sisi nasi tupewe shamba kama wengine. Ni u, Mungu awabariki.

Maranga: Okay, thank you. William Wekesa. Atafuatwa na William Kututu. Yuko wapi? Utaongea? Okay.

m Wekesa: Mimi kwa majina naitwa William Wekesa. Mimi ni mkaaji wa Saboti. Pendekezo langu la kwanza, ningetaka sheria e kwa kiongozi yule atakayekuwako kama Rais, awe akipatikana na makosa yoyote, sheria iundwe ashtakiwe.

Maranga: Next point?

m: Ningependa sheria iundwe ambayo inalinda wazee wakongwe ambao wanateseka zaidi katika nchi ya Kenya. Nataka we marupurupu kidogo ambayo inaweza kuwafanya waishi tena miaka kidogo inayokuja.

Maranga: Thank you very much.

m: Wacha niongeze moja. Pendekezo lingine ningetaka sheria iundwe, kwa sababu tangu Kenya ipate uhuru wale masquatter o walikuwa wanafanyia wazungu na wamenyang'anywa na matajiri ambao walirudia kwa yale mashamba,

Maranga: Unapendekeza nini Mzee?

am: Sheria iundwe ya kutoa hao watu watoke kwa mashamba ya squatter.

Maranga: Thank you very much, next William.

am Kotut: Mimi ni William Kotut Naibei. Mimi natoka Kinyoro location. Ya kwanza.

Maranga: Order please, mpatie yeye nafasi atoe maoni yake.

am: Wagombea viti tunataka waje nyumbani waonane na wananchi ndio waanze kazi yao. Ya pili, tunataka wale wako karibu i, wale watu wanajiita brokers hao ndio wanaumiza wananchi sana. Kama wewe hauna pesa, hakuna chochote utakachofanyiwa. ne, kuanzia kwa Rais, Rais apate kazi kidogo. Msiweke mzigo kubwa kwa sababu atasahau mambo mengine. Mwisho, tunataka fu wawe na wazee wa mtaa pamoja. Thank you very much.

Maranga: Next tunauliza Patrick Butek, Patrick hayuko. Do we have T.K. Chumo? Hayuko. Walter Otong, ni wewe? Next ve Gabriel Namasaka. Nani huyo, Mzee unaitwa? Anaitwa nani? Okay, Walter Atong. Just a minute, Gabriel Namasaka ako? ko. Ruth Kweyu, hayuko. Okay Walter, anza kwa majina yako kamili.

er Otong: Asante sana kwa Mwenyezi Mungu kutusaidia sisi kufika hapa. Jina langu naitwa Walter Etiang' Otong'. Mimi nasema, za, sisi tunakaa hapa Trans Nzoia, hata mimi nimekuwa mzee kutoka mwaka elfu moja na mia tisa.

Maranga: Weka kipaza sauti chini kidogo. Hapo hivyo.

er: Kutokea hapo mpaka saa hii, mimi bado sijapata makao kidogo.

Maranga: Unataka nini?

er: Nataka Serikali itusaidie sisi wengine wale ambao tuko juu ya miti waeke ngazi kwa miti hiyo tushuke chini sisi wote tunyakue da ya Kenya. Sisi tuko vibaya sana. Matajiri ambao mnasema hivi sisi tuko na njaa ile ya kuua. Kwa sababu udogo ndio chakula tu.

Maranga: Okay asante. Ya mwisho?

er: Ya mwisho mimi nasema nyinyi ambao mnafanya hii Katiba, Katiba hii mimi bado sijaielewa vizuri. Sasa leo ndio mimi nataka

ye hii Katiba vile ambavyo inaendelea, tusaidie sisi tushuke chini tukule matunda ya Kenya. Hakuna maneno mengine. Asante.

Maranga: Asante Mzee enda uweke sahihi. Nataka kukwambia Katiba ndio sheria kuu ya nchi. Hiyo ndio maana ya Katiba. a sahihi hapo. Anayefuata ni Kipkalya Namaswa, huyo aliongea. Lawrence Kipsoi, aliongea. Suleiman Kurui. Hayuko. Maunda u. Teresa Chematasi. Haya Karibu. Atafuatwa na Reinson Wekesa. Utaongea? Okay.

sa Chematasi: Asanteni, kwa majina ni Teresa Chematasi, mimi ni Msaboti ama mtu wa Elgon Maasai, ingawaje wanasema ni sometimes lakini hapana. Mimi kwa maoni yangu nasema ya kwamba Majimbo iendelee. Ya pili, nastahili sana wakasa na chief delee kwa sababu wako na kazi nyingi sana. Ya tatu, sisi akina mama wajane tunaumia sana, kama tuko na shamba na mzee ufa watoto wangoe wanakusumbua sana. Hiyo inastahili ichukuliwe hatua. Nimemaliza.

Maranga: Asante mama na uweke sahihi kitabu chetu rasmi. Reinson Wekesa. Kuna Zacharia Malenya? Utatoa maoni? Haya on Wekesa. Uanze kwa majina, you have less than a minute Sir.

son Wekesa: Kwa majina ni Reinson Wekesa Khaemba kutoka katika Machewa location, kijiji cha Lukhome, Lukosi Primary. kuwa kijana, nimesoma katika shule ya msingi kutoka katika darasa la kwanza mpaka darasa la nane. Lakini sijaweza ku----

Maranga: Please give him time to give his views.

son: Sasa kulingana na hayo, nimekosa kuoendelea na shule kwa ajili ya matatizo ya magonjwa, halafu na kuligana na hii ption. Kulingana na vile kutoka 1985 corruption zile zimekuwa hapa za kivita, kulingana na makabila mbali mbali. Tribalism. a hii Trans Nzoia vile mmesikia tuko na tribalism, makabila arubaini na mbili. Lakini kwa hayo katika Katiba hii mimi nikiwa kama a – youth mdogo pia hata nyumbani tumekosa kuwa na kimaendeleo.

Maranga: Pendekeza?

son: Sasa napendekeza ya kwamba, tunahitaji kwa ofisi ya finance watufikirie. Halafu watutumie kitu kidogo pia tufanye katika deleo. Na vile niko hapa hivi, niko na mama na baba lakini ni wakongwe sana na hawajiwezi.

Maranga: Sasa unataka wasaidiwe?

son: Sasa nahitaji wasaidiwe. Afya zao ni mbaya kwa ajili hata hawatibiwi. Na pia mimi mwenyewe nimekuwa mgonjwa kwa mrefu na hata nimekosa vile naweza kutibiwa na ningehitaji Katiba hii ya Serikali hii, pia hata mkinipa ruhusa na mjitoe na kwa gari, nkinipa gari niko tayari twende mpaka niwaonyeshe penye tunaishi. Ni katika sehemu ya mlima. Na wakati huyu Mzee amekuwa Bungoma Kimilili ni mzee ambaye amefanya kazi na Wahindi katika hii nchi ya Kenya. Na katika hii Africa nzima, we have 53

ries na katika hii Katiba ninawaombeni.

Maranga: Asante, na sisi tumechukua maoni yako, kwa ile njia umeongea na tumenasa sauti yako hapo. Asante nakuomba e sahihi. Okay, nataka kumpa mwingine nafasi. Next is Zacharia Malenya. Halafu tutapata Mendi Matende, ako? Uwe karibu a.

aria Malenya: Mimi ni Zacharia Malenya, mkaaji wa Kimilili division. Mara ya kwanza uchaguzi ujao ukaweze kuchaguliwa ia mashinani. Tuanze udiwani, twende ubunge halafu Presidential. Tusichanganye kwa sababu labda kunaweza kuwa na mengineo. o la pili, tukiangalia upande wa hizi sheria ambazo zimekuja mpya mfano ni miti. Sheria imetungwa kuwa unapokata miti, sijui uende ub-chief, uende kwa nani. Sheria hizo zinaatuumiza sana ingefaa ziondolewe.

de mwingine, tunaona kuwa upande wa budget. Mimi ningependekeza ile Wizara inayohusika ikaweze kufika katika wananchi ywe watoe maoni yao vile wanahitaji. Mwananchi aseme, kitu hiki kikifanywa bei fulani, inaweza kutusaidia sisi wananchi wa chini. usikia tu, kitu fulani kimeongezwa bila sisi tuoa maoni. Jambo la mwisho ni kuwa, katika nchi yetu tumeidhinisha Kiswahili lakini poona hotuba ambayo ni hotuba muhimu sana labda ni siri yetu sisi Wakenya, hotuba inatolewa kwa Kingereza yule mkongwe anganyikiwa. Kwa hivyo mimi napendekeza kuwa hotuba yoyote ama sheria iwekwe hotuba yoyote ya Serikali iweze kuhotubiwa Kiswahili ambayo ni lugha ya taifa, ambayo tunaijua.

Maranga: Asante kwa maoni yako, Netty Matende.

Matende: Asante sana kunipa nafasi hii. Mimi ni Netty Matenda, kutoka Lakamet farm hapa Saboti. Mimi napendekeza le wa upandaji wa miti. Upandaji wa miti nikiangalia vile natembea watu wadosi, wenye wako na mashamba kubwa, waruhusu kuingia kwa shamba yao kupanda miti. Na huyo mdosi ndio anakata miti kweli. Naomba Serikali iendelee kuhukumu watu wadosi, nde miti kwa sababu miti pia inaleta mbegu, kwa sababu mimi ndimi natembea na mbegu. Na pia mbegu watu wapande. Lakini watu hawapandi mbegu na miti inaendelea kupandwa na watu wanaendelea kukata miti na mimi ndio natembea na mbegu. ba Serikali inisaidie sana, kwa sababu PI inatoa mbegu. Na kumalizia naomba Serikali inisaidie sana kwa sababu natembea na u kuwapatia wakulima wapande. Asante sana mbarikiwe

Maranga: Asante, George Situma, hayuko. Do we have Cherotich Kapruko, ndiye huyo mama? Haya karibu. Huyo atafuatwa chael Odira. Ako? Hayuko. Do we have Annet Matata? Huyo hayuko, Alice Nyongesa. Hayuko. Martin Waduasi. They have y spoken. And Nancy Kiboi, student still? Okay. Then we have Mildren Sabwani? Do we have Stella Kapkana? Uko? Okay, e Margreti Kwalya? Utafuata huyo. Kuna Ernest Simiyu. Kunaye. Do we have Obicha Silvesters? Okay. Do we have Jimmy iri and Juma Moris? I think he spoke. Sasa tuanze na Cherotich Kaburuko.

na majina yako.

otich Kaburuku: Ani kokonyitaab cherotich Kaburuk.

slator: Yeye ni nyanya ya Cherotich Kaburuku.

otich: Abooye korooni, kikesikyo koroanitinyi, kiimech chumbek akooy ngy ba**.**

slator: Yeye ni mtu wa nchi hii, alizaliwa hapa na wazungu walimsumbua**,** mpaka wakaenda.

otich: Mebere mi kooret nyikikekonech

slator: Na hakuna nchi waliwapea.

otich: Kikwa biikoab emoonik alk, serekali nyi kinyaare

slator: Kila kabila wakaingia hapa Serikali ndio waliharibu

otich: Kiyeeu mono, kiketyi biko mberenik kwa, kuwunda buch

slator: Hawakurudi kupeana mashamba kwa wale watu walikuwa wenye mashamba, wakawawacha tu bure.

otich: Konem chembek tuukyo, kengotu buch

slator: Wazungu wakawanyang'anya ng'ombe wao na wakaenda wakabaki bure.

otich: Nde oyyini kumwoech kyaal koreet nyiki nyenyo, nyiki meyeme kyaal.

slator: Na juzi wakawambia sasa mnanunua nchi yenu na haikuwa nchi ya kuwauzia.

otich:Kikoyto mberenik aab kitalale, kyboyiit bikaab sang'

slator: Wakapeana Kitalale Scheme ikawa ya wale watu wa kutoka nje.

otich: Chikimiteyu kunyoar mono kiy

slator: Na wenye walikuwa hapa wakabaki tu hivyo.

otich: Kenyenyacheek wooktaab kiborowo, nengyi mi kokochine serikali biiko chi kimetinye.

slator: Forest ya Kiboroi ilikuwa ni yao na sasa Serikali tena iko inawapa wale ambao hawakuwa nayo.

Maranga: Muulize anapendekeza nini?

otich: Kiuune kirigete kule nyenyo koret

slator: Anasema tukae tukijua nchi ni yetu

otich: Kuttok komositinyi kule nyenyaachek, mebere bo biiko tukul.

slator: Sehemu hii ijulikane ni yetu na isiwe ni ya watu wote.

otich: Kisokitye acheek sang, nde bikaab sang kukwa angu tambas.

slator: Ati sasa tunaumia nje na wale wenye kutoka nje wakaja wakafaidika.

otich: Chaang chimetinye mbereniik kunyitinyi.

slator: Wengi ndio wenye hawana mashamba saa hizi.

otich: Kemeche serikali kuketwech koreenyo.

slator: Tunataka Serikali itupatie nchi yetu.

otich: Ndo mbereniikyoo.

slator: Au mashamba yetu

otich: Nde sikikochi biiko alaak tukul mberenik, ndeacheek bikaab korret kewuye ne?

slator: Na kwa nini watu wengine wote walipewa schemes na sisi Wasaboti tuko namna gani?

otich: Kekureneech acheek bikaab koony.

slator: Sisi tunaitwa Wakonyi Elgon Masaai.

otich: Kemeche mbono ngaleek cho tese serekali kumwoweech

slator: Hatutaki maneno ile Serikali inaendelea kutuambia.

otich: Serikaliit nye kiwulyo bikoo kiyey boriet

slator: Serikali ndio iligonganisha watu mpaka wakapigana.

otich: Ng'etye wohin kukwooni woli, Nge'tye woolin, kukwooni

slator: Wakitoka huko wakikuja hapa,wakitoka huko wakikuja hapa na serikali inaona tu na kunyamaza.

Maranga: Ya mwisho mama?

otich: Kung'alaal serekaliit nyi toboon sikibuur nyi karaam.

slator: Serikali iongee mambo mazuri ndio sisi tukae vizuri.

Maranga: Mchukue aweke sahihi. Anayefuata ni Kapkara. Wapi yeye? Sijui unaitwa Tela? Wewe ni Tela kabisa. Tela ara then we have Margret Kwalya, and then Ernest Simiyu halafu nitapata yule Mzee anaitwa Obicha.

Kapkara: Mimi ni Tela Kapkara.

Maranga: Toa mapendekezo Mzee.

Wacha nisimame, wakati wa mwaka wa thelathini na mbili ndio walihamisha sisi kupeleka Uganda. Na kufika huko Uganda, ka wa arubaini na mbili, wakaramojong' walinyang'anya sisi ng'ombe na kuua watu. Tulitoroka huko tukaenda Tanzania, tukapata nia Kenya ikawa mbaya kwa sisi Wakenya. Tukarudi, na mimi nasema nchi ya mtu mwingine ni mbaya kabisa. Si nzuri. Mimi na wakati wazungu walikwenda, kwa nini wale watu walifanyia wazungu kazi mbona wao hawakuweza kurudi kwao? Sisi hatuko a Turkana. Sisi hatuko nchi ya West Pokot, sisi hatuko nchi ya Waluhya. Sisi hatuko nchi ya Kikuyu na nchi yetu ilikuwaje halafu makabila yote walikuja na sisi tunatangatanga mpaka saa hii.

ndekezo mimi nataka Majimbo. Nataka chifu, sub-chifu na mukasa ndio wapee watu makao. Ya mwisho wale matajiri wa heka bili, elfu tatu, wapeane heka mia moja.

Maranga: Thank you Mzee.

Halafu yale mashamba yamepewa masikini yawekwe ng'ombe. Mbona wakati wa Kenyatta, ilikuwa Kenyatta anampa mtu ba na ng'ombe. Ng'ombe walienda wapi? Mimi nataka namna hiyo.

Maranga: Asante, weka sahihi hapo na utupe memorandum yako. Mimi naona wewe ni Tela kabisa. Tupate Margret Kwalyia.

gret Kwalyia: Mimi jina langu ni Margret Chelang'at Kwalyia ni mkaaji wa hapa Saboti upande wa Sikwa na mimi tambulisha kama ni mama mkunga. Nimeshukuru sana ninapoona hivi vichwa vyote nafikiri mmepitia kwa mikono yangu. Ingawaje wa nafikiri alipitia kwa mama mkunga ndio akamsaidia akazaliwa. Asante sana, jambo ambalo ningependekeza ni kwamba kama mkunga sina makao, nimeenda kuishi msitu na ninawasaidia wengine kule. Nafikiria wangefurahia niwe karibu nao kwa vile idiana na Saboti Health Centre hapa. Sasa wananitafuta mimi mpaka msituni kule na unajua madaktari wetu bado wangali wadogo elewi kupapasa tumbo vile sisi tunajua inakaa namna gani.

Maranga: Wewe ni dakitari wa kienyeji?

gret: Mkunga.

Maranga: Okay, kwa hivyo ungetaka msaidiwe na Serikali, nyinyi kama wakunga?

gret: Mimi ningependa hivyo, kwa sababu raia hawawezi unaweza kumkuta mtu hajiwezi na nimemsaidia, hata korokoro moja hata kilo ya sukari hana, lakini tunamsaidia kwa huruma yangu. Lakini anapokwenda hospitali anateseka njiani lakini kama ningekuwa ningemsaidia kwa sababu niko na moyo wa huruma ya kumsaidia.

Maranga: Asante mama.

gret: Mimi sina mengi ya kuongea ijapokuwa nataka raia wangu waendelea kuwapatia watoto birth certificate ili wapate kuendelea somo.

Maranga: Asante mama, thank you very much na endelea na kazi yako nzuri. Ernest Simiyu?

st Simiyu: Kwa majina naitwa Ernest mwana wa Simiyu kutoka Kisawai location. Maoni yangu ya kwanza, magari mabovu arani wenye kuyamiliki washtakiwe badala ya wenye kuendesha. Ya pili matajiri wa mashamba makubwa ambao wana wafanyi a wamefanya kazi zaidi ya miaka kumi na kuendelea mbele, wapewe sehemu ya shamba kidogo badala ya kuyauza mashamba na wacha wapweke.

wisho ni ushuru wa Serikali, taxes, ugawanywe ingawanywe kwa viwango mbali mbali kulingana na uwezo wa Kenya. Ikiwa ia kumi na nane ni ya wale wa juu, asilimia mbili iwe ya wale masikini. Asante.

Maranga: Mzee Mbunyi, nani huyu?

na: Obicha Silverious

Maranga: Obicha I did not know that you are here, proceed.

na: Pendekezo langu la kwanza linahusu Wabunge maalum. Tangu tupate uhuru, Rais amekuwa anachagua Wabunge kumi na mbili m na wote wamechaguliwa muda huo wote sijaona wakiwa na kazi maalum vile maana ya maalum katika kamusi.

Maranga: What do you recommend?

na: Hii Katiba mpya ipee Bunge uwezo wa kuteua Wabunge maalum, sio vyama. Na wateuliwe kama lifuatalo ikiwezekana: a, wapewe nafasi mbili Bungeni. Age between 18-30 years. Elimu wakuwe na sound education nikimaanisha at least a graduate a recognized university. Akina mama ambao ni wengi katika nchi hii wamesahaulika, wapewe nafasi tatu. Hao wote umri wao emee kila binafsi na wawe na elimu kufika university. Wenye wana kasoro mwilini, walemavu, sio pendekezo lao, ni Mungu aliumba vakuwe na wawakilishi wawili katika Bunge letu ili watetee hao. Hao wote lazima wakuwe na elimu ya kutosha kama university.

Maranga: Ya mwisho.

na: Watu wa LSK wakuwe na mtu mmoja, COTU, mtu mmoja na Human Rights mtu mmoja. Wote watu kumi na wawili wawe Bunge letu.

Maranga: Thank you very much. Mzee start with your full names.

ed Nyonyi: I am Wilfred Ngonyi from Kiminini. Masomo iwe free na Serikali igharamie mambo yote ya shule. Umasikini gilia watu na magonjwa yameuwa watu wengi shauri ya kitu wanaita cost sharing. Tungetaka medical services, kwa district tals na clinics ziwe free. Wananchi watibiwe bila kuulizwa pesa, na Serikali igharamie mambo ya mishahara ya daktari na madawa.

ncial administration, tumeangalia tumeona hakuna kazi nzuri wanafanya. Tungetaka provincial administration, PC, DC na DO ve mbali tubakie na chifu. Lakini muongozo wa district uongozwe na county council. Kwa province watu wachaguliwe au kamati liwe kutoka kila district moja moja wafanye provincial committee ile itazungumza mambo ile PC alikuwa anafanya.Tungetaka tena

warudi misituni, ile ilikuwa ya Serikali, walime huko na wapande miti vile walikuwa wanapanda zamani ndio miti irudi kiwango . Yangu ni hayo tu.

Maranga: Asante Mzee Ngunyi na kwa niaba ya Tume ya Kurekebisha Katiba nataka kusema sasa tumefika mwisho wa kikao hapa upande wa Saboti, na kwa hivyo mimi nashukuru sana watu wa Saboti, lakini kabla sijamaliza hebu niulize mwenzangu Dr. nissioner Mosonik kama ana la kusema.

Dr. Mosonik: Sina chochote ila kuwaeleza tumefurahia maoni yenu, mmesema watu wengi zaidi, umati umekuwa hata wa nda sehemu zingine. Tumeyasikia kwa makini, tumeyaandika, tumeyanasa kwa kitambo na tutayapeleka kwa Tume. Asanteni sana.

Maranga: Basi mimi vile nilikuwa mwenyekiti wa kikao hiki, mimi ningesema asante kwa niaba ya Tume ya Kurekebisha Katiba. i yenu yatachukuliwa kwa ile hali mmeyatoa leo na mimi sijawahi kuona umati mkubwa vile tumeona hapa leo, hii ni shukrani kubwa onyesha mna hamu sana ya kuona Katiba ambayo italinda nchi katika miaka mingi ijayo. Kwa hivyo maoni yote mmetoa sisi angalia tu. Tutayapima ili tuweze kujua inafanyika namna gani. Basi kwa hayo nasema asanteni na naomba tupate maoni ya mwisho aweze kuondoka. Asanteni, na Mungu awabariki.

na Khaoya: Kabla ya kufunga sisi tuko na furaha kubwa leo. Mimi ambaye nimejishughulisha kupanga hapa kazi hii, tumeweka tipiki na vikaratasi wamezunguka skuli zote, ningekuwa nastaajabu kama hamngekuta watu. Kwa hivyo sisi tunashukuru vile umilia mpaka jioni hamjakula lunch tunaonelea hata kidogo wakati mnamaliza mtafuatana na Bwana Ngunyi, hata kama ni maji tu kwamba mnatoka kwa Saboti, ndio nyumbani kwa Mzee Khaoya, hapa mmepita mlima ambapo kuna murram, hapo ndio kwangu. ukuru sana na pengine tungemaliza na sala.

ta Cheripadoi: Wacha tuiname wote na tuombe. Mungu baba, Mungu wa ajabu, tunakurudishia asante kwa kutuongoza hadi i huu Jehova. Naona ni wakati mzuri Bwana tumesema ni asante. Waliohudhuria wote tunawakabidhi mikononi mwako. Wageni wanaoondoka Bwana nawakabidhi mikononi mwako. Wanapoenda na magari yanayoendeshwa na watu uwabariki na uwatunze a. Na wakati mwingine tuonane wote tukiwa wazima tutasema ni asante. Jehova lenye sijagusia upate kugusia. Naomba machache nini katika jina la Bwana.

ng closed at 5.00 pm